Starski, Michał

Późnośredniowieczne naczynia gliniane z zamku w Pucku

Studia i Materiały Archeologiczne 14, 195-284

2009

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

Michał Starski

Późnośredniowieczne naczynia gliniane z zamku w Pucku

Jednym z celów badań archeologicznych jest rekonstrukcja różnych sfer życia codziennego ludzi na podstawie zabytków pozyskanych podczas prac wykopaliskowych. Nie zawsze jednak ilość, stan zachowania i stopień rozdrobnienia wydobywanych przedmiotów spełniają pokładane w pracach terenowych nadzieje. Często bowiem nie uprawniają one do odpowiedzi na podstawowe pytania o kształt, funkcję i datowanie poszczególnych z nich. Podobnie jest w przypadku naczyń glinianych. Mimo że ich ułamki w stosunkowo dobrym stanie zachowują się w ziemi, to nieczęsto udaje się natrafić na niezaburzony układ nawarstwień, nasycony znaczną i równomierną ilością fragmentów. Nie zawsze też istnieje możliwość rekonstrukcji poszczególnych wyrobów oraz obserwacji szeroko pojętych przemian w zakresie technologii ich produkcji, ewolucji kształtów i wreszcie w asortymencie używanych naczyń.

Ze wskazanych wyżej względów opisywany zbiór fragmentów naczyń ceramicznych pozyskany w toku systematycznych badań wykopaliskowych na zamku w Pucku ma wyjątkowe znaczenie[1]. W przypadku tym zaistniały bowiem sprzyjające okoliczności umożliwiające omówienie rodzajów i funkcji wyrobów garncarskich używanych w gospodarstwie domowym kamienicy zamkowej w wieku XV i na początku XVI wieku, co stanowi cel niniejszej publikacji. Na podstawie zebranych w czasie analizy bazy źródłowej danych starałem się również przedstawić ich zróżnicowanie wewnętrzne, elementy typowe oraz zmiany, jakim podlegały w ciągu tego okresu. Spostrzeżenia te zaprezentowałem na tle porównawczym[2].

Artykuł powstał na podstawie pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Jerzego Kruppé i przedstawionej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego w roku 2001. Autor jest pracownikiem Zakładu Archeologii Późnego Średniowiecza i Czasów Nowożytnych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.

[1] Badania prowadzone są wspólnie przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego oraz Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk. Kierują nimi mgr M. Milewska i prof. dr hab. J. Kruppé. Dotychczasowe wyniki publikowane są w piśmiennictwie przedmiotu (MILEWSKA, KRUPPÉ 1997, 2003, 2004, 2005, KRUPPÉ, MILEWSKA in print).

[2] W artykule nie poruszono zagadnień dotyczących technologii produkcji naczyń, które zostaną omówione w odrębnej publikacji.

Zamek pucki to niewielkie założenie położone w północno-zachodnim narożniku miasta, zbudowane w końcu XIV lub na początku XV wieku. Do 1454 roku stanowił on siedzibę rybickiego, niższego rangą urzędnika lokalnej administracji krzyżackiej, odpowiedzialnego za gospodarkę rybną w tej części państwa zakonnego[3]. Nie ominęły zamku działania wojenne związane z wojną trzynastoletnią, w toku których dwukrotnie przechodził w ręce polskie[4]. Po zakończeniu wojny stał się siedzibą starostów puckich. Do średniowiecznego etapu jego dziejów zaliczyć należy również zastawienie całej ziemi puckiej Radzie Miejskiej Gdańska, co nastąpiło 1491 roku. W tym czasie zamek stanowił siedzibę wyznaczanego przez nich zarządcy. W 1545 roku wrócił on pod zarząd starostów królewskich i jako ich siedziba funkcjonował do I rozbioru Polski w roku 1772[5].

W bezpośrednio interesującym mnie początkowym okresie jego dziejów, przypadającym na wiek XV i początek XVI wieku, najważniejszy człon stanowiła kamienica wzniesiona przez krzyżaków w końcu wieku XIV lub pierwszych latach XV wieku w zachodniej części terenu zamkowego[6]. Był to dwupiętrowy, podpiwniczony, masywny budynek kamienno-ceglany o wymiarach 22 m na 10.5 m. Stanowił on w okresie krzyżackim siedzibę rybickiego, który zamieszkiwał w nim zapewne wraz z sekretarzem i dwoma młodszymi braćmi, a po przejściu w ręce polskie jego mieszkańcami byli członkowie rodziny starosty lub osoby sprawującej w jego imieniu ten urząd. Na ich użytek prowadzono też w kamienicy niewielkie gospodarstwo domowe[7]. Służba zamieszkiwała i gospodarowała najpewniej w innych budynkach na terenie zamkowym, na których relikty nie natrafiono.

Podczas prac terenowych po zachodniej stronie budynku w fosie zamkowej natrafiono na śmietnisko położone poniżej dawnego pomieszczenia kuchennego (**fig. 13**). Stwierdzono w nim półtorametrowej miąższości nawarstwienia śmietnikowe, tj. czarnej ziemi z popiołem, węglami drzewnymi i łuskami rybimi z dużą ilością kości zwierzęcych, fragmentów naczyń glinianych i niezbyt licznymi znale-

[3] Urzędy rybickich istniały w wielu komturiach na terenie państwa zakonnego, zarówno w zamkach stołecznych, jak też mniejszych ośrodkach administracyjnych. NOWAK, CZAJA 2000: 19, 24-25. O urzędzie rybickiego w Pucku, podlegającym komturowi gdańskiemu, dowiadujemy się po raz pierwszy w 1368 roku (KKG 1985: 71, BRUSKI 1998: 70).

[4] W 1454 roku mieszczanie puccy zajęli zamek, który po roku król Polski przekazał radzie miejskiej Gdańska jako gwarancję pożyczki. Ta zaś, także poszukując funduszy na prowadzenie wojny, dała go w 1457 roku w zastaw Karolowi Knutsonowi Bonde, wygnanemu królowi szwedzkiemu. Krzyżacy na powrót opanowali miasto i zamek w Pucku w 1460 roku, zmuszając do kapitulacji żołnierzy Knutsona i wojska gdańskie. W interesie strony polskiej leżało ich szybkie odzyskanie, bowiem z Pucka prowadzono działania zaczepne i blokadę morską Gdańska. Podjęto je już w roku 1462, ale dopiero w dwa lata później, po pięciomiesięcznym, skutecznym oblężeniu zmuszono załogę krzyżacką do ostatecznej kapitulacji (BISKUP, LABUDA 1986: 409-415, BRUSKI 1998: 84-90).

[5] GROTH 1998: 93-96.

[6] Budowę kamienicy podjęto najprawdopodobniej po roku 1389 – wtedy po raz pierwszy pojawia się informacja o cegielni produkującej w Pucku znaczne ilości cegieł (*Ämterbuch* 1921: 685), a zakończono ją w pierwszym dziesięcioleciu XV wieku. Ostatnie dane odnośnie produkcji cegieł pochodzą z 1407 roku.

[7] Przypuszczenie takie sugerują autorzy badań na podstawie inwentarzy komturstwa gdańskiego z 1420 roku (*Ämterbuch* 1921: 718), lustracji królewskich z 1565 roku (*Lustracje* 1961: 103-104) oraz inwentarzy starostwa z 1627 roku (*Inwentarze* 1954: 1-4).

ziskami z innych surowców, przemieszane z warstwami niwelacyjnymi, na które składała się ziemia z gliną bądź piasek i gruz ceglany z zaprawą wapienną. Podczas eksploracji tego wysypiska wyróżniono trzynaście warstw datowanych od początku XV wieku aż do pierwszych dziesięcioleci wieku XVI, czyli od początku funkcjonowania kamienicy zamkowej aż do czasu zaprzestania użytkowania tego terenu jako śmietniska. Pod jego najniższym poziomem zalegały warstwy z czasów budowy kamienicy, a więc gruz ceglany, a poniżej nasyp piaskowy powstały w związku ze sztucznym podwyższeniem wyniesienia podczas stawiania fundamentów. W warstwach tych fragmenty naczyń glinianych były nieliczne. Omawiane śmietnisko zajmowało powierzchnię w kształcie półkola o wymiarach 3 m na 6 m przylegającego do zachodniej ściany kamienicy (**fig. 14**). Należy przypuszczać, że właśnie w to miejsce trafiały przede wszystkim odpadki usuwane z kuchni zamkowej. Pogląd ten uwierzytelniają także widoczne na murze ciemne zacieki. Powstały one przypuszczalnie z nieczystości usuwanych z kuchni do fosy prawdopodobnie przez rynnę osadzoną w murze na poziomie podłogi. Taki sposób sprzątania pomieszczeń kuchennych na zamkach był stosowany dość często[8].

Podstawę datowania tej części założenia zamkowego stanowią przede wszystkim znaleziska 41 monet. Są to w pierwszym rzędzie monety krzyżackie, brakteaty nieokreślonych mistrzów krzyżackich, których emisję przyjmuje się na lata 1391-1393, 1395-1398, 1406 oraz 1410-1416, a także szelągi między innymi Michała Küchmeistra bite w latach 1414-1416. Dużą grupę stanowią monety polskie datowane na drugą połowę XV wieku, bite w Toruniu, Elblągu, a także szelągi gdańskie Kazimierza Jagiellończyka[9]. Pomocne w tym względzie są również wydobyte militaria, tj. między innymi kule armatnie oraz groty bełtów kusz, których znaleziska po tej stronie kamienicy wiązane są z oblężeniem zamku w 1464 roku.[10]

W żadnym innym miejscu podczas badań założenia zamkowego nie natrafiono na podobną koncentrację materiału zabytkowego z okresu średniowiecza. W sumie w niniejszym opracowaniu uwzględniono 13 019 fragmentów naczyń glinianych pochodzących z wykopów eksplorowanych w latach 1991 i 2000[11]. Poszczególne nawarstwienia zawierały różną liczbę fragmentów naczyń (**tab. 1**). Największe nasycenie zaobserwowano w warstwach z drugiej połowy XV wieku oraz końca XV i początku XVI wieku. Nieco mniej pochodzi z pierwszej połowy XV stulecia. Dla potrzeb opracowania dokonano generalizacji układu nawarstwień śmietniska. Podstawą komasowania w większe jednostki stratygraficzne – poziomy jest układ poszczególnych warstw (**fig. 15**), a także duża liczba fragmentów naczyń wyklejających się, a wydobytych z nawarstwień zalegających bezpośrednio na sobie. Wyróżnionym poziomom przypisano odpowiednie datowanie (**tab. 1**).

[8] CHOROWSKA 2003: 281-302.
[9] PASZKIEWICZ 2006: 202-209.
[10] WASILEWSKI 2004.
[11] Stanowią one około 86% znalezisk z całego śmietniska, które eksplorowano także w 2002 roku (materiały te nie zostały uwzględnione w opracowaniu), oraz około 60% fragmentów naczyń ceramicznych datowanych na okres późnośredniowieczny, wydobytych podczas badań całego założenia zamkowego.

Poziom pierwszy datowany jest ogólnie na pierwszą połowę XV wieku. Należy jednak zaznaczyć, że składające się nań nawarstwienia pochodzą najpewniej z lat dwudziestych, trzydziestych lub czterdziestych tego stulecia. Wskazuje na to przede wszystkim moneta wielkiego mistrza Michała Küchmeistra z lat 1414-1416 znaleziona w najniższej z nich[12]. Na pewno natomiast powstały one przed oblężeniem zamku w 1464 roku, na co wskazują znaleziska militariów stwierdzone w stropie warstwy 20 oraz w warstwach 19 i 18. Poziomy drugi i trzeci zostały wydatowane arbitralnie jako wcześniejszy i późniejszy, odpowiednio – na trzecią i czwartą ćwierć XV wieku. W dziejach zamku przypisać je należy urzędowaniu starostów polskich, od opuszczenia go przez wojska gdańskie w 1468 roku do ostatnich lat XV stulecia. Zróżnicowanie znalezisk wydobytych z poziomu trzeciego skłoniło mnie do wyróżnienia czwartego, datowanego na schyłek wieku XV i pierwsze dziesięciolecia XVI wieku. Być może należy je wiązać z ponownym gospodarowaniem na zamku Gdańszczan po 1491 roku.

Istotne ze względu na tak określony temat pracy jest omówienie zagadnienia przydatności tego zbioru dla analizy asortymentu naczyń ceramicznych używanych w gospodarstwie domowym kamienicy zamkowej w XV wieku. Poza omówionymi już wcześniej zagadnieniami, które należy zaliczyć do okoliczności sprzyjających takiemu przedstawieniu tematu, istnieją również i pewne trudności wynikające z różnorakich innych powodów.

Wątpliwe jest, by przez cały XV wiek śmietnisko było używane w równie intensywny sposób. Świadczy o tym przede wszystkim różne nasycenie znaleziskami i zróżnicowana miąższość nawarstwień z poszczególnych poziomów (**tab. 1**, **fig. 15**). Czynniki te kształtują się na niekorzyść tych najwcześniejszych, datowanych na pierwszą połowę XV wieku. Wynika to zapewne z odmiennego sposobu gospodarowania w tej części zamku w związku z inną funkcją przypisywaną temu założeniu w okresie krzyżackim oraz podczas urzędowania w nim starostów[13]. Opisywana sytuacja nie pozostaje bez wpływu na przedstawiane w tej publikacji zagadnienia, bowiem analizowane są różne ilościowo zbiory (**tab. 1**). Z pewnością także wpływa to niekorzystnie na możliwość konstruowania wniosków odnośnie naczyń glinianych w pierwszej połowie XV wieku. Dysponowanie jednak około dwoma tysiącami fragmentów naczyń ceramicznych z nawarstwień przyporządkowanych do I poziomu użytkowania śmietniska uprawnia do podjęcia takiej identyfikacji, mimo wspomnianych wyżej niedogodności.

---

[12] PASZKIEWICZ 2006: 203, 208.

[13] W okresie krzyżackim istniało zdecydowanie większe zagrożenie działaniami wojennymi niż po przejściu Pucka pod panowanie polskie. W związku z tym wydaje się prawdopodobne, by w tym czasie podtrzymywano walory obronne zamku. Należała do nich z pewnością głęboka fosa, której zaśmiecanie prowadziłoby do jej wypłycenia i łatwiejszego podejścia do zamku od strony zachodniej. Niewykluczone, że jest to powodem mniejszej miąższości nawarstwień z pierwszej połowy XV wieku. Okoliczności związane z pogłębianiem fosy mogą również być związane z regulacją kanału młyńskiego w związku z budową młyna zamkowego po 1438 roku (BRUSKI 1986: 76). W obydwu przypadkach prace budowlane wiązały się prawdopodobnie z celowym pogłębieniem fosy i mogły doprowadzić do usunięcia lub przemieszczenia części nawarstwień.

Przystępując do opracowania omawianego zbioru, za zagadnienie pierwszoplanowe uznano ustalenie, z jakiej liczby naczyń pochodzi analizowanych 13 019 fragmentów. Z uwagi na jednorodny charakter znalezisk można było domniemywać, że w części możliwe będzie zrekonstruowanie ich kształtu i pełnych danych metrycznych. Z drugiej strony ogrom materiału zmusił do zastosowania uproszczonej metody ustalania minimalnej liczby naczyń. Polegała ona na uwzględnieniu w analizie tylko fragmentów z wylewami i dnami. Jeśli zachowany odcinek obwodu wylewu lub dna był znaczny i w warstwie znajdowano wyklejające się fragmenty, podejmowano wtedy próbę rekonstrukcji całego naczynia. Wyróżniono w ten sposób jedynie minimalną ich liczbę, jednak dzięki takiemu zabiegowi możliwe było uwzględnienie w toku analizy wyrobów, dla których można było zidentyfikować przynajmniej jedną cechę metryczną, tj. średnicę wylewu lub dna. Przyjęto jednocześnie założenie, że podczas przeprowadzonej w ten sposób identyfikacji wyróżniono liczbę naczyń proporcjonalną i reprezentatywną dla każdego poziomu śmietniska, czyli faktycznie podstawę dla rekonstrukcji gospodarstwa domowego w ciągu wieku XV i na początku XVI wieku.

Efektem zastosowania powyższej metody jest zidentyfikowanie 901 naczyń, z których tylko w przypadku 133 wyrobów odtworzono kształt i ustalono pełne wymiary[14]. Nierównomierny był jednak rozkład procentowy zrekonstruowanych naczyń z poszczególnych poziomów użytkowania śmietniska. Spośród wszystkich zrekonstruowanych egzemplarzy tylko 18.0% pochodziło z nawarstwień datowanych na pierwszą połowę XV wieku, 17.3% na trzecią ćwierć, 27.1% na czwartą ćwierć tego stulecia oraz aż 37.5% na koniec XV i początek XVI wieku. Niedostatek naczyń, dla których ustalono wszystkie wymiary z najstarszych warstw, był kolejnym utrudnieniem w interpretacji danych statystycznych.

Podstawą opracowania jest makroskopowa analiza opisowa naczyń. Szczegółowe informacje o ich cechach morfologiczno-technologicznych pomieszczone zostały osobno w odniesieniu dla każdego ich rodzaju. Kwestionariusz uwzględnionych cech opracowany został na podstawie kart opisu naczyń ceramicznych opublikowanych przez M. Gajewską i J. Kruppé[15]. Na użytek niniejszego opracowania jego konstrukcję rozbudowano w części dotyczącej kształtu i techniki wykonania. W ujęciach różnorakich zagadnień poruszanych w opracowaniu posługiwałem się wyłącznie liczbą naczyń, nie zaś fragmentów. Stosowane przeze mnie nazewnictwo z jednej strony odnosi się do wyróżnionych ich gatunków i rodzajów, z drugiej natomiast do terminów przyjętych przy opisie. Sposób prezentacji źródeł nie różni się zasadniczo od przyjętego w literaturze przedmiotu (**fig. 16**)[16].

[14] W kolejnych ponad dwustu przypadkach ustalono większość danych metrycznych wyróżnionych naczyń, tj. średnicę wylewu, dna i maksymalną wydętość brzuśca. Nie zostały określone pełna wysokość i pojemność.

[15] GAJEWSKA, KRUPPÉ, 1976: 71-72.

[16] Schemat ten został stworzony przez Jerzego Kruppé i z niewielkimi uzupełnieniami stosowany jest do dziś przez niemal wszystkich badaczy w Polsce (KRUPPÉ 1961: 38-45). W kwestii terminologii opisu naczyń patrz także GAJEWSKA, KRUPPÉ 1976: 71-72.

W artykule poruszone zostaną zagadnienia dotyczące różnych gatunków naczyń. Pod tym terminem rozumiem wykonane z odmiennych surowców, ale także w różny sposób wypalone. Są to zatem wyroby z glin żelazistych wypalone w atmosferze redukcyjnej (zwane powszechnie siwakami) lub wypalone w atmosferze utleniającej (określane ogólnie jako ceglaste), takie same, ale pokryte polewą (zwane ceglastymi polewanymi), naczynia z glin wypalających się w atmosferze utleniającej na kolor białoszary oraz wyroby kamionkowe[17]. Podział ten obejmuje stwierdzone gatunki naczyń ówcześnie używanych w gospodarstwach domowych prowadzonych w „kamienicy starej".

Rodzaje naczyń to wyroby o tej samej funkcji i zbliżonym kształcie[18]. Są to więc naczynia w intencji garncarza o podobnym przeznaczeniu, choć ich zastosowanie w praktyce mogło być różne. Podstawą takiego podziału jest przekonanie, że kształt wyrobów był przystosowany z reguły do sposobów i miejsca użytkowania naczynia. Wyróżniono na tej podstawie sześć ich rodzajów. I tak, są to garnki (do których zaliczyłem również grapeny[19]), patelnie, misy (zarówno kuchenne, jak stołowe), używane z reguły na stole dzbanki i kubki oraz grupa „innych". Tworzą ją naczynia, których nie można zaliczyć do któregoś z wyżej wymienionych rodzajów z uwagi na zasadniczo odmienny kształt i funkcję, jak np. brytfanna i rynienka do smażenia. Odrębnym rodzajem wyrobów garncarskich są pokrywki, których funkcja jest jednoznaczna. Podział taki jest bardzo umowny, gdyż na podstawie dzisiejszego stanu wiedzy o użytkowaniu naczyń w średniowieczu nie wiemy na tyle dużo, aby móc z całkowitą pewnością rozróżnić np. spośród garnków te, których używano wyłącznie do gotowania lub duszenia, od tych, które służyły tylko do przechowywania żywności. Należy przy tym mieć na względzie, że w codziennej praktyce naczynia te mogły przecież spełniać wielorakie funkcje. Zaproponowany podział typologiczny odnosi się osobno do każdego rodzaju naczyń. W jego obrębie wyróżniono typy, oznaczone cyframi rzymskimi, odznaczające się różnym kształtem, wielkością i proporcjami. W przypadku niektórych rodzajów naczyń wśród typów wyróżniono podtypy, oznaczone cyframi arabskimi (**fig. 17-20**).

Realizacja zadania wyznaczonego w temacie pracy nie byłaby możliwa bez badań porównawczych nad publikowanymi naczyniami ceramicznymi z tego samego czasu z innych stanowisk, głównie z Pomorza Gdańskiego, ale także Zachodniego, terenu Warmii i Mazur oraz Ziemi Chełmińskiej, Kujaw i północno-wschodniej

[17] Podział na naczynia pod względem atmosfery wypalania zaproponowany został przez J. Kruppé (KRUPPÉ 1961: 45 sq) i przyjęty jest obecnie w literaturze przedmiotu. W części przypadków zachodzi potrzeba jego rozwinięcia w związku z występowaniem wśród znalezisk również i innych gatunków ceramiki. Wariantem takiego podziału jest klasyfikacja zaproponowana przez L. Kajzera (KAJZER 1986). O ceramice białej (o jej różnicy względem białoszarych wyrobów puckich będzie jeszcze mowa w dalszej części tekstu) pisał J. Kruppé, a ostatnio zagadnieniu temu poświęcono temu odrębną publikację (*Naczynia* 2005). Problematyka występowania i zróżnicowania wyrobów kamionkowych w średniowieczu to osobna kategoria zainteresowań badawczych w Europie Zachodniej. Ma również bogatą literaturę w odniesieniu do znalezisk z ziem polskich. Zróżnicowanie tego rodzaju wyrobów opisali m.in. B. Beckmann (BECKMANN 1974), D. Gaimster (GAIMSTER 1997), M. Rębkowski (RĘBKOWSKI 1995). Tam dalsza literatura.

[18] KRUPPÉ 1967, RĘBKOWSKI 1995, SULKOWSKA-TUSZYŃSKA 1997, NIEGODA 1998 i 1999.

[19] Garnki na trzech nóżkach.

Wielkopolski. Ich przydatność jest w tym przypadku dość zróżnicowana i wymaga stosownego komentarza. W niewielu publikacjach opisuje się w sposób wyczerpujący tę kategorię źródeł z badań na terenie Pomorza Gdańskiego. Są to prace odnoszące się do zabytków pochodzących z wykopalisk na różnych stanowiskach na terenie Gdańska. W tym przypadku naczyniom glinianym poświęcono znaczną część publikowanych tekstów, w których opisano ich formę, rodzaje oraz datowanie poszczególnych wyrobów. Przydatność części z nich dla realizowanego tematu jest jednak mniejsza, gdyż odnoszą się niestety do XIV wieku i czasów wcześniejszych[20], a dopiero nowsze badania przynoszą również znaleziska ceramiczne z XV wieku[21]. Z podobnych względów tylko jako tło można wykorzystać prace odnoszące się do znalezisk datowanych na wieki XIII lub XIV z zamku w Skarszewach[22], grodów w Raciążu[23] i Ciepłem[24] oraz miasta w Gorzędzieju[25]. Pozostałe publikacje poruszają interesujące mnie zagadnienie skrótowo, a podstawą do porównań są tylko ilustracje lub wykazy znalezisk. Tak jest w przypadku publikacji z zamków w Człuchowie[26], Grabinach-Zameczku[27], grodu w Leśnie[28] oraz z miast w Chojnicach[29], Gniewie[30], Lęborku, Starogardzie[31], Świeciu[32] i Tczewie[33]. Warto również wymienić oddzielną kategorię źródeł, jakimi są naczynia datowane skarbami monet. Z terenu Pomorza Gdańskiego znany jest jeden z Lęborka, datowany na drugą połowę XV wieku[34].

Spośród prac dotyczących znalezisk z Pomorza Zachodniego omawianą tematykę poruszano już zdecydowanie częściej, jednak większość publikacji odnosi się do terenów położonych w jego zachodniej części, w której wyroby garncarskie są odmienne od znalezisk z obszaru Pomorza Gdańskiego. Korzystałem ze szczegółowego opracowania naczyń ceramicznych z Kołobrzegu[35], w tym jednak przypadku tylko niewielka ich liczba pochodzi z XV wieku. Cenne były prace, w których opisano wyroby garncarskie z zamków w Darłowie[36], Szczecinie[37] i Złocieńcu[38], pałacu

[20] Stare Miasto – Hołowińska 1967.
[21] Kościński 1998a, 2003, Trzeciecka, Trzeciecki 2002, Borcowski 2003, Szyszka, Krzywdziński 2003, Starski 2003. Do gdańskich stanowisk należy zaliczyć także wrak miedziowca, na który natrafiono na dnie Zatoki Gdańskiej w pobliżu miasta (Kościński, Trawicki 2001).
[22] Milewska 1978, 1983, 1993.
[23] Kowalczyk 1986.
[24] Wapińska 1974.
[25] Kuszewska 1961.
[26] Janocha 1964, Skrzypek 1965.
[27] Kochanowski 1998/99.
[28] Walenta 1994.
[29] Walenta, Trzcińska, Trzciński 2000, Walenta 2002.
[30] Choińska-Bochdan 1990, 1994.
[31] Kochanowski 2003, 2004.
[32] Choińska 1971.
[33] Kochanowski 1995.
[34] Mikołajczyk 1977: 115.
[35] Rębkowski 1995.
[36] Nawrolski 1973a, 1974.
[37] Cnotliwy, Nawrolski, Rogosz 1972, Cnotliwy 1980.
[38] Rogosz 1967.

w Mirosławcu[39], klasztorów w Cedyni[40], Bukowie Morskim[41] i Trzebiatowie[42], miast w Białogardzie[43], Koszalinie[44], Pyrzycach[45] i Stargardzie Szczecińskim[46] oraz na górze Rowokół[47]. Uwzględniłem również publikacje, w których o znaleziskach naczyń ceramicznych wspominano skrótowo. Tak było w przypadku zamków w Lipiu[48] i Szczecinku[49], gródku w Buku[50] oraz miast w Słupsku[51] i Złocieńcu[52]. Dużo wniósł także artykuł podsumowujący stan badań nad garncarstwem w tej części Pomorza[53]. Z terenu Warmii i Mazur, w omawianym okresie stanowiących teren państwa zakonnego w Prusach[54], uwzględniłem naczynia pomieszczone w publikacjach dotyczących badań zamków w Brodnicy[55], Dzierzgoniu[56], Fromborku[57], Golubiu-Dobrzyniu[58], Lubawie[59], Małej Nieszawce[60], Ostródzie[61], Reszlu[62] i Toruniu[63], gródków w Leszczu[64], Plemiętach[65] i Słoszewach[66], dworu w Ciechocinie[67], miast w Brodnicy[68], Chełmnie[69], Dąbrównie[70], Elblągu[71], Iławie[72], Olsztynie[73], Olsztynku[74] i Toruniu[75] oraz skarbów monet w naczyniu z Gródek[76] i Kaposyt[77], a także pobojo-

[39] Nawrolski 1973b.
[40] Nawrolski 1972a, 1973c.
[41] Janocha, Kalicki 1998.
[42] Nawrolski, Rogosz 1982.
[43] Cnotliwy 1984.
[44] Janocha 1966, 1974.
[45] Cnotliwy, Nawrolski 1996, Dworaczyk 1998.
[46] Grzęda 1968, Rogosz, Nawrolski 1979, Rogosz 1980.
[47] Kamiński, Uciechowska-Gawron 1999.
[48] Nawrolski 1972b, Cnotliwy, Nawrolski 1986.
[49] Rogosz 1972.
[50] Cnotliwy 1989/90.
[51] Janocha 1967, 2004.
[52] Nawrolski 1969.
[53] Nawrolski, Rębkowski 1995.
[54] Nowak, Czaja 2000: 6-12.
[55] Kola 1978, Grążawski 2003.
[56] Pawłowski 2003b.
[57] Gajewska, Kruppé 1960, 1973.
[58] Nowiński 1969, 1972.
[59] Andrzejewski, Kajzer, Lewandowski 1998, Andrzejewska, Andrzejewski 2000.
[60] Domagała, Franczuk 1992.
[61] Gula 1975, Milewska 1976a, 1976b, Michalski 1998a.
[62] Sikorska-Ulfik 1989, 1992, 1994.
[63] Matuszewska-Kola 1980, Chudziakowa, Kola 1974.
[64] Marciniak-Kajzer 2000, 2003.
[65] Matuszewska-Kola 1985.
[66] Matuszewska-Kola 1975.
[67] Grabarczyk, Kajzer 1987.
[68] Matuszewska-Kola 1984.
[69] Kola 1972a, 1972b, 1974.
[70] Dąbrowski 1961/62, Poklewski 1998.
[71] Gajewska, Kruppé 1961, Nawrolscy 1985, 1986, 1989, Marcinkowski 2003.
[72] Kobylińska 1999.
[73] Michalski 1998b.
[74] Mackiewicz 1998.
[75] Chudziakowa 1973, Kola 1975, 1989.
[76] Januszkiewicz, Odoj 1967, Mikołajczyk 1977: 110.

wiska w Stębarku[78]. Wśród wyżej wymienionych za najbardziej przydatne uznaję publikacje naczyń ceramicznych z Fromborka i Elbląga oraz dobrze datowany zespół z Plemiąt.

Posiłkowałem się również opracowaniami z ziem położonych poza Pomorzem i Państwem Krzyżackim, tj. z Kujaw, Mazowsza i północnej Wielkopolski, które były dla mnie ważne ze względu na podkreślane przez badaczy podobieństwo w wytwórczości garncarskiej między tymi regionami[79]. Były to prace o naczyniach z zamków w Brześciu Kujawskim[80], Raciążku[81], Sadłowie[82] i Starym Drawsku (Drahimiu)[83], klasztorów w Mogilnie[84], Strzelnie[85] i Trzemesznie[86], miast w Bydgoszczy[87], Nakle[88], Płocku[89], Włocławku[90] i Złotowie[91] oraz o skarbach monet w naczyniach z Sępólna Krajeńskiego[92] i Torunia[93], a także różnych stanowisk na terenie Kościelnej Wsi[94]. Korzystałem również z opracowań zagranicznych omawiających znaleziska naczyń ceramicznych z krajów niemieckich, głównie z Lubeki[95], a także z obecnej Holandii[96]. Mogą one mieć związek z naczyniami ceramicznymi z Pucka poprzez istniejące w omawianym okresie kontakty handlowe oraz fakt, że z terenów tych napływali na obszary północnej Polski osadnicy niemieccy[97]. Poszukując analogii dla naczyń kamionkowych, wykorzystałem również publikacje prezentujące wyroby tego gatunku[98]. Do analizy porównawczej użyłem także stworzonego przez J. Kruppé katalogu zabytków w syntetycznym opracowaniu późnośredniowiecznego garncarstwa w Polsce[99].

Zbiór publikacji, w których poszukiwałem analogii do znalezisk z Pucka, jest znaczny. Brak jest w nim jednak opracowań naczyń ceramicznych z XV wieku ze stanowisk leżących w pobliżu Pucka, takich jak Gdańsk (Główne Miasto), Tczew czy Lębork. Analogie pochodzące z miejscowości dalej położonych nie zawsze pozwalają

---

[77] Mikołajczyk 1977: 110, tam dalsza literatura.
[78] Balcer 1961/62, Okulicz 1961/62.
[79] Kajzer 1986, 1994a, Poliński 1996.
[80] Kapusta 1997.
[81] Kajzer 1986.
[82] Dziubek 1998.
[83] Janocha 1965.
[84] Ryszewska 2001.
[85] Sulkowska-Tuszyńska 1997.
[86] Wiewióra 2000.
[87] Świątkiewicz-Siekierska, Woźny 1994.
[88] Tabaczyńscy 1959.
[89] Daszkiewicz 1994, Trzeciecki 2000.
[90] Nadolska, Wojda 1987.
[91] Janocha, Skrzypek 1986.
[92] Mikołajczyk 1975.
[93] Mikołajczyk 1977: 110, tam dalsza literatura.
[94] Kajzer 1994b.
[95] Hartmann 1978, Stephan 1983, Glaser 1992, Schmitt, Westphalen 1994.
[96] *Finds from cesspits* 1999, Baart 1977.
[97] Kwestie tę poruszają m. in. Kruppé 1981: 39, Kajzer 1994a: 11-12, Poliński 2000: 125.
[98] Reineking-von Bock 1971, Beckmann 1974, Kilarska 1991, Gaimster 1997.
[99] Kruppé 1981.

na wyciąganie w pełni wiążących wniosków. Posłużyły one w głównej mierze jedynie do porównywania wyników związanych ze zróżnicowaniem asortymentu naczyń używanych w Pucku.

Zagadnienie użytkowania naczyń i ich funkcji w gospodarstwie domowym było również poruszane przez innych badaczy[100]. W odniesieniu do trójnóżków kwestię tę omówiła K. Sulkowska-Tuszyńska[101], osobny artykuł o rynienkach z Kołobrzegu napisał M. Rębkowski[102], a o funkcji niektórych małych naczyń o nietypowych kształtach pisał M. Rulewicz[103]. Bez wątpienia przydatne w rozważaniach na temat możliwych sposobów użytkowania naczyń są także źródła pisane i ikonograficzne[104]. W badaniach tych posiłkować się można również pracami historyków, w których poruszono zagadnienie konsumpcji żywnościowej i poziomu życia w średniowieczu[105].

Duża liczba publikacji, przywołanych przeze mnie powyżej jako baza porównawcza do omawianych znalezisk puckich, to prace, w których znaleziska naczyń ceramicznych opisane są w sposób niewystarczający. Znaczna ich część nie zawiera danych liczbowych przedstawiających strukturę gatunkową oraz zróżnicowanie rodzajów naczyń. W części z nich nie podjęto w ogóle szczegółowego omówienia wyrobów garncarskich pozyskanych w toku prac wykopaliskowych. Jedynie niewielki procent stanowią prace, których przydatność w analizie porównawczej znalezisk puckich jest większa. Odczuwa się poza tym brak szczegółowej analizy dziejów tej gałęzi wytwórczości w skali całego regionu. Sytuacja taka stworzyła liczne utrudnienia podczas analizy porównawczej znalezisk z zamku w Pucku, mimo tego mam nadzieję, że rezultaty opracowanego przeze mnie zbioru wzbogacą bazę źródłową dla dalszych studiów nad tą kategorią źródeł archeologicznych z Pomorza Gdańskiego.

Charakterystyka bazy źródłowej

Gatunki naczyń

W gospodarstwie domowym kamienicy zamkowej w wiekach XV i na początku XVI używano pięciu gatunków naczyń ceramicznych. Wśród wyrobów wyróżnionych na śmietnisku kuchennym najliczniej reprezentowane są naczynia wypalone w atmosferze redukcyjnej, tzw. siwaki, które stanowiły 57.3% ogółu (**tab. 2**). Mają one stalowoszarą, szarą i czarnoszarą barwę powierzchni. Prawie wszystkie są wykonane z glin żelazistych (96.1%); wówczas barwa ich przełomu jest analogiczna do barwy powierzchni. Pozostała część wykonana jest z glin wypalających się na kolor

[100] Krueppé 1967, Niegoda 1998.
[101] Sulkowska-Tuszyńska 1990, 1995.
[102] Rębkowski 1992.
[103] Rulewicz 1958.
[104] Krueppé 1967, Sulkowska-Tuszyńska 1990, Niegoda 1998.
[105] Dembińska 1963, Samsonowicz 1966.

białoszary, których przełomy mają kolor jasnoszary[106]. Drugie miejsce (23.2%) zajmują naczynia ceglaste polewane, wykonane z gliny żelazistej, pokryte szkliwem i wypalone w atmosferze utleniającej. Swoją nazwę zawdzięczają czerwonawej lub brązowawej barwie powierzchni. Zostały one w 87% przypadków pokryte polewą ołowiową wewnątrz, a w pozostałych 13% – na całej powierzchni po obydwu stronach. Szkliwo barwiono na różne odcienie brązu, najczęściej jasnego i ciemnego. Rzadziej spotyka się brązowozielone, brązowożółte lub ciemnobrązowe o połysku metalicznym.

Inne gatunki wyrobów są już o wiele mniej liczne. Składają się na nie naczynia ceglaste bez polewy wykonane z gliny żelazistej, wypalone w atmosferze utleniającej (8.4%) oraz naczynia białoszare (8.4%). Są one wypalone w analogiczny sposób do ceglastych, ale wykonane z glin o zwiększonej zawartości związków wapnia, które nadają białoszarą barwę powierzchni po wypalaniu. Wyróżniono również wyroby kamionkowe, które stanowią zaledwie 2.7% zbioru. Są one sprowadzane z terenów Nadrenii, Górnej i Dolnej Saksonii, a także północnej Francji, bowiem tam występują gliny skaleniowe służące do ich wyrobu. Cechą tych naczyń jest duża twardość ścianek i ich nieprzesiąkliwość.

Mimo iż omawiane znaleziska pochodzą tylko z ponad stu lat, można zauważyć pewne zmiany w strukturze gatunkowej używanych naczyń. Przedstawia je wykres udziału procentowego gatunków naczyń w poszczególnych wyróżnionych poziomach chronologicznych (**fig. 1**). Na pierwszy rzut oka widoczna jest dominacja siwaków, ale również wyraźny spadek ich udziału u schyłku wieku XV i w początku XVI wieku. Należy przypuszczać, że stanie się to tendencją stałą w okresie późniejszym. Byłaby to zatem jedna z oznak przemian, jakie zaszły w wytwórczości garncarskiej w okresie nowożytnym. Wzrasta jednocześnie w przeciągu XV stulecia udział wszystkich pozostałych gatunków naczyń, a największy przyrost obserwujemy wśród wyrobów ceglastych polewanych (**fig. 1**). Ma to związek z upowszechnianiem się u progu nowożytności polewania. Odnośnie do naczyń ceglastych bez polewy można powiedzieć, że w całym badanym okresie miały one niewielki udział (8.4%), ale jednocześnie rysuje się poważny ich przyrost od czwartej ćwierci XV wieku (**tab. 2**). Wśród liczby naczyń białoszarych zaobserwować można duże wahania, bowiem najwięcej ich stwierdzono wśród znalezisk z trzeciej ćwierci XV wieku. Z uwagi na mały udział tego gatunku wyrobów w omawianym zbiorze, bo tylko 8.4%, nie należy

[106] Nazwę tę przyjąłem dla naczyń puckich z uwagi na ich barwę. W literaturze przedmiotu jest ona określana także jako ceramika o barwie kremowej. Należy również przytoczyć wyniki badań T. Morysińskiego, który w wywiadzie z garncarzem ludowym zebrał informację o stosowaniu do wyrobu naczyń tzw. glin siwych, które wypalały się w atmosferze utleniającej na kolor jasnożółty lub jasnokremowy (MORYSIŃSKI 2000: 131; 2001: 158). W opracowaniu rodzaj surowca użytego do wyrobu naczyń nazywałem gliną wypalającą się na kolor białoszary. Z uwagi na brak wyników analiz laboratoryjnych surowca, nie można jednak stwierdzić, czy są to gliny kaolinitowe czy też pochodzą one z innego rodzaju złóż.

doszukiwać się w tym względzie jakiejś reguły. Należy dodać, że ten rodzaj wyrobów był również używany w XVI wieku[107].

Naczynia kamionkowe stanowiły wśród omawianych znalezisk niewielki procent. Podobną sytuację odnotowano na zamku w Ostródzie (3.3%)[108] i Skarszewach (0.5%)[109], potwierdzają ją też autorzy badań na zamku we Fromborku i Złocieńcu[110], nie podając danych procentowych. Podczas badań miast w Świeciu i Tczewie nie znaleziono ich w ogóle bądź nie opublikowano znalezisk[111]. Jedynie w większych ośrodkach, takich jak Gdańsk, Elbląg, a nawet Kołobrzeg, odsetek tego gatunku naczyń jest większy. W Kołobrzegu w początku XV wieku stanowią one około 20%[112], a w publikowanych materiałach z Gdańska z różnych stanowisk w obrębie Głównego Miasta 17.3% w XV wieku[113] oraz 6.6% w ogólnym okresie między wiekami XIV a XVI[114]. Wiązać to należy z niewątpliwie wyższą stopą życiową mieszkańców tych miast, a także z koncentracją w ośrodkach portowych handlu towarami importowanymi, do jakich należały między innymi naczynia kamionkowe.

Próbując zinterpretować dane dotyczące gatunków naczyń używanych w Pucku stwierdzono, że w większości porównywanych stanowisk z północnej części ziem polskich sytuacja kształtowała się podobnie. We wszystkich bowiem przeważały siwaki. Wśród znalezisk z zamku w Ostródzie stanowiły one 63.3%, podczas gdy ceglaste 17.5%, a ceglaste polewane 15.9%[115]. W Gdańsku Głównym Mieście na stanowisku w rejonie klasztoru dominikanów siwaki stanowiły 68.4%, ceglaste 5.0%, a ceglaste polewane 16.4%[116]. W niektórych publikowanych zbiorach przewaga siwaków jest wręcz przytłaczająca, gdyż w Skarszewach wynosi 98%[117], a w Złocieńcu 87%[118]. W niewielu przypadkach przedstawiona jest w opracowaniach zmiana udziału procentowego gatunków naczyń w czasie. Potwierdza ona wówczas podobne tendencje do zaobserwowanych w Pucku. Na stanowisku położonym w rejonie ul. Powroźniczej w Gdańsku Głównym Mieście stwierdzono 74.1% udziału siwaków w XV wieku i tylko 53.0% w końcu wieku XV i początku XVI wieku[119]. Spadkowi tego gatunku wyrobów towarzyszy wzrost liczby naczyń ceglastych polewanych z 6.1% do 29.8% w końcu XV i początku XVI wieku. Odmienną sytuację odnotowano jedynie w zakresie wyrobów wykonanych z glin wypalających się na kolor białoszary oraz ceglastych, bowiem na wspomnianych wyżej miejscach prowadzenia wykopalisk

[107] Informację tę opieram również na rozmowie z B. Kościńskim z Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, który w znaleziskach szesnastowiecznych obserwuje wzrost liczby tego rodzaju naczyń.
[108] MILEWSKA 1976b: 110, 115, n. 3.
[109] MILEWSKA 1978: 33; 1983: 23.
[110] GAJEWSKA, KRUPPÉ 1960: 100, NAWROLSKI 1969.
[111] CHOIŃSKA 1971: 448-457, KOCHANOWSKI 1995: 302-319.
[112] RĘBKOWSKI 1995: Fig. 6.
[113] Stanowisko położone jest przy ul. Powroźniczej; STARSKI 2003.
[114] Ulice Szeroka i Szklary w pobliżu klasztoru dominikańskiego; TRZECIECKA, TRZECIECKI 2002: 160.
[115] MILEWSKA 1976b: 110.
[116] TRZECIECKA, TRZECIECKI 2002: 160.
[117] MILEWSKA 1983: 23.
[118] NAWROLSKI 1969: 176.
[119] STARSKI 2003.

w Gdańsku stanowiły one odpowiednio mniej niż jeden procent oraz około dwóch procent ogółu naczyń.

Wyrobów o białoszarej barwie powierzchni nie znaleziono na innych stanowiskach z Pomorza Gdańskiego poza samym Gdańskiem. W tym przypadku odznaczały się one jednak inną masą ceramiczną użytą do ich budowy, zawierającą zupełnie inną domieszkę, która w przypadku naczyń puckich spotykana jest tylko wśród nielicznych[120]. Sądzić należy, że znalezione w Pucku nie były wyrobami szeroko znanymi. Stosunkowo niewielka liczba znalezisk wskazywać by mogła, że złoża surowca służące do wyrobu tego gatunku miały przypuszczalnie lokalny zasięg występowania. Naczynia te mogły pochodzić także ze wsi i folwarków należących do zamku i były do niego dostarczane, bowiem nie stwierdzono ich tak licznie w miejscach prowadzenia badań wykopaliskowych na terenie miasta. W tym przypadku uważać je można za wyroby rzemiosła wiejskiego przywożone do miasta. Trudno rozsądzić, która z tych ewentualności jest trafna, a bez rozpoznania złóż i ówczesnej wytwórczości garncarskiej w bliższej i dalszej okolicy Pucka jest to niemożliwe.

Przewaga naczyń wypalanych redukcyjnie nad innymi była kwestią poruszaną już przez badaczy[121]. Wyroby te, upowszechniane od drugiej połowy XIII wieku przez osadników niemieckich, są najpopularniejszymi znaleziskami naczyń glinianych z okresu późnego średniowiecza na obszarze obecnej północnej Polski. Nie wnikając w tym miejscu w zagadnienia związane z drogami upowszechniania się produkcji tego rodzaju wyrobów, należy stwierdzić, że w XV wieku mamy do czynienia z sytuacją już ukształtowaną. Ich popularność w tej części ziemi polskich maleje dopiero w pierwszej połowie XVI wieku, gdy w asortymencie używanych wyrobów garncarskich wzrasta udział naczyń ceglastych polewanych.

Na jedno z najważniejszych zagadnień wybija się problematyka związana z datowaniem, a także pochodzeniem naczyń ceglastych polewanych. Zdaję sobie sprawę z tego, że datowanie wyrobów wykonanych w ten sposób już na trzydzieste lub czterdzieste lata XV wieku wymaga odpowiedniego udokumentowania, bowiem w tej części Polski, zgodnie z panującym wśród większości badaczy przekonaniem, naczynia te upowszechniają się dopiero w pierwszej połowie XVI wieku[122]. Jednakże w ostatnich latach niektórzy spośród archeologów przesuwają moment pojawienia się tych wyrobów na drugą połowę XV wieku, a nawet nieco wcześniej[123]. Także i na zamku w Pucku używano tego gatunku naczyń co najmniej od około połowy XV wieku[124]. W Gdańsku znane były również w tym czasie, a w XVI wieku obserwuje się ich przyrost[125].

---

[120] KOŚCIŃSKI 1998b. Znane są także naczynia białoszare z Fromborka i Malborka (za informację dziękuję M. Dąbrowskiej).
[121] KRUPPÉ 1981: 83-119, KAJZER 1994a: 11-12.
[122] KRUPPÉ 1981, KAJZER 1986: 11-12; 1994a: 11-12, POLIŃSKI 2001: 20-22.
[123] KAJZER 1994a: 11-12, POLIŃSKI 2001: 20-22, KOŚCIŃSKI, TRAWICKI 2001: 401-411, MILEWSKA, KRUPPÉ 2004: 236.
[124] MILEWSKA, KRUPPÉ 2004: 236.
[125] W warstwach z końca XV wieku naczynia ceglaste polewane stanowią 28% wszystkich naczyń. Ich udział wzrasta na przełomie wieków XV/XVI do ponad 50%. (TRZECIECKA, TRZECIECKI, 2002: 146). Na

Zróżnicowanie wewnętrzne tego gatunku znalezisk z Pucka pod względem receptury masy ceramicznej, sposobów uformowania wylewów, wielkości i kształtu może być związane z tym, że naczynia te najprawdopodobniej były wytwarzane przez inne warsztaty niż pozostałe. Trudno jednak podjąć próbę ustalenia miejsc ich funkcjonowania. Pod uwagę należy brać wyroby pochodzące z Gdańska lub jego okolic albo obcych garncarzy osiadłych w Pucku. Istnieje także możliwość dostarczania gotowych naczyń do Pucka spoza Pomorza Gdańskiego. Ta ostatnia hipoteza wydaje się jednak w moim odczuciu wątpliwa, gdyż w omawianym zbiorze znajdują się wyroby zdeformowane, które zapewne nie mogły być przedmiotem handlu dalekosiężnego. Wśród naczyń polewanych należy wymienić natomiast kilka, które bez wątpienia były wyrobami obcymi, o masie ceramicznej z niewielką zawartością sztucznej domieszki schudzającej, wypalone na kolor różowoczerwony. Stanowiły one jednak zaledwie nieznaczny procent ogółu używanych wyrobów ceramicznych.

Istotnym zagadnieniem jest również zróżnicowanie rodzajów naczyń pod względem gatunków ceramiki używanych w kamienicy zamkowej w Pucku oraz próba określenia istniejących w tym zakresie zależności. Najczęściej spotykane wśród wyrobów puckich siwienie stosowano przy produkcji wszystkich rodzajów naczyń oprócz patelni (**tab. 3**). Wśród 516 siwaków prawie 40% stanowiły garnki, znacznie mniej misy i dzbanki (odpowiednio ok. 16% i 12%), a kubki tylko 7%. Pozostała część to przede wszystkim pokrywki stanowiące około 23% wyrobów siwionych. Wśród 209 naczyń ceglastych polewanych, drugiego co do liczebności gatunku (23.2% – **tab. 2**, **tab. 4**), stwierdzono wszystkie rodzaje poza makutrami i pokrywkami. Największy udział mają w nim garnki (43.5%), mniejszym charakteryzują się grapeny i patelnie (odpowiednio ok. 17% i 13%), natomiast pozostałe rodzaje naczyń reprezentowane są nielicznie (**tab. 3**). Wśród naczyń białoszarych reprezentowane były tylko dwa rodzaje wyrobów, z których prawie 90% to garnki, a pozostałe to misy (**tab. 3**). Wykazują one duże podobieństwo pod względem kształtu, sposobu ornamentowania, rozmiarów i ukształtowania krawędzi wylewów do naczyń siwych i ceglastych bez polewy. Były one przeważnie zdobione dookolnymi żłobkami i malaturą (68%) w postaci jednej linii prostej lub falistej w górnej części brzuśca. Podobnie jak poprzednie, naczynia ceglaste stanowią również niewielki odsetek całego zbioru (8.4%; **tab. 2**, **tab. 4**). Wśród wyrobów tego gatunku przeważają garnki (ok. 41%) i kubki (ok. 21%). Znaczny odsetek stanowią również pokrywki i misy (odpowiednio ok. 17% i 12%). Udział pozostałych rodzajów jest niewielki. Nie znaleziono ani jednego ceglastego grapenu, ani patelni (**tab. 3**). Naczynia tego gatunku cechuje podobieństwo do siwaków znalezionych na śmietnisku, zarówno pod względem rozmiarów, kształtów, jak sposobu ukształtowania wylewów.

Naczynia kamionkowe były importowane z krajów niemieckich. Swoją popularność zyskały dzięki nieprzepuszczalności i twardości ścianek, a zatem wyższej wartości użytkowej w porównaniu z innymi gatunkami naczyń używanymi w późnym

---

innym stanowisku przy ulicy Powroźniczej do pierwszej połowy XV wieku naczynia takie stanowią 1.8%, podczas gdy drugiej połowie 12.0%, a w końcu wieku XV i na początku XVI wieku aż 30.4%. (STARSKI 2003: 7).

średniowieczu. Wśród znalezisk ze śmietniska kuchennego z zamku w Pucku nie stanowiły dużego udziału, bo jedynie 2.7% (**tab. 2**, **tab. 4**). Stwierdzono 24 naczynia tego gatunku, z których 22 pochodziły z Nadrenii, a dwa z Hesji. W większości (21 naczyń) były to ułamki dzbanów, jedna prawie cała miseczka określana w publikacjach jako czarka na stopce[126] (**fig. 33: 3**) oraz po jednym kubku i pucharze (**fig. 37: 4**, **tab. 3**). Te ostatnie naczynia są wyrobami pochodzącymi z Dreihausen położonego w Hesji[127]. Ich cechą charakterystyczną jest zdobienie ciemnobrązowej, pokrytej szkliwem ziemnym powierzchni motywem szachownicowym. Większość znalezisk stanowią wyroby pochodzące z warsztatów garncarskich funkcjonujących w rejonie nadreńskiego Siegburga. Należały one do najczęściej eksportowanych wyrobów kamionkowych w rejon nadbałtycki, w tym na obecne ziemie polskie w okresie późnego średniowiecza[128]. Ich znaleziska stanowią również znaczny odsetek w miejscowościach położonych na terenie Europy Zachodniej. Naczynia te cechowały się białoszarą barwą ścianek pokrytych polewą popiołową lub w niewielu przypadkach solno-popiołową o różnych odcieniach barwy pomarańczowej, żółto-pomarańczowej, czasem brązowej. Pokrywała ona zawsze tylko część powierzchni, tworząc na niej smugi.

Rodzaje naczyń

Kryterium wyróżnienia rodzajów naczyń zostało zaprezentowane we wstępie. Są to: garnki (48.6% – **tab. 3**), w których zawarłem również grapeny, czyli garnki na trzech nóżkach, patelnie (3.0%) nazywane także tygielkami oraz misy (12.9%), do których zaliczyłem zarówno używane w kuchni, choćby makutry, jak również na stole (miseczki i czarki). Kolejne to naczynia stołowe: dzbanki (11.5%) i kubki (7.1%), a wśród tych ostatnich także pucharki. Pozostałe zaś tworzą grupę o różnej funkcji i określone zostały jako inne (2.1%), np. brytfanna, naczynia miniaturowe, flasza i rynienka do smażenia. Aż 14.8% całego zbioru stanowiły pokrywki (**tab. 3**).

Garnki. Tworzą one największą i najbardziej zróżnicowaną grupę. Zidentyfikowano 394 naczynia płaskodenne oraz 44 grapeny (**tab. 3**). Wśród nich przeważają nieco wyroby wypalone w atmosferze utleniającej (51.4%)[129]. Są to garnki ceglaste bez polewy (7.1%), ceglaste polewane (28.8%) oraz białoszare (15.5%). Pozostałą część stanowią naczynia wypalone w atmosferze redukcyjnej (48.6%).

Z uwagi na zróżnicowanie kształtów wyróżniłem cztery typy garnków[130] (**fig. 17**). Do pierwszego (I), najliczniejszego (71.9%) zaliczono wyroby o baniastym kształcie, maksymalnej wydętości brzuśca położonej powyżej połowy wysokości

[126] *Finds from cesspits* 1999: 531, BECKMANN 1974: 220, typ 161, GAIMSTER 1997: 58, 71.
[127] NAWROLSKI 1989: 497-512, OHM, BAUER 1977: 16-17, GAIMSTER 1997: 292.
[128] RĘBKOWSKI 1995: 39-41, BRZUSKA 1999, KOŚCIŃSKI 1998a: 109, KOŚCIŃSKI, TRAWICKI, 2001: 400, TRZECIECKA, TRZECIECKI, 2002: 153-155, STARSKI 2003: 10, 17-20.
[129] Te dane procentowe odnoszą się do zsumowanej liczby garnków i grapenów.
[130] Znaczny procent całych lub w większości zrekonstruowanych egzemplarzy pozwolił na określenie kształtu około 75% garnków. W 7.8% przypadkach ustalono wszystkie wymiary.

naczynia (najczęściej w 2/3) i o płaskim dnie. W jego obrębie wyróżniono dwa podtypy. Pierwszy (I.1) to naczynia z zaznaczoną szyjką, o wysokości zbliżonej do maksymalnej wydętości brzuśca oraz większej od maksymalnej wydętości brzuśca. (**fig. 21: 1, 2, 4, 6, 7**, **fig. 22: 2, 3**, **fig. 23: 2, 5-8**, **fig. 24: 1, 5, 7**, **fig. 25: 1-5**, **fig. 26: 5, 8**, **fig. 27: 3, 7**, **fig. 28: 1-4**). Drugi podtyp (I.2) to garnki o rozchylonym wylewie z wyraźnie wyodrębnioną szyjką, których wysokość jest około półtora razy większa niż średnica wylewu, co nadaje im bardziej smukły kształt (**fig. 22: 4**, **fig. 23: 1**, **fig. 28: 6**). Jest on w analizowanym zbiorze spotykany dość rzadko, bo stanowi jedynie 6%. Typ I reprezentują wszystkie garnki ceglaste, większość białoszarych (92%) i siwionych (88%) oraz około połowy ceglastych polewanych. Garnki tego typu stwierdzono we wszystkich wyróżnionych poziomach śmietniska.

Drugi typ (II) stanowią garnki o wyraźnie obniżonym brzuścu w stosunku do I typu, co nadaje im kształt bardziej kulisty (**fig. 17**). Maksymalna wydętość usytuowana jest mniej więcej w połowie wysokości naczynia. Wszystkie są płaskodenne (**fig. 22: 2, 3**, **fig. 26: 7**). Łącznie stanowiły one niewielki odsetek 3.4% garnków. Nie stwierdzono wśród nich naczyń ceglastych bez polewy. Pojedyncze wyroby tego typu znaleziono w różnych poziomach śmietniska, głównie II i III, czyli odpowiednio z trzeciej i czwartej ćwierci XV wieku.

Do trzeciego typu (III) zakwalifikowano garnki szerokootworowe (9.5%) o kształtach misowatych i maksymalnej wydętości brzuśca położonej w 2/3 wysokości (**fig. 17**). Wszystkie mają płaskie dna, ich wysokość jest równa lub mniejsza od maksymalnej wydętości brzuśca, wylewy wywinięte, a szyjka wyodrębniona (**fig. 28: 6**). Kształtem przypominają niektóre misy. Garnki tego typu są w większości wypalone w atmosferze redukcyjnej, choć stwierdzono również wśród nich białoszare i ceglaste polewane. Najwięcej jest ich wśród znalezisk z poziomów I i II datowanych na pierwszą połowę XV wieku i trzecią ćwierć tego stulecia.

Czwarty typ (IV) reprezentowany jest przez pojedyncze egzemplarze (6.1%). Mają one kształt smuklejszy z nieznacznie wydętym brzuścem (**fig. 17**). Charakteryzują się pionowymi, lekko zachylonymi do wewnątrz ściankami, wywiniętymi na zewnątrz wylewami oraz średnicami wylewu zbliżonymi do maksymalnej wydętości brzuśca (**fig. 28: 5, 7, 9**). Typ ten reprezentowany jest przez małe garnki ceglaste polewane o płaskich dnach.

Ostatni typ (V) stanowią garnki na trzech nóżkach (9.1%). Mają one kształt kociołkowaty i maksymalną wydętość brzuśca usytuowaną mniej więcej w połowie wysokości naczynia (**fig. 17**). Wyróżniono dwa jego podtypy. Pierwszy (V.1) charakteryzuje się pionowymi, lekko zachylonymi do wewnątrz ściankami, wywiniętymi na zewnątrz wylewami oraz średnicami wylewu zbliżonymi do maksymalnej wydętości brzuśca (**fig. 29: 4**, **fig. 30: 1, 3**). W większości przypadków są one nieduże, ornamentowane dookolnymi żłobkami, zaopatrzone w ucho. Pochodzą głównie z dwóch najmłodszych poziomów śmietniska, tzn. III i IV, datowanych na czwartą ćwierć XV i początek XVI stulecia. Do drugiego podtypu (V.2) zaliczono garnki z maksymalną wydętością brzuśca większą niż średnica wylewu, położoną w połowie wysokości naczynia i wywiniętym na zewnątrz wylewem. (**fig. 29: 5, 7-14**), które

często zdobione są po zewnętrznej stronie ornamentem plastycznym w postaci falbany (**fig. 29: 7, 8**). Naczynia tego podtypu zidentyfikowano tylko wśród wyrobów ceglastych polewanych oraz siwaków. Stwierdzono je we wszystkich poziomach śmietniska, ale najwięcej w najmłodszym (IV) z końca wieku XV i pierwszych dziesięcioleci XVI wieku.

Niewielkie zróżnicowanie wykazują garnki pod względem sposobu ukształtowania wylewu. Najczęściej spotykane są o krawędziach rozchylonych (45.5%), nieznacznie pogrubionych i wywiniętych, czasem ukształtowanych w wałek lub taśmę (typ I, **fig. 19**). Stwierdzono je u wszystkich typów, a głównie u baniastych (I), misowatych (III) i grapenów (V). Średnice ich są bardzo zróżnicowane i wynoszą od 6 cm do 25 cm.

Drugi szeroko stosowany sposób ukształtowania stanowią wylewy o krawędziach na zewnątrz zaokrąglonych z wrębem na pokrywkę (44.5%) (typ II, **fig. 19**). Stwierdzono je we wszystkich typach i gatunkach garnków. Średnice ich wahają się pomiędzy 11 cm a 20 cm. Inaczej uformowane wylewy nie są już tak liczne: zachylone do wewnątrz (5.7%), często z falbaną po zewnętrznej stronie (najczęstsze u grapenów – typ V), których średnice są nieduże, pomiędzy 9-12 cm (typ III, **fig. 19**) oraz wylewy z okapem (3.9%), wśród których w dwóch przypadkach stwierdzono wrąb na pokrywkę (typ IV, **fig. 19**).

Opisane wyżej wylewy charakterystyczne są dla naczyń datowanych na XV wiek oraz na początek XVI wieku, w odróżnieniu od sposobu ich kształtowania w poprzednim stuleciu, w którym na interesującym mnie obszarze dominują wylewy z okapem oraz z okapem i wrębem na pokrywkę. Należy dodać, że stwierdzony na kilku garnkach z Pucka okap jest z reguły łagodnie zaznaczony, przy czym wyraźnie oddzielający się od szyjki (**fig. 23: 6**). Dwa najczęściej spotykane sposoby kształtowania wylewów stwierdzono wśród znalezisk ze wszystkich wyróżnionych poziomów śmietniska. Mają one liczne analogie na wielu stanowiskach w późnośredniowiecznej Polsce.

Wśród 181 den garnków większość (78.5%) stanowią płaskie bez stopki. W 16.6% przypadków stwierdzono dna kuliste, będące cechą garnków na trzech nóżkach. Są one nieduże i nie przekraczają 4 cm wysokości. Najczęściej waha się ona pomiędzy 2.5-2.9 cm oraz 3.2-3.8 cm. Nóżki mają zazwyczaj wykształconą stopkę (**fig. 29: 9, 10, 12, 14**) lub są płasko ścięte na końcu (**fig. 29: 4, 5, 8, 13**, **fig. 30: 1, 2**).

Wyróżniono trzy wielkości garnków – duże, średnie i małe. Kryterium podziału w tym przypadku jest średnica wylewu, która pozostaje w związku z wysokością i maksymalną wydętością brzuśca garnka. Rozpiętość średnic i zróżnicowanie liczby garnków dla każdej z wartości przedstawia wykres (**fig. 2**). Widoczny jest na nim największy udział garnków średnich (57.3%), których średnica wylewów waha się między 13 cm a 17 cm. Następne pod względem liczebności są garnki małe (31.5%) o średnicy wylewu do 12 cm, a najmniej liczną grupę stanowią duże o średnicy powyżej 17 cm (11.2%). Należy podkreślić, że brak jest wyraźnej granicy między poszczególnymi wielkościami. W ich rozróżnieniu pomogła możliwość obliczenia

pojemności niektórych z nich. Małe mają od 0.5 l do 2 l, średnie między 2 l a 4 l, natomiast duże od 4 l do 7 l. Tylko jedno naczynie ma pojemność 10 l (**fig. 24: 5**).

Średnice wylewów są zawsze większe od średnicy dna. Największa liczba naczyń ma średnice den pomiędzy 10 cm a 14 cm i należy przyporządkować je garnkom średnim, a pozostałe odpowiednio małym i dużym (**fig. 3**). Wysokość omawianych naczyń waha się od 11 cm do 30 cm. Z przeprowadzonych pomiarów wynika, że garnki małe mają najwyżej 15 cm, natomiast duże ponad 21-22 cm. Jedynie misowate, mimo wysokości 19-20 cm, są dużej pojemności. Najmniejsze wartości są charakterystyczne dla wszystkich garnków na trzech nóżkach (V) i o smukłym kształcie (IV) i wynoszą około 11-13 cm wraz z nóżkami, przy czym głębokość samego naczynia waha się pomiędzy 8 cm a 11 cm. Pojemność grapenów wynosi zazwyczaj około 0.5 l i choć stwierdzono także mniejsze i większe, nigdy nie przekracza jednak jednego litra.

Dość interesująco prezentuje się natomiast porównanie średnic wylewów wyróżnionych typów na tle rozkładu średnic wszystkich garnków. Zagadnienie to przedstawiają zamieszczone wykresy (**fig. 4**). Na pierwszym z nich (**fig. 4A**) zaprezentowano garnki baniaste (I), które przeważają wśród wszystkich stwierdzonych w Pucku. Średnice ich wylewów rozkładają się podobnie jak wartości dla wszystkich garnków, zatem najwięcej wśród nich jest naczyń średnich. Odmiennie kształtują się natomiast rozkłady średnic wylewów garnków szerokootworowych (III, **fig. 4B**) oraz smukłych (IV) i grapenów (V, **fig. 4C**). Wśród tych ostatnich dominują zdecydowanie naczynia małe, przy czym, mimo iż średnica niektórych ma ponad 12 cm, to niewielka wysokość wpływa na ich mniejszą pojemność. Garnki szerokootworowe są zaś prawie wyłącznie duże, z których najwięcej ma średnicę wylewu w granicach 17-23 cm. Pojemnością nie przewyższają jednak dużych garnków I typu, gdyż są przysadziste.

Aż 74% analizowanych garnków ma zdobioną powierzchnię. Charakterystyczne jest ornamentowanie żłobkami dookolnymi (62%), które z reguły pokrywały cały brzusiec od szyjki lub maksymalnej wydętości naczynia do części przydennej (**fig. 22: 1, 2**, **fig. 23: 6, 8**, **fig. 24: 1, 5, 7**, **fig. 25: 2-5**, **fig. 26: 5-8**, **fig. 27: 3-5**, **fig. 28: 1-9**). Żłobki te są zarówno płytkie, jak również głębokie, prawie zawsze w regularnych odstępach. Stwierdzono je na garnkach wszystkich gatunków. Jest to niewątpliwie najpowszechniej stosowany sposób zdobienia, także na innych rodzajach naczyń. Żłobkom towarzyszy często listwa lub ryta linia dookolna usytuowana na przejściu szyjki w brzusiec (**fig. 24: 7**, **fig. 25: 2**, **fig. 26: 5, 6-8**, **fig. 28: 1, 4-6**). Naczynia białoszare, poza równie częstym żłobkowaniem, zdobione są malaturą (69%) w postaci jednej, rzadziej dwóch lub trzech linii poziomych lub falistych barwy zielonkawej, żółtawej lub czerwonawej umieszczonych na górnej partii brzuśca poniżej szyjki (**fig. 22: 2**, **fig. 23: 5, 6, 8**, **fig. 25: 4**, **fig. 27: 3-4**). Na kilkudziesięciu garnkach stwierdzono również ostre linie ryte, głównie poziome, ale także faliste (**fig. 28: 8**). Do rzadszych sposobów należy ornamentowanie bardziej skomplikowanymi motywami. Na kilku garnkach zaobserwowano dwu-, trzycentymetrowej długości powtarzające się na jednym poziomie łukowate rysy wykonane patyczkiem albo grzebykiem (dwie, trzy linie równoległe) (**fig. 23: 2**, **fig. 25: 2**, **fig. 26: 1**). Ponad nimi

często występują poziome, ryte linie dookolne. Niespełna 2% garnków ozdobiono za pomocą radełka na górnej części brzuśca motywem z ukośnych linii, iksów i trójkątów. Szerokość radełka wynosi około 0.5 cm. W jednym przypadku zdobienie to jest bardziej złożone, ma szerokość około 2 cm i motyw układający się w oryginalny wzór linii i figur geometrycznych (**fig. 21: 8**). Na części wylewów garnków, głównie ceglastych polewanych, stwierdzono falbanę – plastyczne zdobienie uformowane na zewnętrznej stronie wylewu (**fig. 19: 3**, **fig. 21: 2**, **fig. 29: 2, 7, 8**). Charakterystyczne jest ono, jak już wspomniano, dla naczyń kociołkowatych, a szczególnie na trzech nóżkach. Na niewielkiej liczbie 29 garnków zaobserwowano polerowanie powierzchni, które nie pokrywa jednak całych ścianek, a tylko górne partie wewnętrznej strony naczynia. Tylko w przypadku grapenów siwionych zabieg ten spełnia funkcję użytkową. Polerowanie pokrywa wtedy całą jego powierzchnię wewnętrzną.

W omawianym zbiorze jest 126 garnków ceglastych polewanych (28.7%). Dominuje polewa o barwie brązowej, jasnobrązowej, ciemnobrązowej, brązowozielonej i o metalicznym brązowym połysku. Pojedyncze naczynia mają pomarańczowe, czerwonawe lub bezbarwne szkliwo ołowiowe. Na kilku garnkach, zapewne importowanych, stwierdzono polewę zielonkawą i jasnobrązową. Poza jednym przypadkiem pokrywa ona zawsze wewnętrzne ścianki naczynia, co wskazuje na fakt, że pełni ona przede wszystkim funkcję uszczelniacza i nałożono ją w celu poprawy wartości użytkowej wyrobu, nie zaś w celu dekoracyjnym. Tylko na czterech naczyniach polano także powierzchnię zewnętrzną aż po maksymalną wydętość brzuśca. W większości przypadków polewa jest dobrej jakości, tzn. o połyskującej powierzchni bez widocznych drobin piasku.

Większość garnków nie ma uch, stwierdzono je tylko u 54 naczyń. Z uwagi na dość fragmentaryczny stan zachowania wyrobów, nie udało się określić, czy wszystkie one były uchate. Przypuszczenie takie należy wysunąć zwłaszcza w stosunku do 147 garnków ceglastych polewanych i białoszarych. W tych bowiem gatunkach ceramiki stwierdzono najczęściej dolepianie uch, szczególnie wśród naczyń polewanych o kształcie kociołkowatym. Nie mają ich natomiast z pewnością garnki III typu – szerokootoworowe. Ucha w przekroju mają różne kształty: owalne, taśmowate i nerkowate (**fig. 23: 8**, **fig. 27: 3, 4**, **fig. 28: 1, 3, 5, 8**). Są zawsze małych rozmiarów i służyły zapewne tylko do podsuwania naczyń w kierunku ognia bądź wysuwania ich z paleniska, nie zaś do ich noszenia.

Aż 77% garnków ma na powierzchni ścianek ślady użytkowania: okopcenie, przepalenie, przypalenie i osad. Z reguły współwystępują one ze sobą. Największy jest odsetek garnków okopconych (68.7%), co widoczne jest w postaci ciemnych smug i przebarwień na powierzchni zewnętrznej. Na 22.8% we wnętrzu stwierdzono kremowy osad, który interpretuje się jako pozostałość po produktach mlecznych. Przypalenie i przywarcie potraw do ścianek stwierdzono na 21.5% naczyń, natomiast nawęglonych jest tylko 11.5%. Z reguły ślady te współwystępowały z okopceniem. Na pojedynczych naczyniach zaobserwowano nieznaczne starcie wewnętrznej powierzchni i rysy na polewie powstałe przypuszczalnie przy zeskrobywaniu przypalonych produktów. Interesująco prezentuje się również zestawienie śladów od-

notowanych na poszczególnych typach. Na grapenach stwierdzono tylko okopcenia i przypalenia. Szerokootworowe tylko sporadycznie są okopcone, za to sporo z nich miało kremowy osad. Największe zróżnicowanie śladów użytkowania zaobserwowano w przypadku naczyń baniastych. Dominują garnki okopcone i przypalone (41.3%), a tylko w 13.9% stwierdzono wewnętrzny osad.

Na trzech garnkach około 2-3 cm nad dnem zaobserwowano otwory o średnicy około jednego centymetra wykonane przez przewiercenie ścianki przed wypaleniem naczynia (**fig. 23: 1**). Znaleziska takie są rzadkie, ale znane. W świetle informacji etnograficznych i ustaleń badaczy naczynia te służyć mogły do odciągania śmietany[131].

Z powyższej analizy wynika, że garnki stanowią dość różnorodną grupę pod względem kształtów, wielkości, ornamentacji i sposobów użytkowania, a w ciągu całego XV stulecia obserwujemy niewielkie zmiany w tym zakresie. Podobne wyroby, choć z pewnymi odmiennościami, stwierdzono w materiale porównawczym. Garnki wydobyto na wszystkich uwzględnionych przeze mnie stanowiskach z terenów północnej Polski, toteż ich wymienianie w tym miejscu byłoby powtórzeniem. Największe podobieństwo form stwierdzono w odniesieniu do Pomorza Gdańskiego, terenu byłych Prus krzyżackich, Kujaw, północnej Wielkopolski i Mazowsza. Odrębną grupę stanowią znaleziska z terenu Pomorza Zachodniego. Garnki o podobnym kształcie do znalezisk puckich stanowiły tam jedynie część lokalnej wytwórczości, wśród której dominowały wyroby o innych proporcjach i formie, tj. o kulistych dnach oraz wydłużonej, czasami cylindrycznej szyjce zdobionej żłobkami[132].

Jedno z najważniejszych zagadnień do prześledzenia stanowi zwiększanie się w czasie liczby garnków polewanych o lepszych parametrach technicznych oraz większe zróżnicowanie ich kształtów. Podobne tendencje widoczne są na części stanowisk na terenie północnej Polski, a formy na nich spotykane są przeważnie analogiczne do naczyń puckich. Taka sytuacja ma miejsce głównie w dużych miastach, takich jak np. Gdańsk[133]. W przypadku innych stanowisk udział naczyń polewanych w XV wieku to najwyżej kilka procent[134]. Podobieństwo w zakresie form i sposobów ukształtowania wylewów jest duże, przykładem tego mogą być analogiczne garnki płaskodenne i grapeny z wylewem ukształtowanym w wałek z listwą plastyczną w kształcie falbany po zewnętrznej stronie naczynia[135]. Taki sposób ich kształtowania występuje, podobnie jak w Pucku, głównie na naczyniach datowanych na koniec XV i początek XVI wieku. Zdobienie wylewu plastyczną listwą w kształcie falbany jest stosowane także w odniesieniu do naczyń siwych datowanych w Pucku na pierwszą połowę XV w. Wyroby takie znane są z Lęborka oraz Gdańska, w których datowane

[131] KRUPPÉ 1967: 178.
[132] Cf. NAWROLSKI 1973c, RĘBKOWSKI 1995, DWORACZYK 1998.
[133] TRZECIECKA, TRZECIECKI 2002: 160, KOŚCIŃSKI 2003: 364-366, STARSKI 2003: 7.
[134] Strzelno – 3.0% – SULKOWSKA-TUSZYŃSKA 1997: 152; Mogilno – 1.8% – RYSZEWSKA 2001: 191.
[135] Gdańsk – TRZECIECKA, TRZECIECKI 2002: 194, STARSKI 2003: 13; Rowokół k. Smołdzina – KAMIŃSKI, UCIECHOWSKA-GAWRON 1999: 439.

są często wcześniej, bo na drugą połowę XIV oraz pierwszą połowę XV wieku[136], ale znane są również wydobyte z szesnastowiecznych latryn[137].

W materiale porównawczym rzadko spotykane są garnki białoszare. Jedyne tego gatunku wyroby znane są z miasta w Płocku[138], w którym stanowią znaczny odsetek i występują od XV do XVIII wieku, oraz z Głównego Miasta w Gdańsku, w którym datowane są na XVI wiek[139]. Są to jednak naczynia wykonane z innej masy ceramicznej, charakteryzującej się bardzo dużą ilością sztucznej, drobnoziarnistej domieszki schudzającej. Być może analogie do białoszarych naczyń puckich stanowią niepublikowane materiały z badań w Malborku i Fromborku.

W porównaniu z naczyniami z tego samego czasu pochodzącymi z badań na innych stanowiskach z obszaru północnej Polski zaobserwować można, że wśród naczyń z Pucka brak praktycznie garnków z wylewami zaopatrzonymi w okap, zazwyczaj częściej reprezentowanych w innych zbiorach[140]. Potwierdzenie wśród uwzględnionych publikacji znajduje zdobienie garnków liniami rytymi oraz brzuśców poziomymi żłobkami. Rzadko spotykane w Pucku zdobienie radełkiem (około 2%) jest za to często spotykane na garnkach piętnastowiecznych z innych stanowisk z terenu północnej Polski[141]. Przegląd motywów wskazuje na ich duże zróżnicowanie oraz częste odciskanie tego ornamentu w kilku rzędach w górnej części brzuśca oraz po zewnętrznej stronie wylewu. W materiale porównawczym brak informacji

[136] Gdańsk – STARSKI 2003: 13; Lębork – informacja własna.
[137] Gdańsk – TRZECIECKA TRZECIECKI 2002: 193.
[138] Naczynia mają jednak nieco inną barwę powierzchni i granulacje sztucznej domieszki schudzającej (TRZECIECKI 2000: 96).
[139] KOŚCIŃSKI 1998b, 2003: 367, TRZECIECKA, TRZECIECKI 2002: 190.
[140] Pomorze Gdańskie: Gdańsk – HOŁOWIŃSKA 1960, KOŚCIŃSKI 1998a, 1998b, 2003: 365, TRZECIECKA, TRZECIECKI 2002: 171, 202; Tczew – KOCHANOWSKI 1995: 315; Grabiny-Zameczek – KOCHANOWSKI 1998/99; Skarszewy – MILEWSKA 1993: 145; Gniew – HOŁOWIŃSKA, KLINGER, MASSALSKI 1984: 98, HOŁOWIŃSKA, MASSALSKI 1987: 122; Świecie – CHOIŃSKA 1971: 401, 409, 415, 424, 436, 439. Pomorze Zachodnie: Złocieniec – NAWROLSKI 1969: 167; Darłowo – NAWROLSKI 1973a: 201; Stargard – ROGOSZ, NAWROLSKI 1979: 192. Teren byłych Prus krzyżackich: Elbląg – NAWROLSCY 1985: 403-404; 1989: 279; Dzierzgoń – PAWŁOWSKI 2003b: 296; Kwidzyn – PAWŁOWSKI 2003a: 319; Iława – KOBYLIŃSKA 1999: 34-38; Ostróda – GULA 1975: 382, MILEWSKA 1976a: Fig. 1, 17, MICHALSKI 1998a: 209, 211; Dąbrówno – DĄBROWSKI 1961/62: 352, 353; Leszcz – MARCINIAK-KAJZER 2000: 168; Słoszewy – MATUSZEWSKA-KOLA 1975: 123; Brodnica – GRĄŻAWSKI 2003: 362; Chełmno – KOLA 1972a: 156; 1974: 182-185; Toruń – CHUDZIAKOWA, KOLA 1974: 93, 94, 99, CHUDZIAKOWA 1973: 524; Mała Nieszawa – DOMAGAŁA, FRANCZUK 1992: 54, KOLA 1989: 110. Kujawy: Fordon – RAUHUT, RAUHUTOWA, PODEMSKI, 1959: Fig. 22; Kościelna Wieś – KAJZER 1994b: Fig. 5, 8; Brześć Kujawski – KAPUSTA 1997: 139-140; Strzelno – SULKOWSKA-TUSZYŃSKA 1997: Fig. 25, 26, 29, 31, 40, 42. Wielkopolska: Nakło – TABACZYŃSCY 1959: 173; Mogilno – RYSZEWSKA 2001: Fig. 22, 24, 35, 37. Mazowsze: Sadłowo – DZIUBEK 1998: 135-139; Warszawa – KRUPPÉ 1967: 113-123.
[141] Pomorze Gdańskie: Gdańsk – TRZECIECKA, TRZECIECKI 2002: 184, 191, 202, KOŚCIŃSKI 2003: 365, STARSKI 2003: 22-23; Gniew – HOŁOWIŃSKA, MASSALSKI, 1987: 122; Skarszewy – MILEWSKA, 1993: 145; Świecie – CHOIŃSKA 1971: 409, 415, 422, 439, 443. Teren byłych Prus krzyżackich: Elbląg – NAWROLSCY 1989: 279; Kwidzyn – PAWŁOWSKI 2003a: 319; Iława – KOBYLIŃSKA 1999: 34-38; Ostróda – GULA 1975: 382, MILEWSKA 1976a: Fig. 1, 17; Leszcz – MARCINIAK-KAJZER 2000: 168; Słoszewy – MATUSZEWSKA-KOLA 1975: 123; Reszel – SIKORSKA-ULFIK 1989: 127; Toruń – CHUDZIAKOWA, KOLA 1974: 99, KOLA 1989: 110; Mała Nieszawa – DOMAGAŁA, FRANCZUK 1992: 54. Kujawy: Kościelna Wieś – KAJZER 1994b: Fig. 5, 8; Brześć Kujawski – KAPUSTA 1997: 140-141. Wielkopolska: Ujście – NAUMOWICZ 1963: 204; Nakło – TABACZYŃSCY 1959: 173. Mazowsze: Sadłowo – DZIUBEK 1998: 139.

o polerowaniu garnków wewnątrz, co stwierdzono na 7.4% wyrobów z Pucka. Nie musi to przesądzać o ich odmienności, bowiem autorzy rzadko uwzględniają tę informację na rycinach lub w tekście[142].

Patelnie. Zidentyfikowano ich tylko 27, co stanowi jedynie 3.0% wyróżnionych naczyń (**tab. 3**). Tworzą one grupę o bardzo zbliżonej technice wykonania i kształcie. Wszystkie są z gliny żelazistej, wewnątrz pokryte polewą o różnych odcieniach barwy brązowej i wypalone w atmosferze utleniającej (**tab. 4**). Patelnie znajdowano we wszystkich wyróżnionych poziomach śmietniska. Daje się zaobserwować równy odsetek ich udziału w omawianym zbiorze naczyń przez cały XV wiek. Nie stwierdzono także w tym czasie znacznych różnic w zakresie ich kształtów i uformowania wylewów. Dopiero od przełomu XV i XVI wieku zaobserwować można większe zróżnicowanie ich rozmiarów, kształtu i typów wylewów. Wszystkie pełne wymiary zidentyfikowano tylko dla pięciu z nich.

Wyróżniono dwa typy patelni (**fig. 17**). Pierwszy (I), dominujący (84%) charakteryzuje się kształtem nieckowatym o krawędziach łagodnie wyprofilowanych do góry (**fig. 30: 4, 5, 6**). Wylewy są rozchylone, na zewnątrz zaokrąglone, w większości z wrębem na pokrywkę, a dna płaskie lub kuliste. Są to naczynia o zróżnicowanej wielkości. Wysokość zrekonstruowanych patelni wraz z nóżkami wynosi 12-15 cm, a głębokość samego naczynia około 5-7 cm. Drugi typ (II) charakteryzuje się także nieckowatym kształtem, ale o ściankach nieco bardziej pionowo skierowanych ku górze i płaskim dnie. Wylewy są ukształtowane w wałek i lekko rozchylone. Typ ten stanowi tylko 16% znalezisk, tzn. cztery naczynia. Wszystkie są podobnych rozmiarów, o średnicy wylewów 21 cm (**fig. 30: 7, 8**).

Średnice wylewów obydwu typów wahają się pomiędzy 16 cm a 30 cm, choć najwięcej jest pomiędzy 21 cm a 27 cm (**fig. 5**). Łączna wysokość wraz z nóżkami wszystkich zrekonstruowanych naczyń jest zbliżona i wynosi około 11-12 cm, a głębokość 5-7 cm. Pojemność obliczono dla kilku w całości zrekonstruowanych i wynosi około 0.6-1.4 l (większość 1-1.4 l), co świadczy o tym, że nie są to naczynia o dużej objętości. Wyróżniono dwa typy wylewów patelni puckich. Przeważają (69.6%) wylewy rozchylone z poziomo ukształtowanym centymetrowej szerokości wrębem po wewnętrznej stronie naczynia (typ I, **fig. 19**). Pozostałe 30.4% stanowią wylewy ukształtowane pionowo w wałek (typ II, **fig. 19**).

W porównaniu z innymi rodzajami naczyń patelnie mają grube ścianki. W 75% ich grubość mierzona pod wylewem wynosi 6-8 mm. Zaopatrzone są w masywne uchwyty w kształcie tulei o średnicy do 6 cm, przytwierdzone poniżej krawędzi naczynia (**fig. 30: 4, 5, 8**). Z przedstawień ikonograficznych wiadomo, że wkładano w nie w celu przedłużenia drewniane trzonki[143]. Nóżki patelni są zazwyczaj płasko ścięte, o długości około 5.5-6 cm, a przekroju okrągłym o średnicy od 3.5 cm do 4 cm przy dnie naczynia.

---

[142] O polerowaniu garnków piszą: KRUPPÉ 1967: 177-179, SULKOWSKA-TUSZYŃSKA 1997: 152, RYSZEWSKA 2001: 199.

[143] SULKOWSKA-TUSZYŃSKA 1990.

Bezpośredni kontakt patelni z ogniem potwierdzają zaobserwowane ślady użytkowania. W 81.5% przypadków są to ślady okopcenia, a w 51.9% nawęglenia widoczne w przełomach w postaci ciemniejszych przebarwień. Te dwa rodzaje śladów z reguły współwystępują ze sobą, rzadko natomiast stwierdzano inne, jak przypalenia lub zacieki po przyrządzanych produktach. Częściej natomiast niż w przypadku garnków, bo na pięciu patelniach, widoczne są w postaci rys na polewie ślady zeskrobywania pozostałości przygotowywanych potraw.

Więcej niż połowa egzemplarzy ma starannie wykończoną powierzchnię. W 70% przypadków patelnie ornamentowane są głębokimi żłobkami dookolnymi na zewnętrznej powierzchni naczyń. Poza tym nie zaobserwowano innego sposobu ich zdobienia. Wszystkie pokryte są polewą tylko wewnątrz, stąd temu sposobowi wykończenia przypisuję znaczenie funkcjonalne – w celu zwiększenia szczelności ścianek. Z reguły jest to polewa ołowiowa dobrej jakości, to jest o grubej warstwie bez nieroztopionych ziarenek kwarcu. W większości przypadków na ściankach widoczne są zacieki powstałe po jej nakładaniu. Barwa polewy jest zawsze brązowa, a do najczęstszych należały odcienie rdzawy i miodowy.

Patelnie z Pucka mają analogie wśród znalezisk ze stanowisk położonych w północnej Polsce. Wydobyte zostały między innymi na Głównym Mieście w Gdańsku[144], miastach w Białogardzie[145], Olsztynie[146], Iławie[147], zamkach w Toruniu[148], Sadłowie[149], klasztorach w Strzelnie[150], Trzemesznie[151], Mogilnie[152], Cedyni[153], zespole klasztorno-pałacowym w Trzebiatowie[154] oraz na cmentarzu na Górze Chełmskiej koło Koszalina[155]. Tylko w przypadku Gdańska i Strzelna podany jest ich udział w asortymencie naczyń glinianych. Jest on niewielki i wynosi około 1%. W materiale porównawczym widoczne są zarówno różnice, jak też podobieństwa do patelni z zamku w Pucku. Na znacznej liczbie stanowisk nie wyróżniono dużych naczyń, a jedynie małe i średnie. Na dwóch stanowiskach w Gdańsku ich średnica wylewu nie przekraczała 21 cm i 24 cm, natomiast stwierdzono tam występowanie naczyń małych o średnicach wylewów 11-15 cm, których brak w Pucku. Podobnie jest w Mogilnie i Strzelnie – tam również największe spośród patelni miały odpowiednio jedynie 20 cm i 21 cm średnicy wylewu. We wszystkich przypadkach stwierdzono podobne jak w Pucku kształty naczyń oraz sposoby kształtowania wylewu. Częściej jednak na Mazowszu, Kujawach i w północnej Wielkopolsce spotykano wyroby głębsze, o dłuższych nóżkach, a zarazem wylewem uformowanym

[144] Trzeciecka, Trzeciecki 2002: 150, 181, Starski 2003: 14-15.
[145] Cnotliwy 1984.
[146] Michalski 1998b: 250.
[147] Kobylińska 1999: 28 i 43.
[148] Chudziakowa, Kola 1974: 104.
[149] Dziubek 1998: 137.
[150] Sulkowska-Tuszyńska 1997: Fig. 36: 1, Fig. 39: 4, Fig. 40: 1, 3.
[151] Wiewióra 2000: 175-176.
[152] Ryszewska 2001: 128-130, Fig. 29: 5, 8, Fig. 39: 1, Fig. 43: 1.
[153] Nawrolski 1973c: 314, 382-383.
[154] Nawrolski, Rogosz 1982.
[155] Janocha 1974: 160.

w wałek. Patelnie uwzględnione w analizie porównawczej są datowane głównie na drugą połowę XV i początek XVI wieku. Tak jest w przypadku stanowiska przy ul. Powroźniczej w Gdańsku, na którym aż 60% patelni datowano na przełom XV i XVI wieku. Patelnie ze Strzelna, Torunia datowane są na XV wiek, z Mogilna od drugiej połowy XIV wieku do pierwszej ćwierci wieku XVI, a z Trzemeszna na pierwszą połowę XVI wieku. W przypadku Góry Chełmskiej koło Koszalina i w przypadku Olsztyna ich datowanie określono jednak znacznie ogólniej, bo na późne średniowiecze, a w odniesieniu do Cedyni, Białogardu, Trzebiatowa, Raciążku, Sadłowa – nawet od XV do XVII wieku. Nie datowano patelni z Iławy. W tym niewielkim zbiorze największe podobieństwo kształtów w odniesieniu do naczyń z Pucka cechuje patelnie z Gdańska. W przypadku naczyń tego rodzaju, znanych z odkryć na stanowiskach na terenie Pomorza Zachodniego, Kujaw, Mazowsza i ziemi chełmińskiej, widoczne jest dużo większe zróżnicowanie kształtów i rozmiarów.

Misy i miseczki. Na grupę tę składa się 116 naczyń (12.9%, **tab. 3**), z których 83 stanowią misy i miseczki, a 31 makutry. Zdecydowaną większość wśród nich stanowią siwaki (prawie 71%). Pozostałe to ceglaste polewane (ok. 14%), ceglaste (8%), białoszare (ok. 7%) oraz jedna nieduża miseczka kamionkowa (**tab. 4**). W całości zrekonstruowano 21 zabytków. Ich znaleziska stwierdzono we wszystkich poziomach śmietniska, choć największe zróżnicowanie kształtów naczyń i wylewów można zaobserwować wśród mis z końca wieku XV i pierwszych dziesięcioleci XVI wieku. Podobna forma wynikająca z ich proporcji pozwoliła zaliczyć wszystkie tego rodzaju wyroby do mis, jednak należy je podzielić na kuchenne i stołowe. W każdym przypadku odznaczają się one jednak większą średnicą wylewu niż wysokością. Ich zróżnicowanie pozwoliło na wyróżnienie trzech typów (**fig. 17**). W stosunku do pierwszych dwóch jako wyróżnik zastosowano kryterium głębokości, której zróżnicowanie najprawdopodobniej mogło mieć związek z ich funkcją, zaś przy wydzielaniu wśród nich podtypów kierowałem się kształtem ścianek. Do trzeciego typu przyporządkowano czarki, które – mimo podobnych proporcji – wyraźnie odróżniały się od reszty mis rozmiarami i funkcją. Podtypy w ich obrębie wydzieliłem na podstawie kształtu ścianek.

Pierwszy, najczęściej spotykany typ (I) stanowią misy płytkie (70.7%). Ich średnica wylewu dwukrotnie przekracza wysokość, a średnica dna jest od niej większa (**fig. 17**). Najczęściej mają one ścianki proste, rozchylone ku górze, bez załomów (podtyp I.1, **fig. 31: 2, 8**) lub z ostrym załomem w górnej partii brzuśca i mocno zaznaczoną szyjką (podtyp I.2, **fig. 32: 6**). Pozostałe mają ścianki ukształtowane pionowo z lekko wywiniętym wylewem (podtyp I.3, **fig. 31: 5, fig. 33: 6, 8**). Wśród tych ostatnich dominują naczynia ceglaste od wewnątrz polewane, ornamentowane dookolnymi żłobkami. Duży odsetek wśród nich stanowiły misy stołowe.

Drugi typ (II, 23.2%) to misy głębokie, których średnica wylewu jest większa od wysokości, przy czym nie przekracza jej więcej niż dwukrotnie, zaś średnica dna jest od niej mniejsza bądź równa (**fig. 17**). Ich ścianki są rozchylone ku górze i mają podkreślony, najczęściej plastyczną listwą, załom brzuśca. W większości przypadków mają wyraźnie zaznaczoną szyjkę (podtyp II.1, **fig. 31: 1**, **fig. 32: 1, 5, 10**, **fig. 33: 1,**

4, 5), podczas gdy u pozostałych jest ona jedynie lekko podkreślona (podtyp II.2, **fig. 31: 3**, **fig. 32: 8**, **fig. 33: 2**). Misy tego typu mają wywinięte wylewy, a ich brzuśce są często zdobione dookolnymi żłobkami (**fig. 31: 4**, **fig. 32: 8**).

Trzeci, najmniej liczny typ (III) to małe miseczki (6.1%), zwane niekiedy czarkami. Charakteryzują się niewielką wysokością, zazwyczaj dwa razy mniejszą od średnicy wylewu (**fig. 17**). Do typu tego zaliczono zarówno miseczki o szerokich dnach, których średnica jest równa ich wylewowi (podtyp III.1, **fig. 31: 6, 7**, **fig. 32: 6**, **fig. 33: 10**), jak też o dnach wąskich i rozszerzających się ściankach (podtyp III.2, **fig. 32: 7**). Do tych ostatnich zaliczyłem też miseczkę kamionkową o dnie na stopce (**fig. 33: 3**)[156]. Wyroby omawianego typu odznaczają się starannym wykończeniem powierzchni, ornamentowaniem ścianek oraz małą ilością domieszki. Wszystkie one są bez wątpienia naczyniami stołowymi.

Wśród mis stwierdzono duże zróżnicowanie form i śladów użytkowania. Pozwoliło to na podzielenie tego rodzaju naczyń na trzy kategorie. Pierwsza z nich to misy kuchenne, zazwyczaj większych rozmiarów, o pojemności dochodzącej do 5.5 l (**fig. 31: 1-2**, **fig. 32: 2**, **fig. 33: 1, 2, 5**). W większości są to wyroby siwe i ceglaste, należące do typów I i II. Kolejną grupę stanowią makutry, również używane w kuchni, służące do rozcierania niektórych produktów, jak np. maku (**fig. 31: 5**, **fig. 32: 6**). Stwierdzono na nich ślady w postaci starcia wewnętrznej powierzchni przy dnie. Mają one również duże rozmiary, zazwyczaj o kształtach I i II typu. Charakterystyczna dla masy ceramicznej, z której je wykonano, była duża ilość domieszki grubo- i średnioziarnistej. Makutry stanowią 26.7% wszystkich mis i są to głównie siwaki i naczynia białoszare. Trzecia grupa to misy i miseczki stołowe. Są one najbardziej zróżnicowane pod względem rozmiarów i kształtów, choć zdecydowanie najwięcej jest wśród nich mis I.3, II.2 i III typu. (**fig. 31: 4, 6, 7**, **fig. 32: 4, 5, 7-9**, **fig. 33: 1, 6-11**). Zazwyczaj są ornamentowane, o starannie wykończonej powierzchni w porównaniu z misami kuchennymi i makutrami. Składają się na nie w równiej mierze wyroby siwe oraz ceglaste polewane.

Zróżnicowanie kształtów i funkcji mis idzie w parze z różnymi sposobami ukształtowania wylewów tych naczyń. Dominują najczęściej spotykane wśród mis typów I i II wylewy wywinięte na zewnątrz, ukształtowane w taśmę lub niepogrubione (typ I – **fig. 19**). Pozostałe to lekko zachylone do wnętrza lub proste, ukształtowane w wałek lub listwę, czasem z falbaną (typ II – **fig. 19**), lekko rozchylone, ukształtowane w wałek (typ III – **fig. 19**) oraz proste, ukształtowane pionowo lub lekko rozchylone, czasem lekko pogrubione (typ IV – **fig. 19**). Ostatni sposób kształtowania wylewu cechuje miski mniejszych rozmiarów, głównie stołowe. Największe zróżnicowanie ukształtowania wylewów obserwujemy wśród mis z czwartego poziomu, tzn. z końca XV i początku XVI wieku. Dna mis zazwyczaj nie mają uformowanej stopki. Nieliczne czarki mają je niewyodrębnione, niepozwalające na wyznaczenie punktu, w którym dno przechodzi w ścianki (**fig. 31: 6, 7**, **fig. 32: 4, 7**).

[156] W typologii B. Beckmanna uwzględniona została jako typ 161 (BECKMANN 1974: 220).

Z uwagi na duże zróżnicowanie wielkości mis, zaobserwować można również znaczny rozrzut wielkości średnic ich wylewów, den i pojemności. Średnice wylewów wahają się od 8 cm do 38 cm, choć najwięcej jest ich w przedziale 20-29 cm (**fig. 6**). Porównanie zakresów średnic mis o różnym przeznaczeniu ukazuje znaczne podobieństwo pomiędzy kuchennymi o średnicach wylewu pomiędzy 17 cm a 38 cm i makutrami, których średnice wahają się pomiędzy 16 cm a 36 cm. Odróżniają się natomiast wyraźnie misy i miseczki stołowe, których zakresy średnic wahają się pomiędzy 8 cm a 28 cm (**fig. 7**). W tej ostatniej grupie średnice wylewów miseczek zawierają się w przedziale od 8 cm do 14 cm, a pozostałe to miski stołowe o średnicach wylewu od 15 cm do 28 cm. W związku z dużą rozpiętością zarówno średnic wylewów, jak też wysokości omawianych naczyń ich pojemność wynosi od 0.5 l dla miseczek do 5.5 l dla mis kuchennych i stołowych.

Misy są dość często zdobione, jednak motywami prostymi i dość skąpymi. Najczęściej, zwłaszcza w przypadku mis stołowych, stwierdzono polerowanie powierzchni zarówno wewnątrz, jak na zewnątrz naczynia (**fig. 31: 4, 6, 8**, **fig. 32: 1, 5**, **fig. 33: 1, 2, 7**). Wnętrze jednak zazwyczaj tylko w górnej części, po zewnętrznej zaś stronie polerowano całe ścianki naczyń. Misy kuchenne, ale także część stołowych pokrywano również żłobkami dookolnymi oraz liniami rytymi (**fig. 32: 8, 9**, **fig. 33: 2, 5-6, 8-11**). Białoszare zaś, podobnie jak w przypadku garnków, są zdobione malowaną linią falistą w górnej części brzuśca (**fig. 32: 6**). Wylewy niektórych naczyń siwych i ceglastych polewanych są ukształtowane w falbanę, a pojedyncze egzemplarze ornamentowano rytą linią falistą pod wylewem (**fig. 19: 10**). Tylko około 17% mis nie jest w ogóle zdobionych, jednakże w porównaniu z innymi rodzajami naczyń, głównie dzbankami i kubkami, należy stwierdzić, że sposób zdobienia mis jest, jak już wspomniałem, dość schematyczny.

Szesnaście naczyń ceglastych jest pokrytych polewą ołowiową o barwie brązowej, a także brązowoczerwonej, brązowozielonej i jasnobrązowej. W większości przypadków jest ona dobrej jakości, choć nałożona niedokładnie, co jest widoczne w postaci zacieków i plam na powierzchni wewnętrznej. We wszystkich przypadkach polano tylko wnętrze naczyń, toteż przyjąć należy, że polewa ma charakter użytkowy, związany z ich uszczelnianiem. Na 37.9% mis stwierdzono ślady używania. Inaczej niż w przypadku wszystkich innych rodzajów naczyń, jest to głównie starcie wewnętrznej powierzchni, które stwierdzone zostało na wszystkich makutrach. Rzadko towarzyszą im inne ślady. Tylko w kilkunastu przypadkach widoczny jest kremowy osad i okopcenia. Wydaje się więc, że naczynia te nie były używane do obróbki termicznej pożywienia, a do pozostałych czynności kuchennych, zwłaszcza do przygotowania posiłków. Misy stołowe, na których nie stwierdzono praktycznie żadnych śladów używania, służyły natomiast najpewniej do podawania posiłków lub do ich spożywania, także jako naczynia indywidualne.

Analogie do mis puckich spotykane są na większości stanowisk z terenu północnej Polski, toteż wymienianie ich w tym miejscu byłoby powtórzeniem wykazu stanowisk, z których materiały uwzględniono w analizie porównawczej. Zaobserwować można tam egzemplarze zarówno płytkie, jak i głębokie. Odpowiadają one wy-

robom puckim także pod względem wielkości, a jedynym wyjątkiem, którego brak wśród znalezisk z zamku w Pucku, są misy wyjątkowo płytkie, których średnica wylewu była przynajmniej czterokrotnie większa od wysokości, znane z klasztoru w Strzelnie[157]. Rzadko spotykane wśród materiałów porównawczych, bo tylko na Głównym Mieście w Gdańsku, są za to misy o wysokości porównywalnej ze średnicą wylewu, które wyróżniono w Pucku (**fig. 33: 1, 5**)[158]. Brak w materiale z terenu północnej Polski analogii do mis białoszarych. Duże podobieństwo w zakresie form odnotowano w stosunku do czarek ceramicznych, których nie tak liczne znaleziska znane są z Pomorza Gdańskiego, terenu byłych Prus Krzyżackich, Kujaw i północnej Wielkopolski, za to brak ich w publikowanych materiałach z Pomorza Zachodniego[159]. Analogiczna czarka kamionkowa znana jest jedynie z Głównego Miasta w Gdańsku[160], a liczniejsze znaleziska tego typu naczyń publikowane są z terenów Europy Zachodniej[161].

Mniej podobieństw stwierdzono w zakresie sposobów kształtowania ścianek i wylewów. Dominujące w Pucku misy z listwą na maksymalnej wydętości brzuśca, mocno podciętą szyjką i wywiniętym, lekko pogrubionym wylewem, mimo że są dość powszechne, to na większości stanowisk ustępują pierwszeństwa częściej spotykanym naczyniom bez wyraźnie zaznaczonych szyjek, z wylewem wywiniętym, ale ukształtowanym w grubą taśmę bądź wałek, czasem podciętą od strony wewnętrznej. Takie cechy mis stwierdzono wśród znalezisk z Pomorza Gdańskiego[162] i Zachodniego[163], a także północnej Wielkopolski[164], Kujaw[165] oraz Mazowsza[166]. Podobnie jest na terenie byłych Prus Krzyżackich[167], tam jednak dominują wyroby z wylewem zaopatrzonym w okap[168]. Wśród publikowanych materiałów często spotykane są, wyróżnione

[157] SULKOWSKA-TUSZYŃSKA 1997: Fig. 30.
[158] STARSKI 2003: 15.
[159] Gdańsk – STARSKI 2003: 15; Świecie – CHOIŃSKA 1971: 415; Stębark – OKULICZ 1961/62: 305; Leszcz – MARCINIAK-KAJZER 2003: 251; Starogród – KOLA 1974: 190; Ostróda – MILEWSKA 1976a: Fig. 13; Strzelno – SULKOWSKA-TUSZYŃSKA 1997: Fig. 19, 21, 22, 24, 34; Sadłowo – DZIUBEK 1998: 142.
[160] STARSKI 2003: 15.
[161] BECKMANN 1974: 220, WAHLÖÖ 1976: nr 498, DE METS 1983: 107, Fig. 21: 302, RUEMPOL, DONGEN 1991: 100, GAIMSTER 1997: 168, 380.
[162] Gdańsk – TRZECIECKA, TRZECIECKI 2002: 185, 188, 195-199, KOŚCIŃSKI 2003: 365, STARSKI 2003: 16; Świecie – CHOIŃSKA 1971: 440.
[163] Cedynia – NAWROLSKI 1973c: 374; Lipie – CNOTLIWY, NAWROLSKI 1986: 287; Złocieniec – NAWROLSKI 1969: 170; Trzebiatów – NAWROLSKI, ROGOSZ 1982: 134; Pyrzyce – CNOTLIWY, NAWROLSKI 1996: 362; Darłowo – NAWROLSKI 1974: 261.
[164] Nakło – TABACZYŃSCY 1959: 38; Ujście – NAUMOWICZ 1963: 204; Trzemeszno – WIEWIÓRA 2000: 152, 153, 175; Mogilno – RYSZEWSKA 2001: Fig. 27.
[165] Kościelna Wieś – KAJZER 1994b: 141, 145; Brześć Kujawski – KAPUSTA 1997: 147; Strzelno – SULKOWSKA-TUSZYŃSKA 1997: Fig. 29-30, 34-35; Bydgoszcz – ŚWIĄTKIEWICZ-SIEKIERSKA, WOŹNY 1994: 121.
[166] Raciążek – KAJZER 1986: 211; Warszawa – KRUPPÉ 1967: 140.
[167] Iława – KOBYLIŃSKA 1999: 41; Ostróda – MILEWSKA 1976a: Fig. 13; Leszcz – MARCINIAK-KAJZER 2003: 252; Brodnica – KOLA 1978: 335; Reszel – SIKORSKA-ULFIK 1994: 241; Elbląg – NAWROLSCY 1989: 281.
[168] Iława – KOBYLIŃSKA 1999: 42; Ostróda – MILEWSKA 1976a: Fig. 13; Reszel – SIKORSKA-ULFIK 1994: 241; Elbląg – NAWROLSCY 1989: 281; Leszcz – MARCINIAK-KAJZER 2003: 252; Brodnica – KOLA 1978: 332.

także w Pucku, wypalone w atmosferze utleniającej i pokryte szkliwem misy stołowe o wylewach ukształtowanych w wałek z plastyczną listwą w kształcie falbany po zewnętrznej stronie naczynia[169]. Częste bez wątpienia jest również polerowanie wewnętrznej powierzchni mis siwych i ceglastych[170], jednak trudno w tym względzie o właściwą identyfikację tak wykonanych wyrobów, bowiem informacja o takim sposobie wykańczania powierzchni nie zawsze jest odnotowana. Podobnie jest z identyfikacją i wyszukaniem analogii dla makutr, które wyróżniają się przede wszystkim śladami użytkowania w postaci starcia wewnętrznej powierzchni przy dnie[171]. Misy puckie nie były zdobione radełkiem, które widoczne jest na pojedynczych wyrobach z Pomorza Gdańskiego[172], terenu byłych Prus Krzyżackich[173] oraz Kujaw[174].

Mimo tak znacznego zasobu materiałów porównawczych, trudno jest wyszukać analogie dla datowania znalezisk puckich, bowiem określane jest ono dość ogólnie, a tylko w przypadku kilku publikacji dokładniej[175]. Można zauważyć przy tym, że kształtują się w tym zakresie ogólne tendencje, widoczne także wśród znalezisk puckich. Nie stwierdzono na zamku mis z wylewem zaopatrzonym w okap, które liczne są na stanowiskach z terenu północnej Polski, jednak datowane są one na wiek XIV, pierwszą połowę XV wieku bądź ogólnie na wieki XIV-XV. Skłania to do poglądu, że taki sposób kształtowania wylewów, podobnie jak w przypadku garnków, był częściej stosowany w XIV wieku, niż w następnym stuleciu i stąd brak ich wśród znalezisk na zamku w Pucku. Inaczej jest w przypadku mis ceglastych polewanych, a szczególnie z wylewem z tzw. „falbaną". Brak ich w wieku XIV i pierwszej połowie XV wieku. Częściej spotykane są za to, podobnie jak w Pucku, w drugiej połowie XV wieku i pierwszej połowie wieku XVI. Jest to w zgodzie z zaobserwowanym w Pucku większym zróżnicowaniem form mis w końcu XV i na początku XVI wieku.

Dzbany i dzbanki. Wyróżniono 104 naczynia tego rodzaju stanowiące 11.5% całości zbioru (**tab. 3, tab. 4**). Składały się nań głównie wyroby siwe (58.7%) oraz ceglaste polewane (18.3%) i kamionkowe (19.2%), pozostałe zaś (3.8%) są wypalone w atmosferze utleniającej, nie są jednak pokryte polewą. Naczynia tego rodzaju stwierdzono we wszystkich wyróżnionych poziomach śmietniska. Stanowią one zawsze podobny odsetek, wahający się pomiędzy 12.6% a 14.2%. We wszystkich fazach występują dzbany siwe oraz kamionkowe, przy czym odsetek tych ostatnich spada od

[169] Gdańsk – TRZECIECKI, TRZECIECKA 2002: 193, 205, KOŚCIŃSKI 2003: 367, STARSKI 2003: 16; Brodnica – MATUSZEWSKA-KOLA 1984: 144; Lubawa – ANDRZEJEWSKI, KAJZER, LEWANDOWSKI 1998: 202; Iława – KOBYLIŃSKA 1999: 42; Mogilno – RYSZEWSKA 2001: Fig. 40-41; Toruń – MATUSZEWSKA-KOLA 1980: Fig. 1.
[170] Gdańsk – STARSKI 2003: 16; Brześć Kujawski – KAPUSTA 1997: 144; Sadłowo – DZIUBEK 1998: 142, 146.
[171] Gdańsk – STARSKI 2003: 16; Strzelno – SULKOWSKA-TUSZYŃSKA 1997: 111; Mogilno – RYSZEWSKA 2001: 220.
[172] Świecie – CHOIŃSKA 1971: 440.
[173] Iława – KOBYLIŃSKA 1999: 42.
[174] Strzelno – SULKOWSKA-TUSZYŃSKA 1997: Fig. 32.
[175] KRUPPÉ 1967, RĘBKOWSKI 1995, SULKOWSKA-TUSZYŃSKA 1997, RYSZEWSKA 2001.

trzeciej ćwierci XV wieku. Pojawiają się wówczas wyroby ceglaste i ceglaste polewane, których udział stopniowo wzrasta, a największy jest w IV fazie użytkowania śmietniska (20.6%). W 35.6% przypadków udało się zrekonstruować kształt dzbanów, ale jedynie w 8.7% wszystkie wymiary. Pozwoliło to na wyróżnienie czterech typów, z których dwa zarezerwowano dla naczyń kamionkowych (**fig. 18**).

Typ pierwszy (I), najczęściej spotykany (56.8%) stanowią dzbanki o baniastym kształcie brzuśca z różnie ukształtowaną szyjką i wylewem oraz dnem ze stopką. Ich maksymalna wydętość położona jest w połowie wysokości naczynia, brzusiec zaś w większości przypadków jest wyraźnie oddzielony od szyjki. Ta zaś bywała cylindryczna (podtyp I.1, **fig. 34: 1, 6**), rozchylona w kształcie lejka (podtyp I.2, **fig. 35: 3, 13**) lub o profilu esowatym z lekko rozchylonym wylewem (podtyp I.3, **fig. 34: 4, 8, 10**, **fig. 35: 1, 2, 5, 7, 8**). Wśród tego typu dzbanów przewagę stanowią naczynia siwe oraz pojedyncze egzemplarze ceglaste i ceglaste polewane. Mają one ucha i – o ile można to było stwierdzić – dziobek na wylewie. Wydobyto je ze wszystkich poziomów śmietniska. Drugi typ (II) stanowi jedynie 10.8% dzbanów. Wyróżniają się one brzuścem położonym zawsze poniżej połowy wysokości naczynia, co nadaje im bardziej kulisty kształt. Szyjki tego typu dzbanów są lekko rozchylone (**fig. 35: 4, 11**). Najwięcej ich znaleziono w nawarstwieniach z końca XV i pierwszych dziesięcioleci XVI wieku. Są to wyłącznie wyroby siwione.

Pozostałe dwa typy przyporządkowano naczyniom kamionkowym. Ich fragmentaryczny stan zachowania nie pozwala jednak na określenie kształtu wszystkich naczyń. Wśród zrekonstruowanych przeważają tzw. dzbany karczemne (typ III, 21.6%), zwane w niemieckojęzycznej literaturze przedmiotu *Schenkenkanne*[176], o dwóch wielkościach – małej (**fig. 34: 2, 7**, **fig. 35: 9, 10**) oraz dużej (**fig. 35: 12**). Inny kształt mają pojedyncze egzemplarze określane mianem *Jakobakanne* (typ IV, **fig. 34: 5**)[177]. Są to smukłe dzbany o niewielkiej wydętości brzuśca, ale znacznej wysokości, dochodzącej do 20-30 cm, z listwą plastyczną umieszczoną pod długą, cylindryczną szyjką oraz małym, taśmowatym uchem.

Dzbany mają z reguły cieńsze (4-6 mm) ścianki niż misy, patelnie i garnki. Powierzchnia ich jest starannie wykończona, wygładzona bądź zdobiona. Mniej niż 10% jest źle wypalonych, głównie niedosiwionych. Dobrą jakością charakteryzują się przede wszystkim wyroby kamionkowe i ceglaste polewane. Należy przy tym zaznaczyć, że również egzemplarze siwe w porównaniu z innymi rodzajami naczyń, także wypalonymi w atmosferze redukcyjnej, należą do wyrobów o wyższej jakości. Cechą wspólną den większości dzbanów (75%) jest stopka, która zazwyczaj jest wyraźnie zaznaczona (**fig. 34: 1, 3, 4**) i często zdobiona ornamentem plastycznym (**fig. 34: 9**, **fig. 35: 6, 13**). Dna są przeważnie szersze od średnicy wylewu. Najwięcej stwierdzono ich w przedziale 10-12 cm, podczas gdy wśród wylewów dominują średnice zawarte pomiędzy 9 cm a 10 cm. Jest to regułą w przypadku typu I o szyjce prostej lub esowatej. One też stanowią większość w całym zbiorze tego rodzaju naczyń.

---

[176] BECKMANN 1974: 214, typ 86, KILARSKA 1991: nr kat. 1, GAIMSTER 1997: 386.
[177] BECKMANN 1974: 214, typ 77, REINEKING VON BOCK 1971: kat. nr 156-159, GAIMSTER 1997: 69 sq et 169.

Wylewy dzbanów kształtowano na różne sposoby. Dominują esowate, nieznacznie rozchylone z delikatną listwą plastyczną po zewnętrznej stronie (typ I, **fig. 20**); cylindryczne ukształtowane pionowo (typ II, **fig. 20**) oraz rozchylone, często zdobione żłobkiem (typ III, **fig. 20**). Pierwsze dwa charakterystyczne są dla dzbanów podtypów I.1 i I.3, ostatni natomiast cechuje dzbany o rozchylonych szyjkach, a więc podtyp I.2 i typ II. Naczynia o wymienionych sposobach formowania wylewów znajdowane są we wszystkich wyróżnionych poziomach śmietniska. W starszych dominują jednak dzbany o wylewach prostych. Opisywane naczynia mają duże ucha (21 na 22 zachowane przypadki). Mogą one zmieścić prawie całą dłoń i umożliwiają ich przenoszenie. W przekroju są owalne, taśmowate lub nerkowate. Na 67% dzbanów stwierdzono dziobek (**fig. 34: 8**, **fig. 35: 5**). Jest to ściśnięty i wychylony odcinek wylewu położony naprzeciw ucha, służący do precyzyjnego skierowania strumienia wylewanej zawartości.

Na podstawie rozkładu średnic wylewów i wysokości naczyń można wyróżnić trzy rozmiary dzbanów (**fig. 8**). Małe mają wysokość do około 15 cm[178], średnice wylewu 5 cm, 6 cm i 7 cm i pojemność poniżej 1 l. Stanowią one 20% dzbanów. Średnie – ze średnicą pomiędzy 8 cm a 11 cm, wysokością nieprzekraczającą 20 cm i pojemnością do 2 l. Jest to największa grupa naczyń omawianego rodzaju (46%). Naczynia duże (34%) mają wysokość ponad 20 cm, średnice wylewów pomiędzy 12 cm a 14 cm i pojemność powyżej 2 l. Największe zróżnicowanie wielkości dzbanów, wynikające być może z większej liczby znalezisk, zaobserwowano w młodszych nawarstwieniach śmietniska, tzn. od czwartej ćwierci XV wieku po początkowe dziesięciolecia XVI wieku.

Większość dzbanów jest zdobiona, a tylko 14% ma powierzchnię nieornamentowaną. Najczęściej spotykane jest polerowanie powierzchni (**fig. 34: 1, 4, 8-10**, **fig. 35: 1-6, 8, 11, 13**) oraz zdobienie dookolnymi liniami i żłobkami (**fig. 34: 4, 6, 10**, **fig. 35: 1, 11, 13**). Często ornamenty te współwystępują ze sobą. Polerowanie zazwyczaj nie pokrywa całej powierzchni. Z reguły linie powstające podczas wykonywania ornamentu w ten sposób układają się poziomo, czasem w różne, bardziej złożone wzory (**fig. 35: 4, 11**). Zdobienie tą techniką nakłada się na linie ryte i żłobki. Ornament w postaci linii rytych to pozioma jedna lub zwielokrotniona linia dookolna, rzadziej falista. W kilku przypadkach stwierdzono zaszczypywanie lub nacinanie krawędzi stopki. Ten sposób uformowania stwierdzono głównie na stopkach dzbanów kamionkowych (**fig. 34: 7**, **fig. 35: 9**), choć zaobserwowano go także na innych (**fig. 34: 9**, **fig. 35: 6, 13**). W tym ostatnim przypadku można przypuszczać naśladownictwo wyrobów kamionkowych[179]. 18% dzbanów jest pokrytych dobrej jakości polewą ołowiową barwy brązowej o odcieniach czerwonym, zielonym i jasnobrązowym. W większości przypadków pokrywa ona zarówno wnętrze, jak i powierzchnię zewnętrzną naczyń. Liczną grupę stanowią dzbany pokryte polewą wewnątrz, nie stwierdzono natomiast przypadku pokrycia tylko zewnętrznej powierzchni. Odzwierciedla

[178] Jedyny cały egzemplarz należący do tej grupy miał pojemność 0.4 l i wysokość 12 cm.
[179] Poliński 2000: 121-123.

to funkcję, jaką pełni polewa w przypadku dzbanów, tj. zarówno dekoracyjną, jak również poprawiającą jakość naczynia.

Ślady używania stwierdzono tylko na 10% naczyń omawianego rodzaju. Najczęstsze wśród nich są ślady okopcenia, w dalszej kolejności nawęglenie ścianek oraz osad na wewnętrznej powierzchni. Brak śladów styczności z ogniem na 90% dzbanów pozwala wyciągnąć wniosek, że naczyń tych z reguły nie używano do podgrzewania potraw lub też do ich przetrzymywania, a służyły przede wszystkim do podawania napojów[180].

Z analizy dzbanów wynika, że w badanym okresie zachodzą dość niewielkie zmiany w ich kształtach. Możemy zaobserwować jedynie większe zróżnicowanie w uformowaniu wylewów na przełomie XV i XVI wieku. Dominujące w XV wieku, tak jak w Gdańsku[181], dzbany o cylindrycznych szyjkach powoli ustępują miejsca naczyniom o wylewach rozchylonych, lejkowatych. Obserwujemy również wyraźne zwiększenie się ich liczby w poziomach młodszych.

Dość częste znaleziska dzbanów pozwalają na wyszukanie licznych analogii oraz wskazanie podobieństw i różnic w materiale porównawczym z różnych obszarów północnej Polski. Lektura tych publikacji skłania do wskazania dużego ich podobieństwa wobec znalezisk z zamku w Pucku, choć można również zaobserwować cechy je różniące. W publikowanych materiałach w większości przypadków wyróżniono podobne typy kształtów dzbanów. Na wszystkich stanowiskach odnotowano dzbany I typu o baniastym kształcie brzuśca. Rzadziej reprezentowane w Pucku naczynia II typu o obniżonym, kulistym brzuścu znane są także z niewielu stanowisk[182]. Jednocześnie przegląd literatury przedmiotu wskazuje na znaczne ujednolicenie kształtów dzbanów z zamku w Pucku. Nie stwierdzono tam bowiem małych naczyń o pionowo ukształtowanych ściankach z wyodrębnioną wąską szyjką i Rozchylonym wylewem, jakie wydobyto na Głównym Mieście w Gdańsku, mieście w Kołobrzegu i Ostródzie[183] oraz podobnych wielkością, ale o baniastym kształcie brzuśca i mocno rozchylonym wylewie, które znane są z Warszawy, Ciechanowa i Sochaczewa[184]. Nie ma tam również naczyń o kulistym dnie, z wydłużoną szyjką, zazwyczaj żłobkowaną, które są liczne na stanowiskach Pomorza Zachodniego[185], ani bardzo dużych dzbanów baniastych o dużej wydętości brzuśca, położonej z reguły ponad połową ich wysokości[186]. Dla wyrobów kamionkowych odnajdujemy analogie

[180] Taką interpretację opisanego osadu podaje KRUPPÉ 1981: 44 oraz NIEGODA 1998: 232-233.
[181] Cf. KOŚCIŃSKI 1998a.
[182] Reszel – SIKORSKA-ULFIK 1989: 127; Strzelno – SULKOWSKA-TUSZYŃSKA 1997: Fig. 41; Warszawa – KRUPPÉ 1967: 143, 147; Płock – TRZECIECKI 2000: 95.
[183] Gdańsk – TRZECIECKA, TRZECIECKI 2002: 196, KOŚCIŃSKI 2003: 365, STARSKI 2003: 20-22; Kołobrzeg – RĘBKOWSKI 1995: Fig. 59; Ostróda – MILEWSKA 1976a: Fig. 9.
[184] Warszawa – KRUPPÉ 1967: 150; Ciechanów – KRUPPÉ 1981: Fig. 46; Sochaczew – KRUPPÉ 1981: Fig. 41.
[185] Kołobrzeg – RĘBKOWSKI 1995: Fig. 57-72; Pyrzyce – DWORACZYK 1998: 320-21, 325-26; Stargard – GRZĘDA 1968: 195; Cedynia – NAWROLSKI 1973c: 371.
[186] Świecie – CHOIŃSKA 1971: 443, 446; Słoszewy – MATUSZEWSKA-KOLA 1975: Fig. 3; Strzelno – SULKOWSKA-TUSZYŃSKA 1997: Fig. 41; Sadłowo – DZIUBEK 1998: 144; Kościelna Wieś – KAJZER 1994b: 140 oraz najprawdopodobniej także Mogilno – RYSZEWSKA 2001: Fig. 38.

tak z ziem polskich, jak z terenów dzisiejszych północnych Niemiec. Dzbany używane w XV i w początku XVI wieku w Pucku stanowią typowe formy najczęściej sprowadzanych do Polski wyrobów tego gatunku[187].

W zakresie ukształtowania wylewów w materiale porównawczym odnaleźć można liczne analogie do wyróżnionych w Pucku trzech rodzajów kształtowania wylewów. Zaobserwować można jedynie większy udział ostroprofilowanych wylewów esowatych, które są dość powszechne na wielu stanowiskach na terenie północnej Polski, a w Pucku nie stanowią tak istotnej większości. W odniesieniu do wykończenia i zdobienia naczyń stwierdzono większe ich zróżnicowanie, wobec którego wyroby puckie odznaczają się prostotą. Potwierdzenie w materiale porównawczym mają dzbany zdobione zaszczypywaniem stopki, które są szczególnie liczne na innych stanowiskach Pomorza Gdańskiego i Zachodniego, ale także prezentowane są w materiale z terenu byłych Prus Krzyżackich, Kujaw i północnej Wielkopolski[188]. Część dzbanów puckich jest zdobiona poziomą listwą lub żłobkami w miejscu przejścia brzuśca w szyjkę oraz w maksymalnej wydętości brzuśca, co jest również typowe na wyrobach z wielu innych stanowisk[189]. Nie stwierdzono zaś w Pucku zaszczypywania ucha[190] oraz zdobienia brzuśca lub wylewu radełkiem, co spotykane jest na znaleziskach z terenów północnej Polski. Ten ostatni sposób ornamentowania cechuje za to wyroby wydobyte na terenie miasta w Pucku oraz z innych stanowisk z terenów północnej Polski[191]. Wyroby puckie, tak jak i inne uwzględnione w analizie porównawczej, mają często polerowaną powierzchnię. Tylko w pojedynczych przypadkach stwierdzono tam bardziej złożone motywy, które są zresztą częściej

[187] Puck – Brzuska 1999; Gdańsk – Trzeciecka, Trzeciecki 2002: 189, 194, 197, 199, Kościński 2003: 365, Starski 2003: 20; Elbląg – Nawrolscy 1989: 281-283; Kołobrzeg – Rębkowski 1995: 39-41; Europa Zachodnia – Glaser 1992: Fig. 27-28, 36-37, *Finds from cesspits* 1999: 531-532, 536-537, 541.

[188] Rowokół – Kamiński, Uciechowska-Gawron 1999: 437; Kołobrzeg – Rębkowski 1995: Fig. 57-72; Stargard – Grzęda 1968: 198, Rogosz, Nawrolski 1979: 196-97, Słowiński, Uciechowska-Gawron 1989/90: 183; Pyrzyce – Cnotliwy, Nawrolski 1996: 342, 366, Dworaczyk 1998, 320-321, 325-326; Trzebiatów – Nawrolski, Rogosz 1982: 134-135; Lipie – Cnotliwy, Nawrolski 1986: 287; Trzygłów – Nawrolski, Rogosz 1972: 264; Kościelna Wieś – Kajzer 1994b: 140; Mogilno – Ryszewska 2001: Fig. 34; Chełmno – Kola 1974: 185.

[189] Gdańsk – Kościński 2003: 365, Trzeciecka, Trzeciecki 2002: 173, Starski 2003: 20; Elbląg – Nawrolscy 1989: 280; Świecie – Choińska 1971: 443, 446; Dzierzgoń – Pawłowski 2003b: 296; Warszawa – Kruppé 1967: 143-144; Słoszewy – Matuszewska-Kola 1975: Fig. 2.

[190] Gdańsk – Trzeciecka, Trzeciecki 2002: 173; Chełmno – Kola 1972a: 157, Kola 1974: 185; Ciechocin – Grabarczyk, Kajzer 1987: 121; Słoszewy – Matuszewska-Kola 1975: 124; Brodnica – Grążawski 2003: 362; Stargard – Słowiński, Uciechowska-Gawron 1989/90: 183; Złotów – Janocha, Skrzypek 1986: 38; Toruń – Chudziakowa, Kola 1974: 100-101; Mała Nieszawa – Domagała, Franczuk, 1992: 53; Starogród – Kola 1974: 190.

[191] Gdańsk – Starski 2003: 22-23; Brodnica – Grążawski 2003: 362; Mała Nieszawa – Domagała, Franczuk 1992: 53; Kościelna Wieś – Kajzer 1994b: 140; Fordon – Rauhut, Rauhutowa, Podemski 1959: Fig. XXII; Kołobrzeg – Rębkowski 1995: Fig. 57-72; Ostróda – Gula 1975: 382, Michalski 1998a: 209, Milewska 1976a: Fig. 9. Za informację o materiałach z badań na terenie miasta Pucka dziękuję mgr M. Milewskiej i prof. J. Kruppé.

spotykane w materiałach spoza Pomorza Gdańskiego, tj. na obszarze byłych Prus Krzyżackich, Kujaw i Mazowsza[192].

Zaprezentowane znaleziska z terenu północnej Polski pozwalają stwierdzić, że znaleziska puckie wpisują się w analogie dla tego rodzaju wyrobów. Odznaczają się jednak mniejszym zróżnicowaniem form i większą unifikacją w zakresie stosowanych motywów zdobniczych. Największe podobieństwo cechuje głównie te z terenów Pomorza Gdańskiego i Prus Krzyżackich, dużo więcej różnic zaobserwować można wśród znalezisk z Pomorza Zachodniego oraz północnej Wielkopolski, Kujaw i Mazowsza.

Kubki, puchary. W omawianym zbiorze naczyń wyróżniono 64 kubki, w większości są to naczynia siwe (57.8%) oraz ceglaste (25%). Niewielki procent stanowią wyroby ceglaste polewane (14.1%) oraz kamionkowe (3.1%) (**tab. 4**). Występują one prawie wyłącznie (96.8%) w najmłodszych poziomach śmietniska (III i IV) datowanych na czwartą ćwierć wieku XV, koniec XV wieku i pierwsze dziesięciolecia wieku XVI. Zaobserwowano, że w tym czasie wzrasta udział naczyń ceglastych polewanych przy jednoczesnym spadku odsetka kubków siwych. Tylko w przypadku dziewięciu z nich zrekonstruowano wszystkie wymiary.

W wyniku podziału typologicznego przeprowadzonego według kryterium kształtu wyróżniono trzy typy kubków (**fig. 18**). Pierwszy (I) to naczynia smukłe o pionowych ściankach i średnicy dna oraz wylewu o podobnej wartości. Taki kształt mają 22 egzemplarze, co stanowi 36% (**fig. 36: 1, 2, 10**). Mają one dno zarówno ze stopką wyodrębnioną, jak i bez niej. Drugi typ (II) charakteryzuje się rozchylonymi ściankami. Stanowi on większość znalezionych w Pucku kubków (62%). Średnica ich wylewu jest zawsze większa od średnicy dna, zazwyczaj ze stopką (**fig. 36: 3-9, 11-16**, **fig. 37: 1-4, 7**). Dominuje podtyp pierwszy (II.1) o ściankach prostych oraz drugi (II.2) o ściankach rozchylających się łukowato (**fig. 36: 11**, **fig. 37: 1**). Pojedynczy egzemplarz zakwalifikowano do odmiany II.3, a cechą wyróżniającą w tym przypadku jest załom poniżej wylewu (**fig. 36: 13**). Trzeci typ (III) reprezentowany jest przez dwa egzemplarze. Jeden z nich to kubek wykonany z gliny żelazistej, wypalony w atmosferze utleniającej na kolor jasnoróżowy, pokryty z zewnątrz zieloną polewą (**fig. 37: 5**). Jest to naczynie dwustożkowe, przysadziste, o maksymalnej wydętości brzuśca w postaci wyraźnego załomu tuż powyżej dna. Pochodzi z najmłodszego poziomu datowanego na przełom XV i XVI wieku. Drugi egzemplarz to naczynie, które można uznać za pucharek wykonany z gliny żelazistej, pokryty zewnątrz brązową polewą. Zachowała się jedynie stopka i część przydenna rozszerzająca się ku górze (**fig. 37: 6**). W stosunku do obydwu naczyń można wysunąć przypuszczenie, że nie są one wyrobami miejscowymi, a importowanymi z zachodniej Europy, być może z Niderlandów.

Wśród omawianego zbioru kubków trzy egzemplarze wyróżniają się wielkością i zostały przeze mnie określone jako puchary. Jeden zrekonstruowano prawie w pełnej

[192] Olsztyn – MICHALSKI 1998b: 249; Płock – TRZECIECKI 2000: 101; Sadłowo – DZIUBEK 1998: 144-145; Warszawa – KRUPPÉ 1967: 143-144.

wysokości (**fig. 36: 1**). Jest to naczynie o prostych pionowych ściankach, wysokości (zrekonstruowanej) 25 cm, średnicy korpusu 11 cm i dna 10 cm. Ma ono masywną stopkę zdobioną nacięciami. Cała jego powierzchnia zewnętrzna jest polerowana, a powyżej stopki i w środkowej części korpusu zdobiona liniami rytymi. Pojemność tego pucharu wynosi 1.3 l. Drugi egzemplarz jest podobnych rozmiarów (**fig. 36: 5**). Trzeci natomiast to puchar kamionkowy silnie rozszerzający się ku górze. Pochodzi on z Hesji, a miejscem jego produkcji jest ośrodek garncarski w Dreihausen. W literaturze przedmiotu ten rodzaj kamionki określany jest jako grupa *Falkego* (**fig. 37: 4**)[193]. Cała jego powierzchnia pokryta jest szkliwem ziemnym barwy brązowej, zdobiona geometrycznym ornamentem stempelkowym o motywie szachownicowym. Pozostałe naczynia to małe kubki. Stanowią one pod względem wielkości dość jednorodną grupę. Poza wyróżnionymi pucharami nie różnią się w sposób znaczący rozmiarami.

Średnice wylewów kubków wahają się pomiędzy 5 cm a 12 cm, a największym udziałem charakteryzują się wylewy o średnicy 8-10 cm (**fig. 9**). Są one większe od średnic den, których z kolei najwięcej jest w przedziale między 6 cm a 8 cm. W pięciu przypadkach zrekonstruowano wysokość kubków, która waha się pomiędzy 10 cm a 15 cm. Kubki mają zazwyczaj wylewy proste, ewentualnie lekko pogrubione (typ I, **fig. 20**), często z rowkiem po zewnętrznej stronie (typ II, **fig. 20**). Tylko w nielicznych wyrobach (6.2% przypadków) krawędź wylewu jest wywinięta (typ III, **fig. 20**). Dna naczyń mają zazwyczaj wyprofilowaną stopkę (61.1%).

Kubki mają wygładzoną powierzchnię oraz są dobrze wypalone. Tylko w 14% przypadków stwierdzono nieprawidłowy przebieg tego procesu, co widoczne jest w postaci przebarwień na powierzchni naczyń. Ścianki kubków są dość cienkie (4-5 mm). Na dobrą jakość naczyń wpływa również polerowanie ich powierzchni, co w omawianych przypadkach pełni rolę jedynie dekoracyjną. Stwierdzono je na 50% tego rodzaju naczyń. Z zasady obejmuje całą ich powierzchnię (**fig. 36: 1-4, 6-7, 13, 14, 16**). Najczęściej jednak kubki są zdobione pojedynczą lub wielokrotną dookolną linią rytą (70%; **fig. 36: 1-3, 6, 7, 11-16**, **fig. 37: 1**). W pojedynczych przypadkach stwierdzono zdobienie przez nacinanie stopki (**fig. 36: 1**) oraz dookolne żłobki (**fig. 36: 10**, **fig. 27: 2, 3**). Powierzchnię jednego kubka ornamentowano techniką radełkową (**fig. 36: 8**), a dwa stempelkową (**fig. 37: 7**). Powierzchnię dziewięciu kubków pokryto polewą ołowiową dobrej jakości. W większości przypadków stwierdzono ją po wewnętrznej i zewnętrznej stronie naczynia, co świadczy o jej wspomnianej już dwojakiej funkcji. Barwa polewy jest brązowa, czasem z odcieniem zieleni lub czerwieni. Kubki nie noszą prawie żadnych śladów używania, a tylko cztery z nich są okopcone lub nawęglone. Oznacza to, że zazwyczaj nie stosowano ich w kuchni przy obróbce termicznej produktów żywnościowych, a używano przy stole do indywidualnego spożywania napojów.

Kubki nie należą do częstych znalezisk na stanowiskach późnośredniowiecznych, w związku z czym w literaturze przedmiotu zaznacza się niedostateczna ilość

[193] NAWROLSKI 1989, STEPHAN 2004.

materiału zabytkowego do analizy porównawczej z naczyniami wydobytymi ze śmietniska kuchennego na zamku w Pucku. Pojedyncze analogie znane są z Głównego Miasta w Gdańsku[194], miast w Pyrzycach[195], Chełmnie[196], Iławie[197], Ostródzie[198] i Warszawie[199], zamku w Reszlu[200], Ostródzie[201], Ciechanowie[202], Raciążku[203], Brześciu Kujawskim[204], Sadłowie[205], siedziby rycerskiej w Kościelnej Wsi[206], grodu w Nowogrodzie Łomżyńskim[207] oraz klasztorów w Cedyni[208], Strzelnie[209], Trzemesznie[210], Mogilnie[211] i cmentarza na Chełmskiej Górze koło Koszalina[212]. Najczęściej nawiązują one kształtem do II typu kubków puckich, często jednak odróżniają się inaczej ukształtowanym wylewem na przykład z listwą po zewnętrznej stronie (Strzelno, Gdańsk) lub pogrubionym, ukształtowanym w wałek (Gdańsk). Naczynie z Iławy ma analogicznie ukształtowany wylew do kubka puckiego typu II.3 (**fig. 36: 13**). Wyroby z Trzemeszna, Mogilna, Iławy, Ostródy, Reszla i Raciążka nawiązują zapewne do I typu kubków puckich, jednak nie można ostatecznie określić ich kształtu, ponieważ zachowały się jedynie części przydenne bądź wylew, które są ukształtowane pionowo. Kilka nawiązuje do fragmentarycznie zachowanego pucharka typu III – ze stopką i wydatnie rozszerzającą się częścią przydenną. Pochodzą one z Pyrzyc i Cedyni, są jednak siwione i datowane na XIV wiek. Niewielka jest przydatność materiału porównawczego przy datowaniu wyrobów puckich, bowiem w większości przypadków badacze określają je ogólnie jako późnośredniowieczne bądź też z XV i początku XVI wieku. Wyróżnione typy I i II kubków puckich datowane są zatem szerzej. W Strzelnie i Trzemesznie obydwie formy znane są już w drugiej połowie XIV wieku, a na wielu stanowiskach występują jeszcze w wieku XVI. Znaleziska z innych stanowisk prezentują podobne rozmiary jak egzemplarze puckie, ale w dostępnym materiale ilustracyjnym nie znaleziono analogii dla dwóch dużych pucharów wydobytych ze śmietniska. Zaznaczyć należy również, że na innych stanowiskach zdecydowanie częściej występują kubki zdobione stempelkami, radełkiem lub falistymi liniami rytymi, co jest rzadkością w odniesieniu do naczyń

[194] STARSKI 2003: 21.
[195] CNOTLIWY, NAWROLSKI 1996: 373, DWORACZYK 1998: 324.
[196] KOLA 1974: 185. Naczynia te publikowane są omyłkowo jako pokrywki.
[197] KOBYLIŃSKA 1999: 28 i 39.
[198] MICHALSKI 1998a: 215.
[199] KRUPPÉ 1967: 179.
[200] SIKORSKA-ULFIK 1992: 154.
[201] MILEWSKA 1976a: Fig. 8.
[202] KRUPPÉ 1981: Fig. 75.
[203] KAJZER 1986: 213.
[204] KAPUSTA 1997: 145.
[205] DZIUBEK 1998: 141.
[206] KAJZER 1994b: 138.
[207] KRUPPÉ 1981: Fig. 75.
[208] NAWROLSKI 1973c: 374.
[209] SULKOWSKA-TUSZYŃSKA 1997: 117, Fig. 34 i 36.
[210] WIEWIÓRA 2000: 179.
[211] RYSZEWSKA 2001: 129-130, Fig. 22: 1, Fig. 29: 3, Fig. 36: 7, Fig. 37: 3, Fig. 38: 9, Fig. 43: 11.
[212] JANOCHA 1974: Fig. 3.

puckich, wśród których dominuje polerowanie powierzchni oraz zdobienie poziomymi liniami rytymi.

Inne. Na tę grupę składa się 19 naczyń o fragmentarycznym stopniu zachowania, niepozwalającym na określenie ich pełnego kształtu ani funkcji, oraz kilka wyrobów, których forma jest inna od pozostałych rodzajów. Wśród nich dwanaście to naczynia ceglaste polewane oraz po trzy naczynia siwe i ceglaste. Ponadto do tej grupy zaliczono jedno naczynie kamionkowe.

Dwa egzemplarze to rynienki (**fig. 37: 10**) wykonane z gliny żelazistej, wypalone w atmosferze redukcyjnej. Naczynia te zachowane są fragmentarycznie i nie są znane ich wszystkie wymiary, a jedynie szerokość wynosząca 12.4 cm i głębokość 6 cm. Jedno z nich ma masywne, umieszczone poziomo ucho. Miały one zapewne kształt podłużny oraz drugi uchwyt umieszczony niesymetrycznie po przeciwnej stronie naczynia. Wewnętrzna powierzchnia rynienek jest polerowana, a krawędzie boczne płasko ścięte. Naczynia mają ślady okopcenia i przypalenia resztek pożywienia. Datowane są na drugą połowę XV wieku. Służyły one do pieczenia i smażenia potraw mięsnych. Rynienki podobne kształtem znane są z zamku w Małej Nieszawie koło Torunia[213] oraz z Gdańska[214], zaś wyroby o innym kształcie – z miast w Kołobrzegu[215], Gdańsku[216], Warszawie[217] i Krakowie[218].

Kolejny egzemplarz stanowi flasza (**fig. 37: 11**). Jest to naczynie ceglaste o pojemności 1.7 l, pokryte brązową polewą, zaopatrzone w dwa małe ucha i o dość wąskim wylewie o średnicy 7 cm. Określenie jego funkcji nasuwa pewne trudności, choć należy domniemywać, że stosowano je do przechowywania lub podawania napojów na stół. W literaturze przedmiotu nie znaleziono do niego analogii.

Odrębną grupę stanowią naczynia niewielkich rozmiarów, zachowane fragmentarycznie, o nieustalonych kształtach. Elementem łączącym je jest prawdopodobnie ich funkcja. Są to zapewne czarki, pucharki lub kubki służące do picia. Mają one dość nietypowe w porównaniu z innymi kształty (**fig. 37: 9**). Pokryte są jasnobrązową polewą ołowiową oraz zdobione ornamentem plastycznym w postaci pionowych listew, stempelków lub tzw. jeżynek. Obecność tych ostatnich budzi skojarzenie z naczyniami szklanymi lub kamionkowymi, dla których ornament ten jest charakterystyczny[219]. Niektóre z tych wyrobów mają analogie na terenach zachodniej Europy[220].

Dość nietypowe naczynie stanowi również brytfanna w kształcie niskiej misy o skośnie ukształtowanych ściankach z wywiniętym wylewem, pokryta wewnątrz jasnobrązową polewą złej jakości (**fig. 37: 12**). Mimo niewielkiej wysokości

[213] DOMAGAŁA, FRANCZUK 1992: Fig. 5.
[214] TRZECIECKA, TRZECIECKI 2002: 188, STARSKI 2003: 21-22.
[215] RĘBKOWSKI 1992.
[216] STARSKI 2003: 21-22.
[217] KRUPPÉ 1967: 180.
[218] WAŁOWY 1979: 87.
[219] GOŁĘBIEWSKI 1998: 218.
[220] *Finds from cesspits* 1999: 541.

(4.5 cm) ma znaczną szerokość – około 19 cm. Jej fragmentaryczne zachowanie pozwala jednak przypuszczać, że naczynie to miało kształt owalny. Egzemplarz ten ma silnie nawęglone ścianki, co jest zapewne wynikiem jego używania do smażenia lub pieczenia. Analogiczna do niej brytfanna, datowana podobnie – na początek XVI wieku, pochodzi z badań przy ul. Powroźniczej w Gdańsku. W tym przypadku zachowało się całe naczynie ze spłaszczonym, prostym uchwytem[221].

Na pozostałe naczynia zawarte w omawianej grupie składają się polewane garnuszki niewielkich rozmiarów o wąskich wylewach lub przypominające kształtem słoiczki (**fig. 37: 8**). Miejsce znalezienia w śmietniku pozwala interpretować ich używanie do celów kuchennych, np. jako naczyń na przyprawy. W literaturze przedmiotu są one jednak często określane jako naczynia apteczne lub zabawki[222]. Poza rynienkami wszystkie omawiane naczynia wypalono w atmosferze utleniającej i pochodzą one z najmłodszego poziomu śmietniska z końca XV i pierwszych dziesięcioleci XVI wieku.

Pokrywki. W omawianym zbiorze zidentyfikowano 133 pokrywki, a stanowią one 14.8% wszystkich omawianych znalezisk. Tworzą grupę dość jednorodną, o podobnych własnościach. Ustalono wymiary 15.7% egzemplarzy. Wszystkie są wykonane z glin żelazistych, a ponad 90% zostało wypalonych w atmosferze redukcyjnej (**tab. 3, tab. 4**). Znajdowano je we wszystkich wyróżnionych poziomach użytkowania śmietniska w równej liczbie. Ich udział wśród wszystkich rodzajów naczyń jednak maleje z 19% w trzeciej ćwierci XV wieku do 10% w czwartej ćwierci XV wieku, końcu XV i pierwszych dziesięcioleciach XVI wieku.

Poza trzema, wszystkie stanowią grupę o dużym podobieństwie pod względem kształtu, dlatego też wyróżniłem w tym zbiorze dwa typy pokrywek (**fig. 18**). Kryterium podziału jest ich kształt. Pierwszy typ (I) stanowi 98% wszystkich tego rodzaju wyrobów. Cechą je łączącą jest stożkowaty kształt i uchwyt, tzw. guzek, umieszczony na osi symetrii. Wśród tego typu wydzieliłem dwa podtypy. Dominujące (I.1) są egzemplarze o kształcie stożka i ściankach uformowanych prosto (94%). Część z nich ma od wnętrza zgrubienie w postaci listwy (**fig. 36: 4-10, 12-15, 18-20**). Drugi podtyp (I.2) tworzą pokrywki także stożkowate, ale o ściankach z załomem w części środkowej (6%). Są one z reguły szersze i wyższe niż podtyp I.1 (**fig. 36: 1-2, 11, 16-17**), a ich krawędzie są rozchylone. Na pokrywki drugiego typu (II) składają się wspomniane trzy o kształcie klosza z masywnym uchwytem umieszczonym na górze (**fig. 36: 3**). Ich powierzchnia zewnętrzna jest polerowana, a krawędź prosta, bez pogrubień i załamań. Tego rodzaju pokrywki należą do bardzo rzadkich i brak do nich analogii.

Guzki pokrywek są wyraźnie oddzielone od stożka pokrywy. Stwierdzono trzy sposoby ich uformowania: dwustożkowe (typ I, **fig. 20**), stożkowate (typ II, **fig. 20**) i prostokątne (typ III, **fig. 20**). Różne są ich średnice. Najmniejsze są dwustożkowe (2.4-3.9 cm), największe natomiast stożkowe (3.8-4.9 cm). Trzeci sposób formowania

[221] STARSKI 2003: 22.
[222] RULEWICZ 1958: 303-354.

jest najbardziej zróżnicowany (2.7-4.9 cm). Guzki często są skrzywione, w kilku przypadkach mają otwory oraz ślady po ich odcinaniu od tarczy koła garncarskiego.

Wśród pokrywek pierwszego typu można stwierdzić wyroby o różnych zależnościach pomiędzy wysokością a średnicą krawędzi. Pierwsze to zabytki niższe (**fig. 36: 1, 2, 5, 18**), z reguły o krawędziach pogrubionych, wywiniętych do dołu i do wewnątrz, płasko lub lekko wypukło zakończonych (typ I – **fig. 20**), bądź też o krawędziach wywiniętych do góry (typ II, **fig. 20**). Ich wysokość wynosi około 4-5.5 cm, a średnica 10-17 cm. Pozostałe to zabytki wyższe. Mają one przeważnie krawędzie proste, niepogrubione (typ III, **fig. 20**) bądź też zawinięte do dołu, zaokrąglone od zewnętrznej strony (typ IV, **fig. 20**). Ich wysokość i średnica wynosiły odpowiednio około 5.5-8 cm i 13-18 cm. Pokrywki niższe pochodzą głównie z czwartej ćwierci XV wieku i przełomu XV i XVI wieku, natomiast wyższe dominowały w pierwszej połowie i trzeciej ćwierci XV wieku.

W omawianym zbiorze można wyróżnić trzy grupy wielkości pokrywek (**fig. 10**). Kryterium takiego podziału jest średnica krawędzi. Małe, reprezentowane najmniej licznie (5.4%) to wyroby o średnicach 10-12 cm. Najwięcej (89.2%) jest pokrywek średnich (13-17 cm), natomiast duże, o średnicach 18-19 cm, stanowią, podobnie jak małe, 5.4% tego rodzaju naczyń. Takie zróżnicowanie odpowiada grupom wielkości garnków (**fig. 11**), wśród których najwięcej jest naczyń średnich (średnica 14-17 cm). Niewielka liczba pokrywek o małych i dużych średnicach sugeruje, że rzadko używano ich do tych wielkości garnków.

Pokrywek używano głównie przy czynnościach związanych z obróbką termiczną, a więc gotowaniem i duszeniem potraw, co potwierdzają również znajdujące się na nich ślady używania w postaci okopceń lub nawęgleń. Wyroby te nie są zdobione, a jedynie jeden egzemplarz jest od zewnątrz polerowany (**fig. 36: 3**). W przypadku pokrywek z IV fazy użytkowania śmietniska stwierdzono, że charakteryzują się one lepszą jakością wykonania, są z reguły niższe i mają dokładniej uformowane krawędzie. Cechuje je takie samo zróżnicowanie wielkości jak w poprzednich okresach.

Pokrywki należą do wyrobów o zestandaryzowanych kształtach, stąd egzemplarze typu I mają liczne analogie ze stanowisk z terenu całej Polski. Największe podobieństwa wykazują ze znaleziskami z Pomorza Gdańskiego[223], terenu Prus Krzyżackich[224] oraz Pomorza Zachodniego[225], mimo stosunkowo małej bazy porównawczej. Podobnie jest w przypadku materiałów z Kujaw, północnej Wielkopolski i Ma-

[223] Gdańsk – Kościński 1998a; 2003: 365, Trzeciecka, Trzeciecki 2002: 175, Starski 2003: 22; Grabiny-Zameczek – Kochanowski 1998/99: 89; Skarszewy – Milewska 1978: Fig. 3: 5-6, Milewska 1983: Fig. 5: 10, 13; Świecie – Choińska 1971: 409, 419, 438.

[224] Elbląg – Nawrolscy 1989: 279; Frombork – Gajewska, Kruppé 1960: 91: 12; Olsztyn – Michalski 1998b: 249, 251; Ostróda – Gula 1975: 382, Milewska 1976a: Fig. 17, Michalski 1998b: 210-212; Iława – Kobylińska 1999: 27-28, 43; Dąbrówno – Dąbrowski 1961/62: 352; Lubawa – Andrzejewska, Andrzejewski 2000: 121; Stębark – Balcer 1964: 286-287, Okulicz 1961/62: 304-305; Słoszewy – Matuszewska-Kola 1975: 122; Toruń – Chudziakowa 1973: 524, Matuszewska-Kola 1980: 127, Kola 1989: 110.

[225] Złocieniec – Nawrolski 1969: 174; Pyrzyce – Cnotliwy, Nawrolski 1996: 362.

zowsza, jednak na części stanowisk z tych regionów wyróżnione są pokrywki o ściankach lekko wypukłych, których nie stwierdzono w Pucku[226]. Brak również na zamku wyrobów w kształcie klosza zaopatrzonych w guzek, które wyróżniono na Starym Mieście w Warszawie, klasztorze w Strzelnie oraz na zamkach w Brześciu Kujawskim i Małej Nieszawie[227]. Przegląd materiału porównawczego upoważnia do twierdzenia, że znaleziska pokrywek z innych stanowisk odznaczają się podobnymi cechami w porównaniu z wyrobami puckimi. W materiale ilustracyjnym prezentowane są wyroby o podobnych średnicach i ukształtowaniu krawędzi oraz guzka, zarówno niskie, jak też wysokie. Autorzy publikacji nie podają udziału procentowego poszczególnych wyróżnionych typów i grup wielkościowych.

Omawiany zbiór naczyń ze śmietniska stanowi około 60% znalezisk ułamków naczyń ceramicznych z okresu późnego średniowiecza pochodzących z badań całego założenia zamkowego w Pucku. Z racji swego miejsca znalezienia pozwala podejmować wiarygodne ustalenia jedynie o zestawie naczyń używanych w gospodarstwie domowym funkcjonującym w kamienicy zamkowej, która pełniła zawsze funkcje administracyjne i zamieszkiwana była przez niewielką grupę ludzi. Stąd też gospodarstwo zamkowe nie było dużych rozmiarów.

Dokładne datowanie znalezisk z Pucka pozwala prześledzić w czasie przemiany zaobserwowane w toku analizy zbioru. Brak jest zasadniczych różnic w technice wykonania naczyń w okresie od pierwszej połowy do czwartej ćwierci XV wieku. Dopiero znaleziska z końca XV i pierwszych dziesięcioleci XVI wieku dostarczają w tym względzie wskazówek, co widoczne jest w zmniejszonym odsetku naczyń siwionych przy większym udziale naczyń ceglastych polewanych (**fig. 1**). Odnośnie do rodzajów używanych naczyń, widoczna jest pewna różnica pomiędzy wyrobami z pierwszej połowy XV wieku i z drugiej połowy tego stulecia. Zmniejsza się drastycznie liczba siwionych naczyń na trzech nóżkach, mniejszy też jest udział dzbanów baniastych o prostych szyjkach i zwiększa się odsetek mis stołowych.

Zmiany w asortymencie naczyń cechuje przede wszystkim malejący odsetek garnków, patelni i pokrywek (**fig. 12, tab. 5**). Udział tych pierwszych z 51.0% w pierwszej połowie XV wieku spada do 45.3% na przełomie XV i XVI wieku, a w przypadku patelni odnotowano spadek z 4.2% do 2.6%. Podobna tendencja dotyczy także pokrywek. Jednocześnie w całym omawianym okresie wzrasta udział procentowy kubków, mis i naczyń zaliczonych do „innych". Szczególnie wyraźne jest to w odniesieniu do tych pierwszych, których udział w pierwszej połowie XV wieku wynosi tylko 1.4%, podczas gdy w początku XVI wieku aż 9.9%. W odniesieniu do

[226] Raciążek – KAJZER 1986: 212; Trzemeszno – WIEWIÓRA 2000: 179; Bydgoszcz – ŚWIĄTKIEWICZ-SIEKIERSKA, WOŹNY 1994: 122; Złotów – JANOCHA, SKRZYPEK 1986: 38; Sadłowo – DZIUBEK 1998: 141; Kościelna Wieś – KAJZER 1994b: 138; Nakło – TABACZYŃSCY 1959: 173; Mogilno – RYSZEWSKA 2001: 100-104, Fig. 18, 24, 36, 40-41.

[227] Warszawa – KRUPPÉ 1961: 48-50, 86, KRUPPÉ 1967: 137-138; Strzelno – SULKOWSKA-TUSZYŃSKA 1997: Fig. XXVI; Brześć Kujawski – KAPUSTA 1997: 144; Mała Nieszawa – DOMAGAŁA, FRANCZUK 1992: 56.

dzbanów odnotowano niewielkie wahania procentowe, jednak bez tendencji wzrostowej bądź spadkowej. Nadrzędnym wnioskiem z tych rozważań jest skonstatowanie nieznacznego, ale postępującego w ciągu całego omawianego okresu, zróżnicowania rodzajów naczyń używanych w gospodarstwie kuchennym kamienicy zamkowej.

Asortyment naczyń używanych na zamku puckim jest bardziej zróżnicowany w porównaniu z wynikami podobnych zestawień wykonanych dla innych badanych stanowisk. Duży jest w nim odsetek naczyń stołowych (kubki i miseczki) oraz kuchennych o specjalnym przeznaczeniu (patelnie, brytfanna i rynienki). Zróżnicowanie rodzajów naczyń z Pucka najbliższe jest innym badanym stanowiskom archeologicznym zlokalizowanym na zamkach w Ostródzie, Skarszewach, Ciechanowie, a także w klasztorach w Strzelnie i Mogilnie oraz na terenie Głównego Miasta w Gdańsku (ul. Powroźnicza) (**tab. 6**). Największe rozbieżności widać zaś w stosunku do miast w Warszawie, Kołobrzegu i Wrocławiu. Charakterystyczny dla znalezisk z zamków i klasztorów jest duży (około 60%) udział garnków, a także podobny odsetek mis (średnio 12%) oraz kubków. Największe rozbieżności obserwujemy wśród dzbanków i pokrywek.

Przy rekonstrukcji funkcji naczyń posiłkowano się obserwacjami śladów ich używania stwierdzonymi w toku analizy zabytków, źródłami ikonograficznymi i ustaleniami historyków[228]. Wyróżniłem trzy grupy naczyń pod względem miejsca używania: kuchenne (garnki, makutry, patelnie, rynienki, brytfanny i pokrywki), stołowe (kubki, puchary, miseczki) i kuchenno-stołowe (dzbany, misy oraz niektóre garnki). Te ostatnie mogły być stosowane zarówno do przygotowywania i przechowywania potraw, jak też do ich podawania na stół.

Wyniki analizy śladów użytkowania oraz złożoność czynności wykonywanych w kuchni przy przygotowaniu potraw nakazują sądzić, że w większości przypadków naczynia często były używane w różnych celach, a pierwotna funkcja była zmieniana. Dowodem na to jest częste współwystępowanie ze sobą różnego rodzaju śladów jak: okopcenia, osad oraz w przypadku makutr starcia wewnętrznej powierzchni. Mając na uwadze, że część czynności związanych głównie z przechowywaniem potraw i przygotowywaniem różnych produktów, poza obróbką termiczną, nie pozostawiała żadnych śladów, bądź też, że naczynia myto, należy sądzić, że większość wyrobów, na których zaobserwowano ślady okopcenia, mogła również być używana do innych czynności kuchennych. Mogą one świadczyć także o używaniu ich nie do gotowania, a jedynie do podgrzewania.

Jak już wspomniano, największą grupę naczyń kuchennych stanowią garnki. Większość z nich (75%) ma ślady okopcenia i przypalenia pozostałości potraw, co świadczy o ich stosowaniu zarówno do gotowania, jak i duszenia. Jednak nie musiała być to jedyna funkcja tych naczyń. Przypuszczać należy, że służyć mogły również do przygotowywania i mieszania poszczególnych składników. Do przyrządzania potraw zapewne używano również wyrobów, na których nie stwierdzono śladów okopcenia. Ale mogły one także pełnić funkcję zasobników produktów sypkich, jak też płynnych.

[228] DEMBIŃSKA 1963.

Podobną rolę mogły także spełniać niektóre małe garnki, służąc jako pojemniki np. na przyprawy, ocet itp. Interesujące wydaje się pytanie, jakie typy garnków stosowano do jakich celów. Mając na uwadze dominację garnków baniastych, uznać należy, że były one używane do wszystkich czynności, jednak w odniesieniu do garnków smukłych i grapenów wydaje się, że nie służyły one jako zasobniki, gdyż były niewielkie. Poza stosowaniem ich przy podgrzewaniu i odgrzewaniu mniejszych porcji pokarmów mogły również znajdować miejsce na stole jako pojemniki na podawane potrawy. Odnośnie do garnków szerokootworowych należy uznać, że były one zazwyczaj stosowane do przyrządzania potraw i przechowywania żywności, rzadziej natomiast do gotowania. Przypuszczenie takie opieram na fakcie, że ich duża średnica nie sprzyjała długotrwałemu gotowaniu czy duszeniu ze względu na zwiększone parowanie wody. Szerokie dno i niewielka wysokość ułatwiały natomiast mieszanie składników i zapewniały stabilność naczynia.

Dużo łatwiej określić funkcję patelni nazywanych także tygielkami. Z uwagi na fakt, że były one naczyniami na nóżkach, dzięki czemu mogły być wstawione w środek paleniska, a więc miejsca o najwyższej temperaturze, były stosowane wyłącznie do smażenia[229]. Naczyniami przeznaczonymi tylko do używania na kuchni były również rynienki i brytfanna. W wyrobach tych o specjalnym kształcie pieczono mięsa, ryby, a także ciasta[230].

Bardziej złożona była funkcja mis, które w moim odczuciu należy interpretować jako naczynia kuchenne i kuchenno-stołowe. Do kuchennych zaliczyć należy makutry, a także pewną część mis, które używano zapewne jako naczynia pomocnicze do przygotowywania potraw, do przechowywania żywności, a czasem także do podgrzewania potraw. Tylko bowiem na kilku misach stwierdzono ślady okopcenia, co wskazuje na rzadkie ich traktowanie jako naczyń typowo kuchennych. Misy stołowe, a także część kuchennych mogły służyć zarówno do celów przetwórczych, jak też stołowych. Część z nich, zwłaszcza te o niewielkich rozmiarach, zapewne używana była do indywidualnego spożywania posiłków, choć nie należy wykluczać, że mogły być również przydatne w kuchni. Miski stołowe to zazwyczaj naczynia ceglaste polewane oraz siwaki o polerowanej powierzchni wewnętrznej. Pozostałe, jak przypuszczam, były raczej stosowane w kuchni.

Do naczyń stołowych zaliczam także większość dzbanów, kubki oraz pucharki i flaszę. Dzbanki służyły do podawania i rozlewania płynów, natomiast kubki do picia. Naczynia te charakteryzują się starannym wykończeniem oraz bogatą ornamentyką. Jednak niektóre dzbany mogły być również stosowane w kuchni. Na pojedynczych egzemplarzach stwierdzono bowiem ślady okopcenia świadczące o podgrzewaniu zawartości. Prawdopodobnie służyły one jako naczynia do przechowywania płynów.

Analiza asortymentu naczyń ceramicznych używanych na zamku puckim w późnym średniowieczu nie oddaje w pełni całego wyposażenia gospodarstwa domowego „kamienicy starej" w naczynia. Poza nimi były tam również w użyciu wyroby

[229] SULKOWSKA-TUSZYŃSKA 1992, NIEGODA 1998: 237.
[230] KRUPPÉ 1981: 44, RĘBKOWSKI 1995: 70-71, NIEGODA 1998: 232.

z innych surowców, takich jak szkło, metal i zapewne drewno. Używanie tych pierwszych potwierdzają znaleziska fragmentów szklanek i szklanic. Są to szklanki zdobione kolczastymi guzkami, zwane w literaturze przedmiotu *Nuppenbecher*, małe czarki z wklęsłymi denkami typu *Maigelein* oraz dużych rozmiarów szklanice na stopce[231]. Mają one liczne analogie, głównie z terenów dzisiejszych Niemiec[232]. Używanie naczyń szklanych w tym okresie poświadczone jest zabytkami pochodzącymi z badań innych dużych miast i zamków w północnej Polsce[233]. W przypadku Pucka stanowiły one wśród znalezisk ze śmietniska niewielki odsetek, choć można odnieść wrażenie, że zaczęły odgrywać większą rolę w wyposażeniu w końcu XV i na początku XVI wieku.

Istotną grupę stanowiły także naczynia metalowe. Używanie ich na zamku w czasach krzyżackich możemy potwierdzić na podstawie dwóch inwentarzy z około roku 1420[234]. Wśród spisanych w nich ruchomości stanowiących wyposażenie zamku puckiego odnotowano następujące naczynia: w kuchni sześć garnków na trzech nóżkach (*gropen*), sześć kotłów (*kessel*), jedną patelnię (*thegel*), a w piwnicy jeden kocioł (*kessel*) i pięć dzbanów (*kannen*), z których trzy były cynowe (*czynnen)*, a dwa blaszane. Wymienione naczynia kuchenne były w większości żelazne i miedziane, rzadziej mosiężne. Stosowano je do gotowania, duszenia oraz smażenia. Były to zazwyczaj wyroby większych rozmiarów służące do przyrządzania posiłku dla kilku, może kilkunastu osób. Gotowano w nich poprzez wstawianie naczyń do ognia lub też zawieszanie ich nad nim na łańcuchach, a dzbany do podawania na stół wina, piwa lub miodu. Wartość naczyń metalowych była większa niż ceramicznych, były one również zdecydowanie bardziej trwałe, stąd mogły być używane przez długi czas. Zgodnie z poglądem niektórych badaczy w drugiej połowie XV wieku obserwuje się stopniowe wypieranie naczyń ceramicznych przez wyroby metalowe i szklane o lepszej jakości i bardziej atrakcyjnym wyglądzie[235].

Dość trudno natomiast stwierdzić, jakie naczynia drewniane były używane w gospodarstwie domowym funkcjonującym w „kamienicy starej", nie wydobyto bowiem żadnych tego rodzaju znalezisk. Na podstawie źródeł ikonograficznych oraz wyników badań na innych stanowiskach archeologicznych można jednak sądzić, że naczynia takie były także używane w Pucku[236]. Do typowych wyrobów wykonanych z tego surowca należały miski stołowe, czarki oraz kubki.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że nieliczne dostępne źródła pisane oraz znaleziska innych niż gliniane naczyń pozwalają na pewne uzupełnienie obrazu wyposażenia gospodarstwa domowego kamienicy zamkowej. Nie znaleziono ich co prawda wcale (naczynia metalowe i drewniane) bądź też w nielicznych egzemplarzach (naczynia szklane) w trakcie wykopalisk, wziąć jednak trzeba pod uwagę, że

[231] MILEWSKA 2007: 5-15.
[232] HARTMANN 1978, GLASER 1992.
[233] GOŁĘBIEWSKI 1998.
[234] *Ämterbuch* 1921: 718-719.
[235] KRUPPÉ 1975: 11, KRUPPÉ 1981: 42-45.
[236] DEMBIŃSKA 1963, NAWROLSCY 1986, 1989, GOŁEMBNIK, POLAK 2002, RĘBKOWSKI 1996, 1997.

zniszczone miały nadal jakąś wartość jako surowce wtórne, nie wyrzucano ich zatem na śmietnik.

Założony na początku cel pracy – analiza naczyń ceramicznych używanych w gospodarstwie domowym w „kamienicy starej" zamku w Pucku – możliwy był do zrealizowania dzięki jednorodnemu i w miarę kompletnemu charakterowi znalezisk. Duża liczba zabytków oraz ciągłość i długotrwałość użytkowania śmietniska pozwoliły również wysunąć pewne wnioski dotyczące garncarstwa schyłku późnego średniowiecza i początku nowożytności na terenie Pomorza Gdańskiego.

Najważniejszym z nich jest wczesne, bo już w końcowych latach pierwszej połowy XV wieku, stosowanie polew. Naczynia polewane stanowiły co prawda w tym czasie jeszcze niewielki odsetek, zaobserwowano jednak jego stałą tendencję wzrostową, do około 30% wszystkich naczyń glinianych na początku XVI wieku. Ustalenie to z pewnością wymaga udokumentowania badaniami na innych stanowiskach, jest jednak ważne, gdyż potwierdza podnoszoną przez niektórych badaczy w ostatnim czasie kwestię wcześniejszego niż na przełomie XV i XVI wieku pojawienia się tego gatunku wyrobów na Pomorzu Gdańskim[237]. W miarę intensyfikacji przyszłych badań tego zagadnienia należy określić, czy naczynia te pochodzą z warsztatów miejscowych, działających w ważniejszych centrach miejskich, czy też były sprowadzane, przy czym tę ostatnią ewentualność uważam za najmniej prawdopodobną. Wraz ze zwiększającym się udziałem wśród znalezisk naczyń ceglastych polewanych wzrasta również grupa wypalonych w atmosferze utleniającej, ale nie polewanych. Jest to cecha charakterystyczna dla garncarstwa nowożytnego.

Innym interesującym a nierozstrzygniętym zagadnieniem jest z pewnością obecność w analizowanym zbiorze naczyń z glin wypalających się w atmosferze utleniającej na kolor białoszary. Ostateczne określenie miejsca ich pochodzenia będzie możliwe dopiero po wykonaniu analiz fizyko-chemicznych surowca oraz porównaniu ze stwierdzonymi złożami tego rodzaju glin. Wydaje się jednak, na podstawie obserwacji makroskopowej, że masa ceramiczna wyrobów białoszarych różniła się od podobnych wyrobów z Płocka i Gdańska. Przypuszczać zatem należy, że gdzieś na północy Pomorza Gdańskiego znajdowały się złoża takiej gliny i być może tam właśnie wyrabiano naczynia białoszare znalezione w Pucku.

Z przedstawionej przeze mnie analizy zbioru naczyń wynika podstawowy wniosek, że stan zaawansowania badań nad dziejami garncarstwa w tym regionie jest dalece niewystarczający. Aby precyzyjniej określić cechy tutejszej wytwórczości garncarskiej, konieczne są dalsze badania wykopaliskowe, zarówno w miastach, jak też zwłaszcza we wsiach, a przede wszystkim konieczność publikowania ich wyników oraz opracowań znalezisk.

[237] KOŚCIŃSKI 1998b.

Skróty użyte w artykule

Ämterbuch
1921 W. Ziesemer ed., *Das Grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens*, Danzig.
ANDRZEJEWSKA A., ANDRZEJEWSKI A.
2000 *Ratownicze badania archeologiczne muru miejskiego w Lubawie*, ŁSA 6, p. 103-121.
ANDRZEJEWSKI A., KAJZER L., LEWANDOWSKI M.
1998 *Zamek w Lubawie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych w 1998 roku*, ŁSA 4, p. 189-203.
BAART J.M.
1977 *Opgravingen In Amsterdam. 20 jaar stadtskernonderzoek*, Amsterdam.
BALCER B.
1961/62 *Sprawozdanie z badań na stanowiskach 3, 5, 7*, Rocznik Olsztyński 4, p. 273-289.
BECKMANN B.
1974 *The Main Types of the First Four Production Periods of Siegburg Pottery*, in: V. Evison, H. Hodges, J.G. Hurst eds, *Medieval Pottery from Excavations*, London, p. 183-220.
BISKUP M., LABUDA G.
1986 *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach: gospodarka, społeczeństwo, państwo, ideologia*, Gdańsk.
BORCOWSKI Z.
2003 *Wstępne wyniki badań archeologicznych pod halą Targową w Gdańsku*, in: H. Paner, M. Fudziński eds, *XIII Sesja Pomorzoznawcza*, vol. 2, Gdańsk, p. 33-43.
BRUSKI K.
1998 *Puck w czasach krzyżackich (1306-1466)*, in: A. Groth ed., *Historia Pucka*, Gdańsk, p. 68-90.
BRZUSKA M.
1999 *Kamionka z badań archeologicznych zamku w Pucku* (praca magisterska, IA UW, Warszawa).
CHOIŃSKA E.
1971 *Osadnictwo wczesno- i późnośredniowieczne w Świeciu nad Wisłą w świetle badań w latach 1959-1960*, PomorAnt 3, p. 385-474.
CHOIŃSKA-BOCHDAN E.
1990 *Z badań nad początkami Gniewu nad Wisłą*, PomorAnt 14, p. 51-99.
1994 *Gniew w świetle badań archeologicznych*, Gdańsk.
CHOROWSKA M.
2003 *Rezydencje średniowieczne na Śląsku. Zamki, pałace, wieże mieszkalne*, Wrocław.

CHUDZIAKOWA J.
1973 *Badania nad średniowiecznym ośrodkiem miejskim na terenie Torunia w latach 1969-1972*, Zapiski Historyczne 38, fasc. 3, p. 69-81.
CHUDZIAKOWA J., KOLA A.
1974 *Źródła archeologiczne z terenu zamku krzyżackiego w Toruniu (badania 1958-1966 r.)*, Warszawa – Poznań.
CNOTLIWY E.
1980 *Późnośredniowieczna studnia-latryna na dziedzińcu Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie*, MatZachPom 26, p. 333-396.
1984 *Relikty osadnictwa średniowiecznego i nowożytnego w Białogardzie na miejscu grodu wczesnośredniowiecznego*, MatZachPom 30, p. 23-53.
1989/90 *Siedziba rycerska w Buku, gmina Przybiernów w świetle archeologicznych badań weryfikacyjnych*, MatZachPom 35/36, p. 187-233.
CNOTLIWY E., NAWROLSKI T.
1986 *Gród wczesnośredniowieczny i zamek późnośredniowieczny w Lipiu, gm. Rąbino, woj. koszalińskie w świetle badań archeologicznych*, MatZachPom 32, p. 181-289.
1996 *Pyrzyce – miasto lokacyjne. Wyniki badań ratowniczych w wykopach budowlanych w latach 1959-1975*, MatZachPom 42, p. 273-388.
CNOTLIWY E., NAWROLSKI T., ROGOSZ R.
1972 *Wyniki badań archeologicznych w piwnicach Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie*, MatZachPom 18, p. 159-233.
DASZKIEWICZ M.
1994 *Badania fizyko-chemiczne ceramiki zabytkowej na przykładzie późnośredniowiecznej ceramiki płockiej*, in: A. Gruszczyńska, A. Targońska eds, *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, Rzeszów, p. 245-247.
DĄBROWSKI J.
1961/62 *Badania w Dąbrównie*, Rocznik Olsztyński 4, p. 341-354.
DEMBIŃSKA M.
1963 *Konsumpcja żywnościowa w Polsce średniowiecznej*, Wrocław.
DE METS D.
1983 *Van Nederzetting tot Metropool. Archeologisch-historisch onderzoek in de Antwerpse Binnenstad. Tentoonstelling*, Antwerpen.
DOMAGAŁA R., FRANCZUK R.
1992 *Wyniki badań archeologiczno-architektonicznych na zamku w Małej Nieszawie*, Rocznik Muzeum w Toruniu 9, p. 42-59.
DWORACZYK M.
1998 *Średniowieczna ceramika naczyniowa z Pyrzyc*, MatZachPom 14, p. 273-335.

DZIUBEK E.
1998 *Ceramika naczyniowa z zamku rycerskiego w Sadłowie, gm. Rypin, woj. włocławskie. Informacje wstępne* [Acta Universitatis Lodziensis, Folia Archaeologica, vol. 22], Łódź, p. 121-146.

Finds from cesspits
1999 M. Bartels ed., *Finds from Cesspits in Deventer, Dordrecht, Nijmegen and Tiel (1250-1900)*, Rotterdam.

GAIMSTER D.
1997 *German Stoneware 1200-1900. Archaeology and Cultural History*, London.

GAJEWSKA M., KRUPPÉ J.
1960 *Badania archeologiczne w 1958 roku na Wzgórzu Katedralnym we Fromborku*, Rocznik Olsztyński 3, p. 81-104.
1961 *Badania archeologiczne na terenie kościoła NMP w Elblągu w roku 1959,* Rocznik Elbląski 1, p. 207-226.
1973 *Rzut oka na dotychczasowe wyniki badań archeologicznych we Fromborku*, KHKM 21, fasc. 4, p. 617-631.
1976 *Propozycja metody dokumentacji opisowej późnośredniowiecznych i nowożytnych materiałów ceramicznych,* Biuletyn Informacyjny PKZ 32, p. 63-73.

GLASER M.
1992 *Die Ausgrabungen in der Grossen Petersgrube zu Lübeck*, Lübecker Schriften zum Archäologie und Kulturgeschichte 18, p. 41-185.

GOŁEMBNIK A., POLAK Z.
2002 *Wstępne wyniki prac prowadzonych w obrębie posesji Szklary 1, 2, 3 oraz Świętojańska 10*, in: *Badania archeologiczne terenu przyszłego Centrum Dominikańskiego*, vol. 2 [Światowit, Suppl., vol. 9], Warszawa, p. 161-180.

GOŁĘBIEWSKI A.
1998 *Użytkowanie naczyń szklanych w średniowiecznych miastach Pomorza i Prus*, in: J. Olczak ed., *Materiały z IV Sesji Naukowej Uniwersyteckiego Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności „Życie codzienne w średniowiecznym mieście", Sobótka-Górka, 22-25 października 1996 roku* [AHP, vol. 7], Toruń, p. 213-229.

GRABARCZYK T., KAJZER L.
1987 *Średniowieczny dwór murowany biskupów włocławskich w Ciechocinie nad Drwęcą* [Acta Universitatis Lodziensis, Folia Archaeologica, vol. 8], Łódź, p. 111-133.

GRĄŻAWSKI K.
2003 *Odkrycia na zamku krzyżackim w Brodnicy w świetle badań w latach 1992-1997,* in: K. Grążawski ed., *Pogranicze polsko-pruskie i krzyżackie*, Włocławek – Brodnica, p. 351-369.

GROTH A.
1998 *Królewskie starostwo*, in: A. Groth ed., *Historia Pucka*, Gdańsk.
GRZĘDA M.
1968 *Przyczynek do badań archeologicznych nad średniowiecznym Stargardem*, MatZachPom 14, p. 179-198.
GULA J.
1975 *Badania wykopaliskowe na terenie zamku w Ostródzie w latach 1968-1969*, WiadArch 9, fasc. 3, p. 373-383.
HARTMANN P.
1978 *Mittelalterliche und frühneuzeitliche Keramik aus Lübeck*, Lübecker Schriften zum Archäologie und Kulturgeschichte 1, p. 101-117, Abb. 33-51.
HOŁOWIŃSKA Z.
1960 *Materiały archeologiczne do badań nad najstarszym Gdańskiem lokacyjnym*, KHKM 8, fasc. 1, p. 119-128.
1967 *Dzielnica rzemieślnicza* [Gdańsk wczesnośredniowieczny, vol. 6], Gdańsk, p. 183-239.
HOŁOWIŃSKA Z., KLINGER W., MASSALSKI R.
1984 *Badania architektoniczno-archeologiczne na terenie zamku w Gniewie w 1981 roku* [Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej, vol. 377, Architektura 24], p. 85-112.
HOŁOWIŃSKA Z., MASSALSKI R.
1987 *Badania architektoniczno-archeologiczne na terenie zamku w Gniewie w 1982 roku* [Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej, vol. 407. Architektura 26], p. 109-140.
Inwentarze
1954 G. Labuda ed., *Inwentarze starostw puckiego i kościerskiego z XVII wieku* [Fontes – Towarzystwo Naukowe w Toruniu, vol. 39], Toruń.
JANOCHA H.
1964 *Badania archeologiczno-architektoniczne na terenie zamku człuchowskiego w 1964 r.*, MatZachPom 10, p. 576-582.
1965 *Badania archeologiczno-architektoniczne na grodzisku wczesnośredniowiecznym i zamku średniowiecznym w Starym Drawsku (Drahimiu), pow. Szczecinek (stanowisko 1) w latach 1964-1965*, MatZachPom 11, p. 461-501.
1966 *Wyniki prac badawczych przeprowadzonych w latach 1959 i 1960 na górze Chełmskiej (Krzyżance) koło Koszalina*, MatZachPom 12, p. 383-472.
1967 *Słupsk – odkrycia*, MatZachPom 13, p. 622-629.
1974 *Wyniki prac badawczych przeprowadzonych w latach 1961 i 1962 na górze Chełmskiej (Krzyżance) koło Koszalina, część II*, MatZachPom 20, p. 31-161.

2004 *Archeologia o początkach słupskiego ośrodka miejskiego,* KZM 24, p. 24-74.

JANOCHA H., KALICKI J.

1998 *Badania archeologiczno-architektoniczne nad pocysterskim zespołem zabudowań klasztornych w Bukowie Morskim k. Darłowa w 1995-1997 roku*, KZM 22, p. 133-190.

JANOCHA H., SKRZYPEK I.

1986 *Z badań archeologicznych nad początkami Złotowa*, KZM 16, p. 27-50.

JANUSZKIEWICZ Z., ODOJ R.

1997 *Skarb monet krzyżackich z Gródek*, Rocznik Olsztyński 17, p. 197-208.

KAJZER L.

1986 *Opracowanie zbioru ceramiki naczyniowej z „wieży Karnkowskiego" zamku w Raciążku*, KHKM 34, fasc. 2, p. 199-225.

1994a *„Główne momenty" raz jeszcze. Uwagi o przemianach garncarstwa późnośredniowiecznego i nowożytnego w Polsce*, in: A. Gruszczyńska, A. Targońska eds, *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, Rzeszów, p. 9-13.

1994b *Średniowieczna i nowożytna Kościelna Wieś w świetle archeologicznych badań terenowych*, in: *Kościelna Wieś na Kujawach. Studium osadnicze* [Budownictwo obronno-rezydencjonalne Kujaw i ziemi Dobrzyńskiej, vol. 3], Łódź, p. 107-158.

KAMIŃSKI R., UCIECHOWSKA-GAWRON A.

1999 *Badania ratownicze na górze Rowokół w 1996 r.*, MatZachPom 45, p. 403-454.

KAPUSTA E.

1997 *Ceramika naczyniowa z zamku w Brześciu Kujawskim na tle specyfiki późnośredniowiecznej i nowożytnej ceramiki kujawskiej* [Acta Universitatis Lodziensis, Folia Archaeologica, vol. 21], Łódź, p. 131-166.

KILARSKA E.

1991 *Kamionka. Katalog zbioru Muzeum narodowego w Gdańsku,* Gdańsk.

KKG

1985 K. Ciesielska, I. Janosz-Biskupowa eds, *Księga Komturstwa Gdańskiego* [Fontes – Towarzystwo Naukowe w Toruniu, vol. 70], Warszawa – Poznań – Toruń.

KOBYLIŃSKA U.

1999 *Średniowieczna ceramika i inne zabytki archeologiczne z wykopalisk w Iławie w 1999 roku,* Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski 1, p. 19-46.

KOCHANOWSKI M.

1995 *Z nowych odkryć archeologicznych na obszarze Starego Miasta w Tczewie*, PomorAnt 16, p. 299-325.

1998/99 *Krzyżacki dwór obronny w Grabinach-Zameczku w świetle nowych badań archeologicznych*, in: E. Choińska-Bochdan ed., *Z otchłani wieków Pomorza Gdańskiego*, Gdańsk, p. 84-92.

2003 *Wstępne wyniki badań archeologicznych na wzgórzu Św. Jana w Starogardzie Gdańskim w 2001 roku*, in: H. Paner, M. Fudziński eds, *XIII Sesja Pomorzoznawcza*, vol. 2, Gdańsk, p. 117-143.

2004 *Quod hodie non est, cras edit. O potrzebie dalszych badań archeologicznych nad średniowiecznym Starogardem Gdańskim*, in: R. Czaja ed., *Archaeologia et Historia Urbana*, Elbląg, p. 175-180.

KOLA A.

1972a *Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych przy kościele św. Piotra i Pawła w Chełmnie w 1968 r.* [Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Nauki Humanistyczno-Społeczne, vol. 45, Archeologia 3], Toruń, p. 151-161.

1972b *Sprawozdanie z badań sondażowych prowadzonych w Chełmnie i w Starogrodzie w latach 1968 i 1969*, Komunikaty Archeologiczne 1, p. 104-109.

1974 *Wyniki badań archeologiczno-sondażowych i ratowniczych przeprowadzonych na terenie Chełmna i Starogrodu pow. Chełmno w latach 1969-1970* [AUNC, vol. 60, Archeologia 4], Toruń, p. 167-201.

1975 *Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie Starego Miasta w Toruniu w 1973 r.* [AUNC, vol. 68, Archeologia 5], Toruń, p. 184-200.

1978 *Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych na zamku w Brodnicy w 1970 roku*, Komunikaty Archeologiczne 2, p. 327-336.

1989 *Późnośredniowieczna chłodnia z Torunia* [AUNC, vol. 200. Archeologia 16], Toruń, p. 103-116.

KOŚCIŃSKI B.

1998a *Wstępne wyniki badań na stanowisku 2 w Gdańsku w 1996 roku*, in: H. Paner ed., *Gdańsk średniowieczny w świetle najnowszych badań archeologicznych*, Gdańsk, p. 94-118.

1998b *Katalog wzorców kolekcji referencyjnej ceramiki gdańskiej* (maszynopis, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk).

2003 *Badania w obrębie średniowiecznego Portu Gdańskiego (stan. 103 – Zielona Brama w Gdańsku)*, in: H. Paner, M. Fudziński eds, *XIII Sesja Pomorzoznawcza*, vol. 2, Gdańsk, p. 357-383.

KOŚCIŃSKI B., TRAWICKI L.

2001 *Naczynia ceramiczne z pokładu Holka (wrak W-5, tzw. „Miedziowiec")*, PomorAnt 18, p. 397-414.

KOWALCZYK M.

1986 *Raciąż – średniowieczny gród i kasztelania na Pomorzu w świetle źródeł archeologicznych i pisanych* [Archeologia Baltica, vol. 6], Łódź.

KRUPPÉ J.
1961 *Studia nad ceramiką XIV wieku ze Starego Miasta w Warszawie*, Wrocław.
1967 *Garncarstwo warszawskie w wiekach XIV i XV*, Wrocław.
1975 *O problemach i znaczeniu opracowywania ceramiki późnośredniowiecznej i nowożytnej*, Biuletyn Informacyjny PKZ 31, p. 7-14.
1981 *Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce* [Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej, vol. 53], Wrocław.
KRUPPÉ J., MILEWSKA M.
in print *Dzieje założenia zamkowego w Pucku w świetle badań archeologiczno-architektonicznych.*
KUSZEWSKA E.
1961 *Gorzędziej wczesnośredniowieczny w świetle wstępnych prac archeologicznych* [Gdańsk Wczesnośredniowieczny, vol. 4], Gdańsk, p. 145-200.
Lustracje
1961 S. Hoszowski ed., *Lustracje województwa pomorskiego 1565*, Gdańsk.
MACKIEWICZ A.
1998 *Wyniki badań archeologicznych starego miasta Olsztynka i ich wykorzystanie w procesach porządkowania miasta*, in: J. Wysocki, J. Michalski eds, *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewaloryzacji*, Nidzica, p. 95-106.
MARCINIAK-KAJZER A.
2000 *Grodzisko w miejscowości Leszcz, gm. Dąbrówno, w woj. warmińsko-mazurskim po drugim sezonie badań ratowniczych*, ŁSA 6, p. 159-168.
2003 *Wczesnośredniowieczny gród i późnośredniowieczny dwór w miejscowości Leszcz w województwie warmińsko-mazurskim*, in: K. Grążawski ed., *Pogranicze polsko-pruskie i krzyżackie*, Włocławek – Brodnica, p. 245-253.
MARCINKOWSKI M.
2003 *Badania bloku: Stary Rynek-Rzeźnicka-Wigilijna-Przymurze w 2001 roku*, in: H. Paner, M. Fudziński eds, *XIII Sesja Pomorzoznawcza*, vol. 2, Gdańsk, p. 263-269.
MATUSZEWSKA-KOLA W.
1975 *Późnośredniowieczna ceramika z badań ratowniczych na grodzisku w Słoszewach, pow. Brodnica przeprowadzonych w 1973 r.* [AUNC, vol 68, Archeologia 5], Toruń, p. 121-136.
1980 *Materiały ceramiczne z archeologicznych badań ratowniczych przeprowadzonych w Toruniu przy ulicy Podmurnej 89* [AUNC, vol. 110, Archeologia 6], Toruń, p. 123-136.
1984 *Późnośredniowieczna ceramika naczyniowa z Brodnicy* [AUNC, vol. 148, Archeologia 10], Toruń, p. 143-148.

1985 *Ceramika z grodziska w Plemiętach*, in: A. Nadolski ed., *Plemięta. Średniowieczny gródek na Ziemi Chełmińskiej*, Warszawa, p. 185-204.

MICHALSKI J.

1998a *Wyniki badań starego miasta w Ostródzie i ich wpływ na proces rewaloryzacji*, in: J. Wysocki, J. Michalski eds, *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewaloryzacji*, Nidzica, p. 45-52.

1998b *Badania archeologiczne starego miasta w Olsztynie*, in: J. Wysocki, J. Michalski eds, *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewaloryzacji*, Nidzica, p. 133-140.

MIKOŁAJCZYK A.

1975 *Skarb monet krzyżackich znaleziony w Sępólnie Krajeńskim*, PomorAnt 6, p. 559-574.

1977 *Naczynia datowane skarbami monet XIV – XVIII w. na ziemiach polskich* [Biblioteka Archeologiczna, vol. 24], Wrocław.

MILEWSKA M.

1976a *Późnośredniowieczne naczynia gliniane z zamku w Ostródzie* (maszynopis, PP PKZ, Warszawa; Zakład Archeologii Późnego Średniowiecza i Czasów Nowożytnych IA UW, Warszawa).

1976b *Wybrane zagadnienia analizy materiałów ceramicznych z zamku w Ostródzie*, Biuletyn Informacyjny PKZ 32, p. 109-126.

1978 *Skarszewy – zamek. Sprawozdanie z badań archeologicznych 1975 i 1976* (maszynopis, PP PKZ, Warszawa; Zakład Archeologii Późnego Średniowiecza i Czasów Nowożytnych IA UW, Warszawa).

1983 *Skarszewy – zamek. Sprawozdanie z badań archeologicznych 1978-1980* (maszynopis, PP PKZ, Zakład Archeologii Późnego Średniowiecza i Czasów Nowożytnych IA UW, Warszawa).

1993 *Zamek w Skarszewach. Próba rekonstrukcji dziejów założenia*, PomorAnt 15, p. 141-153.

2007 *Późnośredniowieczne i wczesnonowożytne importowane naczynia szklane z zamku w Pucku*, KHKM 55, fasc. 1, p. 3-20.

MILEWSKA M., KRUPPÉ J.

1997 *Zamek pucki w badaniach archeologicznych 1991-1996*, KHKM 45, fasc. 1, p. 43-59.

2003 *Dwanaście sezonów wykopalisk na zamku w Pucku*, Zapiski Puckie 2, p. 52-56.

2004 *Wyposażenie gospodarstwa domowego na zamku krzyżackim w Pucku (woj. pomorskie)*, in: J. Olczak, A. Sosnowska eds, *Materiały z VII Sesji Naukowej Uniwersyteckiego Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności "Wyposażenie wnętrz w średniowieczu", Toruń, 21-22 listopada 2002 roku* [AHP, vol 14], Toruń, p. 233-243.

2005 *Wyniki wykopalisk na zamku puckim w sezonach 2003 i 2004*, Zapiski Puckie 4, p. 89-94.

MORYSIŃSKI T.
2000 *Późnośredniowieczne i nowożytne naczynia gliniane z Komorowa k. Warszawy* [StArch, vol. 10], p. 129-158.
2001 *Rozmowy z Henrykiem Rokitą, garncarzem z Rędocina,* Światowit 2, fasc. B, p. 158-164.

Naczynia
2005 A. Buko, L. Kajzer eds, *Naczynia białe w Polsce południowej i środkowej. Wstęp do problematyki badawczej. Materiały z konferencji zorganizowanej w Łagowie w dniu 6 maja 2005 roku*, Kielce – Łagów.

NADOLSKA K., WOJDA L.
1987 *Średniowieczny ośrodek miejski we Włocławku w świetle nowszych badań* [Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna, vol. 34], Łódź, p. 193-206.

NAUMOWICZ E.
1963 *Sprawozdanie z badań archeologicznych w Ujściu, pow. Chodzież w 1961 roku*, Sprawozdania Archeologiczne 15, p. 199-207.

NAWROLSCY G., T.
1985 *Wstępne wyniki badań archeologicznych Starego Miasta w Elblągu w latach 1980-1982*, KHKM 33, fasc. 4, p. 383-409.
1986 *Badania Starego Miasta w Elblągu w latach 1983-1984*, KHKM 34, fasc. 4, p. 609-648.
1989 *Badania Starego Miasta w Elblągu w roku 1985*, KHKM 37, fasc. 2, p. 251-289.

NAWROLSKI T.
1969 *Badania archeologiczne na zamku w Złocieńcu, pow. Drawsko Pomorskie w 1968 r.*, MatZachPom 15, p. 161-187.
1972a *Klasztor cysterek w Cedyni, pow. Chojna, w świetle badań archeologicznych, część I*, MatZachPom 18, p. 305-417.
1972b *Sprawozdanie z badań archeologicznych na grodzisku i zamku w Lipiu, pow. Świdwin w latach 1969-1970*, KZM 2, p. 287-301.
1973a *Wstępne wyniki badań archeologicznych na zamku w Darłowie, pow. Sławno w latach 1971-1972*, MatZachPom 20, p. 190-205.
1973b *Wyniki rozpoznawczych badań archeologicznych na terenie pałacu w Mirosławcu, pow. Wałcz*, KZM 3, p. 155-189.
1973c *Klasztor cysterek w Cedyni, pow. Chojna, w świetle badań archeologicznych, część II*, MatZachPom 19, p. 271-385.
1974 *Wyniki najnowszych badań archeologicznych na zamku w Darłowie*, KZM 3, p. 169-261.
1989 *Średniowieczne naczynia kamionkowe typu Dreihausen z uwzględnieniem znalezisk z terenu Polski*, KHKM 37, fasc. 3-4, p. 497-512.

NAWROLSKI T., RĘBKOWSKI M.
1995 *Ein Beitrag zur Erforschung mittelalterlicher Keramik in Pommern*, Offa 52, p. 163-184.

NAWROLSKI T., ROGOSZ R.
1972 *Weryfikacyjno-ratownicze badania archeologiczne na średniowiecznym grodzisku w Trzygłowiu, pow. Gryfice*, MatZachPom 18, p. 235-271.
1982 *Zespół klasztorno-pałacowy w Trzebiatowie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych*, MatZachPom 28, p. 51-161.
NIEGODA J.
1998 *Asortyment i funkcja naczyń ceramicznych w średniowiecznym Wrocławiu*, in: J. Olczak ed., *Materiały z IV Sesji Naukowej Uniwersyteckiego Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności „Życie codzienne w średniowiecznym mieście", Sobótka-Górka, 22-25 października 1996 roku* [AHP, vol. 7], Toruń, p. 230-240.
1999 *Naczynia ceramiczne*, in: C. Buśko, J. Piekalski eds, *Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście* [Wratislavia Antiqua, vol. 1], Wrocław, p. 157-182.
NOWAK Z., CZAJA R. (eds)
2000 *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne w XIII-XVI wieku,* Toruń.
NOWIŃSKI K.
1969 *Badania archeologiczna-architektoniczne w Golubiu-Dobrzyniu*, WiadArch 34, fasc. 1, p. 180-183.
1972 *Wyniki badań archeologiczno-architektonicznych zamku pokrzyżackiego w Golubiu-Dobrzyniu w latach 1967-1969*, Komunikaty Archeologiczne 1, p. 140-149.
OHM A., BAUER M.
1977 *Steinzeug und Zinn,* Frankfurt am Main.
OKULICZ J.
1961/62 *Sprawozdanie z badań na stanowisku 9 (Stębark)*, Rocznik Olsztyński 4, p. 291-309.
PASZKIEWICZ B.
2006 *Puck, m. pow.*, Wiadomości Numizmatyczne 50, fasc. 2, p. 202-209.
PAWŁOWSKI A.
2003a *Badania archeologiczno-architektoniczne Starego Miasta w Kwidzynie*, in: K. Grążawski ed., *Pogranicze polsko-pruskie i krzyżackie*, Włocławek – Brodnica, p. 303-323.
2003b *Zamek w Dzierzgoniu w świetle badań archeologiczno-architektonicznych w latach 1998-2001*, in: H. Paner, M. Fudziński eds, *XIII Sesja Pomorzoznawcza*, vol. 2, Gdańsk, p. 403-429.
POKLEWSKI T.
1998 *Badania archeologiczne w Dąbrównie w woj. Olsztyńskim w roku 1980 i w latach 1988-1995 jako przyczynek do studiów nad rewaloryzacją miasteczka*, in: J. Wysocki, J. Michalski eds, *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewaloryzacji*, Nidzica, p. 81-94.

POLIŃSKI D.
1996 *Przemiany w wytwórczości garncarskiej na ziemi chełmińskiej u schyłku wczesnego i na początku późnego średniowiecza* [AHP, vol. 4], Toruń.
2000 *Niektóre związki późnośredniowiecznego garncarstwa ziemi chełmińskiej z obszarami Europy Zachodniej*, in: W. Chudziak, A. Sosnowska eds, *Źródła archeologiczne i ich treści* [AHP, vol. 8], Toruń, p. 115-129.
2001 *Źródła archeologiczne do studiów nad późnośredniowiecznym osadnictwem wiejskim w ziemi chełmińskiej* [AHP, vol. 11], Toruń.
RAUHUT L., RAUHUTOWA J., PODEMSKI C.
1959 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Fordonie, pow. Bydgoszcz na grodzisku „Wyszogród" w roku 1958*, WiadArch 26, fasc. 3-4, p. 142-162.
REINEKING-VON BOCK G.
1971 *Kataloge des Kunstgewerbemuseums Köln. Steinzeug*, vol.4, Köln.
RĘBKOWSKI M.
1992 *Importowane rynienki z Kołobrzegu. Z badań nad dalekosiężnymi kontaktami średniowiecznego miasta*, Przegląd Arch 40, p. 97-104.
1995 *Średniowieczna ceramika miasta lokacyjnego w Kołobrzegu*, Kołobrzeg.
1996 *Ceramika*, in: M. Rębkowski ed., *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu*, vol. 1, Kołobrzeg, p. 221-231.
1997 *Naczynia gliniane*, in: M. Rębkowski ed., *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu*, vol. 2, Kołobrzeg, p. 165-173.
ROGOSZ R.
1967 *Badania archeologiczne na zamku w Złocieńcu, pow. Drawsko Pomorskie w 1968 r.*, MatZachPom 13, p. 171-197.
1972 *Z badań archeologiczno-architektonicznych na zamku (stan. 1) w Szczecinku*, KZM 2, p. 70-82.
1980 *Badania ratownicze na Starym Mieście w Stargardzie*, MatZachPom 26, p. 159-197.
ROGOSZ R., NAWROLSKI T.
1979 *Z badań nad umocnieniami obronnymi w lokacyjnym Stargardzie*, MatZachPom 25, p. 107-197.
RUEMPOL A., VAN DONGEN A.
1991 *Pre-industriële Gebruiksvoorwerpen 1150-1800*, Rotterdam.
RULEWICZ M.
1958 *Wczesnośredniowieczne zabawki i przedmioty do gier z Pomorza Zachodniego*, MatZachPom 4, p. 303-354.
RYSZEWSKA K.
2001 *Późnośredniowieczna ceramika naczyniowa z opactwa benedyktynów w Mogilnie*, Kielce.
SAMSONOWICZ H.
1966 *Warunki życia w miastach Prus Królewskich w XV-XVI wieku*, Zapiski Historyczne 31, fasc. 3, p. 145-169.

SCHMITT G., WESTPHALEN T.
1994 *Spätmittelalterliche und frühneuzeitliche Keramik aus Leipzig*, Archäologie Aktuell im Freistaat Sachsen 2, p. 143-148.
SIKORSKA-ULFIK I.
1989 *Badania wykopaliskowe na terenie średniowiecznego zamku w Reszlu*, Rocznik Olsztyński 16, p. 120-129.
1992 *Wybrane elementy architektoniczne odkryte na zamku w Reszlu*, Zeszyty Muzeum Warmii i Mazur 1, p. 150-159.
1994 *Zespół ceramiki z Reszla z 2 połowy XIV wieku*, in: A. Gruszczyńska, A. Targońska eds, *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, Rzeszów, p. 233-243.
SKRZYPEK I.
1965 *Badania archeologiczno-architektoniczne na terenie zespołu zabytkowego zamku człuchowskiego w 1965 r.*, MatZachPom 11, p. 515-523.
SŁOWIŃSKI S., UCIECHOWSKA-GAWRON A.
1989/90 *Relikty klasztoru augustianów w Stargardzie Szczecińskim*, MatZachPom 35/36, p. 173-183.
STARSKI M.
2003 *Późnośredniowieczne naczynia ceramiczne z badań archeologicznych przy ul. Powroźniczej na Głównym Mieście w Gdańsku. Komentarz do katalogu* (maszynopis, IA UW, Warszawa).
STEPHAN H.-G.
1983 *Die mittelalterliche Keramik in Norddeutschland (1200 bis 1500)*, in: J. Wittstock ed., *Aus dem Alltag der mittelalterlichen Stadt*, Bremen, p. 65-122.
2004 *Badania nad ceramiką „grupy Falkego". Bogato zdobiona gotycka kamionka łużycka i jej środowisko archeologiczno-historyczne*, in: J. Piekalski, K. Wachowski eds, *Wrocław na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych. Materialne przejawy życia codziennego* [Wratislavia Antiqua, vol. 6], Wrocław, p. 293-330.
SULKOWSKA-TUSZYŃSKA K.
1990 *Próba interpretacji funkcji naczyń na trzech nóżkach w świetle wybranych źródeł ikonograficznych* [Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, Seria B, vol. 86], Warszawa, p. 109-138.
1992 *Późnośredniowieczne i nowożytne naczynia ceramiczne na trzech nóżkach ze Strzelna* [AUNC, vol 244, Archeologia 20], Toruń, p. 63-109.
1995 *Rzecz o urynałach* [AUNC, vol. 286, Archeologia 23], Toruń, p. 69-83.
1997 *Średniowieczne naczynia ceramiczne z klasztoru norbertanek w Strzelnie*, Toruń.
SZYSZKA M., KRZYWDZIŃSKI R.
2003 *Badania ratownicze stanowiska u zbiegu ulicy Rajskiej i Heweliusza w Gdańsku (lata 1999-2000)*, in: H. Paner, M. Fudziński eds, *XIII Sesja Pomorzoznawcza*, vol. 2, Gdańsk, p. 137-141.

ŚWIĄTKIEWICZ-SIEKIERSKA B., WOŹNY J.
1994 *Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie dawnej mennicy w Bydgoszczy, stanowisko 3*, Komunikaty Archeologiczne 6, p. 110-134.

TABACZYŃSCY E., S.
1959 *Nakło wczesnośredniowieczne w świetle wstępnych badań archeologicznych*, WiadArch 26, fasc. 3-4, p. 164-175.

TRZECIECKA A., TRZECIECKI M.
2002 *Późnośredniowieczne naczynia gliniane z badań na terenie Centrum Dominikańskiego w Gdańsku – działki Szklary 1-5*, in: *Badania archeologiczne terenu przyszłego Centrum Dominikańskiego,* vol. 2 [Światowit, Suppl., vol. 9], Warszawa, p. 135-207.

TRZECIECKI M.
2000 *Ceramika*, in: A. Gołembnik ed., *Historia Płocka w ziemi zapisana*, Płock, p. 88-107.

WAHLÖÖ C.
1976 *Keramik 1000-1600 i Svenska fynd* [Archaeologica Lundensia, vol. 6], Lund.

WALENTA K.
1994 *Wstępne wyniki badań kopca w miejscowości Leśno, gm. Brusy, woj. Bydgoszcz*, ŁSA 1, p. 149-158.
2002 *Badania wykopaliskowe przy ul. Szewskiej – Podmurnej w Chojnicach,* in: H. Rząska, K. Walenta eds, *Chojnice i Pomorze Wschodnie w średniowieczu. Materiały z sesji archeologicznej zorganizowanej 6 marca 1998 r.*, Chojnice, p. 35-64.

WALENTA K., TRZCIŃSKA K., TRZCIŃSKI M.
2000 *Nowe Miasto w Chojnicach w świetle badań wykopaliskowych*, in: L. Kajzer ed., *Archeologia et Historia, Księga Jubileuszowa dedykowana Pani Profesor Romanie Barnycz-Gupieńcowej*, Łódź, p. 403-420.

WAŁOWY A.
1979 *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie w świetle źródeł archeologicznych*, MatA 19, p. 5-151.

WAPIŃSKA A.
1974 *Badania sondażowe na grodzisku późnośredniowiecznym w Ciepłem I, pow. Tczew*, PomorAnt 5, p. 349-361.

WASILEWSKI A.
2004 *Późnośredniowieczne kule do broni palnej z wykopalisk na zamku w Pucku* (praca magisterska, IA UW, Warszawa).

WIEWIÓRA M.
2000 *Zespół klasztorny kanoników regularnych w Trzemesznie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych* [AHP, vol. 9], Toruń.

Late Medieval Pottery Assemblage from the Castle Site in Puck

ABSTRACT

The focus of the article is an assemblage of pottery fragments secured while excavating the castle site at Puck from a kitchen midden identified next to a residential structure of the castle. The stratigraphic sequence of the midden was formed by thirteen layers spanning early fifteenth and the first decades of the sixteenth century. The pottery assemblage of interest is dated mainly by coins of the Teutonic Order and by Polish coins, from respectively, the first half and the second half of the fifteenth century. One of the questions examined by the author is the diversity of vessel forms which were in use during the period of interest in the castle household. A more accurate dating of the finds from Puck makes it possible to trace the changes observed over time in the course of analysis of technological and morphological attributes of the pottery set.

Transl. by A. Kinecka

Tabela 1. Wyróżnione poziomy śmietniska kuchennego na zamku w Pucku

Datowanie	Poziom	Warstwy	Liczba fragmentów	Liczba naczyń
Koniec XV w. – początek XVI w.	IV	9-10	3832	305
4. ćwierć XV w.	III	11-14	3009	199
3. ćwierć XV w.	II	15-19	4108	252
1. połowa XV w.	I	20-22	2070	145
		Razem	**13019**	**901**

Tabela 2. Zestawienie udziału poszczególnych gatunków naczyń ze śmietniska kuchennego na zamku w Pucku (według wyróżnionych poziomów użytkowych śmietniska)

	I poziom 1. pol. XV w.		II poziom 3. ćw. XV w.		III poziom 4. ćw. XV w.		IV poziom XV/XVI w.		Razem	
Gatunki naczyń	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%
Siwione	93	64.2	154	61.1	129	64.8	140	45.9	516	57.3
Białoszare	12	8.3	33	13.1	5	2.5	26	8.5	76	8.4
Ceglaste	6	4.1	8	3.2	23	11.6	39	12.8	76	8.4
Cegl. polew.	27	18.6	53	21.0	40	20.1	89	29.2	209	23.2
Kamionkowe	7	4.8	4	1.6	2	1.0	11	3.6	24	2.7
Razem	**145**	**100.0**	**252**	**100.0**	**199**	**100.0**	**305**	**100.0**	**901**	**100.0**

Tabela 3. Zestawienie gatunków naczyń ze śmietniska kuchennego na zamku w Pucku według rodzajów

	Gatunki naczyń											
	Siwe		Białoszare		Ceglaste		Cegl. pol.		Kamionka		Razem	
Rodzaje naczyń	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%
Garnki	204	39.5	68	89.5	1	40.8	91	43.5	-	0.0	**394**	**43.7**
Grapeny	9	1.8	-	0.0	-	0.0	35	16.7	-	0.0	**44**	**4.9**
Patelnie	-	0.0	-	0.0	-	0.0	27	12.9	-	0.0	**27**	**3.0**
Misy	82	15.9	8	10.5	9	11.8	16	7.7	1	4.2	**116**	**12.9**
Dzbanki	61	11.8	-	0.0	4	5.3	19	9.1	20	83.2	**104**	**11.5**
Kubki	37	7.2	-	0.0	6	21.1	9	4.4	2	8.4	**64**	**7.1**
Inne	3	0.6	-	0.0	3	3.9	12	5.7	1	4.2	**19**	**2.1**
Pokrywki	120	23.2	-	0.0	13	17.1	-	0.0	-	0.0	**133**	**14.8**
Razem	**516**	**100.0**	**76**	**100.0**	**36**	**100.0**	**209**	**100.0**	**24**	**100.0**	**901**	**100.0**

Tabela 4. Zestawienie rodzajów naczyń ze śmietniska kuchennego na zamku w Pucku według gatunków

Gatunki naczyń	Liczba i procent naczyń																	
	Garnki		Grapeny		Patelnie		Misy		Dzbany		Kubki		Inne		Pokrywki		Razem	
	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%	l.	%
Siwaki	204	51.8	9	20.5	0	0.0	82	70.7	61	58.7	37	57.8	3	15.8	120	90.2	516	57.3
Białoszare	68	17.2	0	0.0	0	0.0	8	6.9	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0	76	8.4
Ceglaste	31	7.9	0	0.0	0	0.0	9	7.8	4	3.8	16	25.0	3	15.8	13	9.8	76	8.4
Cegl. pol.	91	23.1	35	79.5	27	100.0	16	13.8	19	18.3	9	14.1	12	63.2	0	0.0	209	23.2
Kamionk.	0	0.0	0	0.0	0	0.0	1	0.8	20	19.2	2	3.1	1	5.2	0	0.0	24	2.7
Razem	**394**	**100.0**	**44**	**100.0**	**27**	**100.0**	**116**	**100.0**	**104**	**100.0**	**64**	**100.0**	**19**	**100.0**	**133**	**100.0**	**901**	**100.0**

Tabela 5. Rodzaje naczyń używanych w kamienicy zamkowej w ujęciu chronologicznym

Rodzaje naczyń	I poziom 1. poł. XV w.		II-III poziom* 2. poł. XV w.		IV poziom kon. XV-pocz. XVI w.		Razem
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	
Garnki	74	51.0	226	50.1	138	45.3	438
Patelnie	6	4.2	13	2.9	8	2.6	27
Misy	18	12.4	50	11.1	48	15.7	116
Dzbanki	16	11.0	54	12.0	34	11.1	104
Kubki	2	1.4	32	7.1	30	9.9	64
Inne	3	2.1	5	1.1	11	3.6	19
Pokrywki	26	17.9	71	15.7	36	11.8	133
Razem	**145**	**100.0**	**451**	**100.0**	**305**	**100.0**	**901**

* Dla zaprezentowania zmian zachodzących w asortymencie naczyń zdecydowano o połączeniu w tabeli znalezisk z II i III poziomu chronologicznego śmietniska kuchennego.

Tabela 6. Porównanie zróżnicowania asortymentu naczyń z Pucka ze znaleziskami z innych stanowisk (Ostróda i Ciechanów – MILEWSKA 1976b: Fig. 2, 3; Warszawa – KRUPPÉ 1967: Fig. 37; Skarszewy – MILEWSKA 1983: Tab. 5; Strzelno – SULKOWSKA-TUSZYŃSKA 1997: Tab. 3A; Kołobrzeg – RĘBKOWSKI 1995: Fig. 17; Wrocław – NIEGODA 1999: 179; Mogilno – RYSZEWSKA 2001: 183; Gdańsk – STARSKI 2003: 12). W tabeli podano datowanie dla danych statystycznych zaczerpniętych z wyszczególnionych publikacji. Wartości procentowe wyróżnionych naczyń sumują się do 100, odsetek pokrywek jest obliczony od wszystkich naczyń

	Stanowisko i datowanie									
	XV-XV/XVI w.	XIV/XV-XV w.	2. poł. XIV-V/XVI w.	2. poł. XIV w.	2. poł. XIV-XV w.	XIV-XV w.	XIV-XIV/XV w.	XIV/XV-XVI w.	XIV-XV w.	XIII-XV w.
	Puck	Ciechanów	Gdańsk	Kołobrzeg	Mogilno	Ostróda	Skarszewy	Strzelno	Warszawa	Wrocław
Garnki	57.1	57.0	62.3	42.0	66.9	61.4	68.6	63.5	80.0	48.2
Patelnie	3.5	0.0	1.3	0.0	1.8	0.1	0.2	1.2	0.0	3.5
Misy	15.1	12.4	7.5	2.0	14.1	7.9	7.0	13.9	5.1	4.7
Dzbanki	13.5	24.1	26.4	45.0	14.6	27.5	18.7	18.1	11.9	34.1
Kubki	8.3	6.5	0.9	6.5	1.1	1.5	0.4	3.0	3.0	7.1
Inne	2.5	0.0	1.6	4.5	1.5	1.6	5.1	0.3	0.0	2.4
Pokrywki	14.7	0.4	5.7	0.0	2.9	5.5	3.1	7.7	7.7	13.0

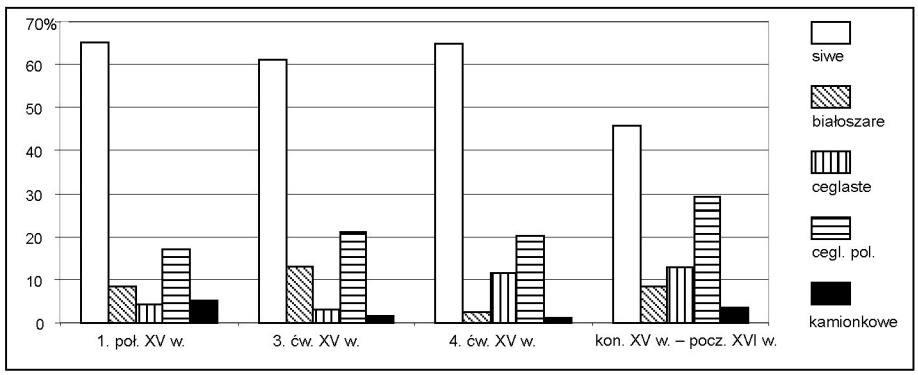

Fig. 1. Porównanie udziału różnych gatunków naczyń późnośredniowiecznych ze śmietniska kuchennego zamku w Pucku

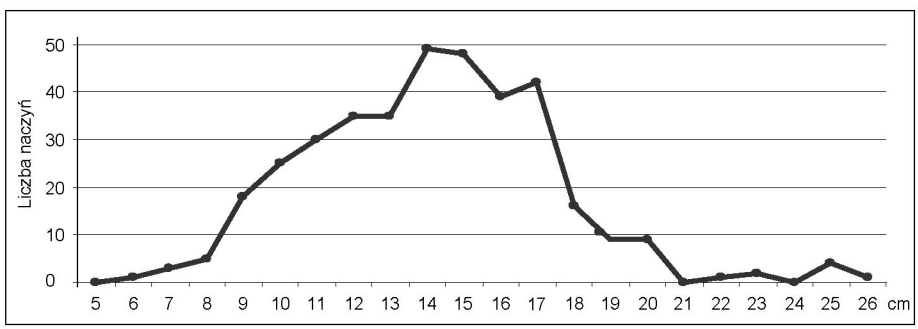

Fig. 2. Średnice wylewów późnośredniowiecznych garnków ze śmietniska na zamku w Pucku

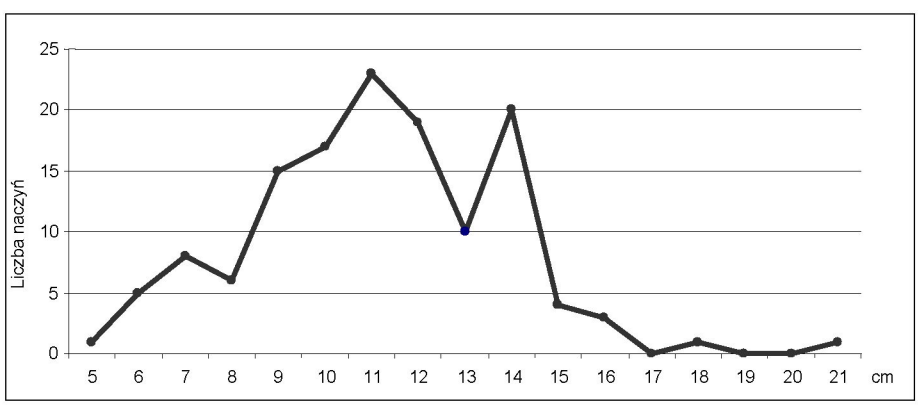

Fig. 3. Średnice den późnośredniowiecznych garnków ze śmietniska na zamku w Pucku

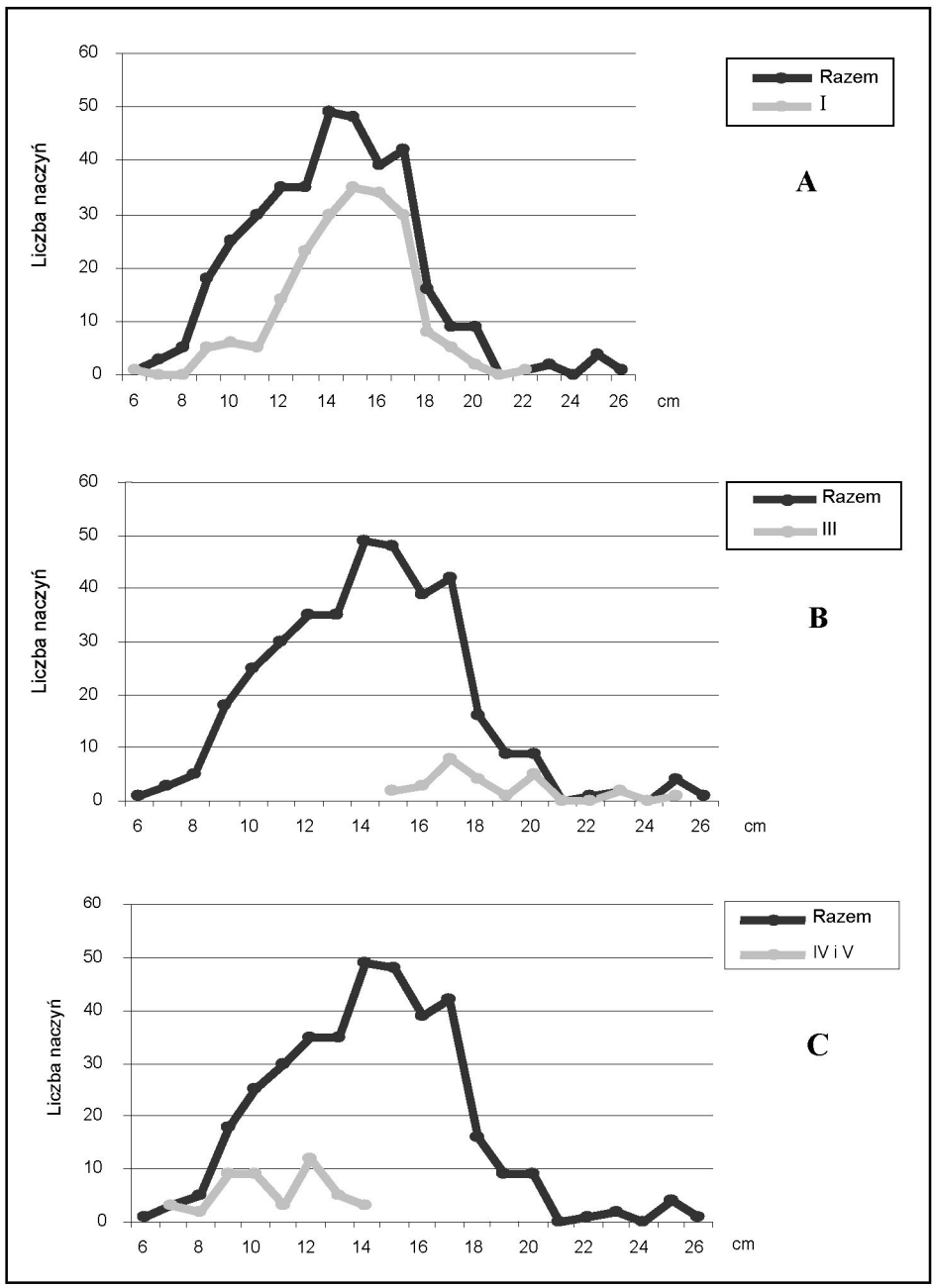

Fig. 4. Porównanie średnic wylewów garnków według typów (A – I – baniaste, B – III – misowate, C – IV i V – smukłe i grapeny)

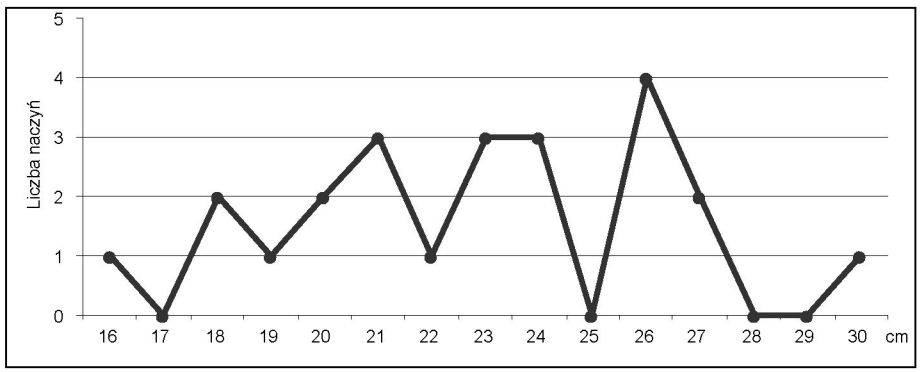

Fig. 5. Średnice wylewów późnośredniowiecznych patelni ze śmietniska na zamku w Pucku

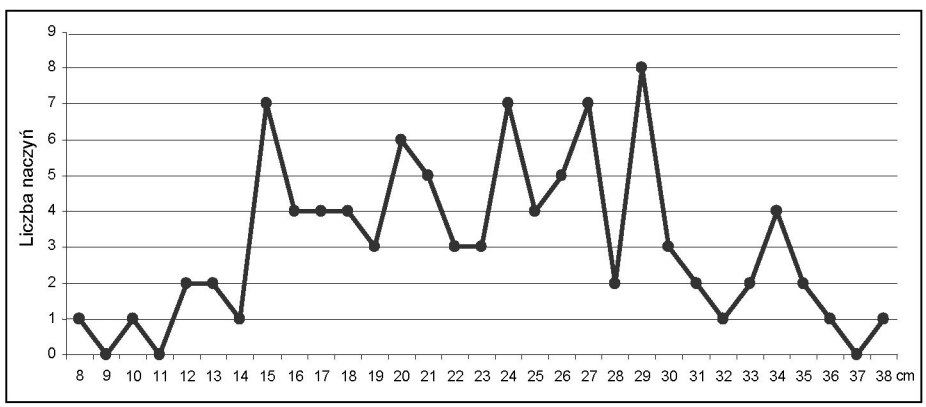

Fig. 6. Średnice wylewów mis późnośredniowiecznych ze śmietniska na zamku w Pucku

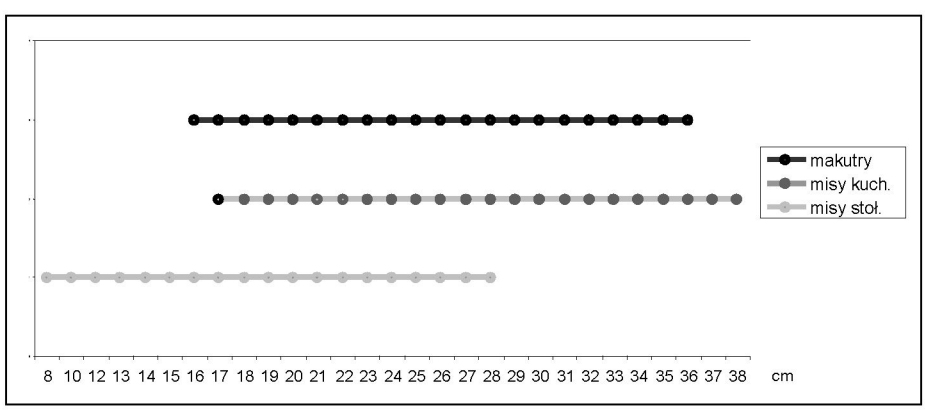

Fig. 7. Porównanie zakresów średnic wylewów mis kuchennych, makutr oraz mis i miseczek stołowych

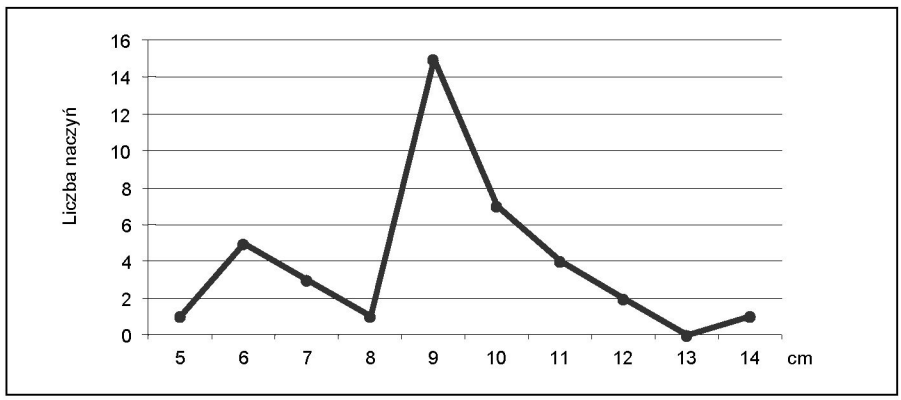

Fig. 8. Średnice wylewów późnośredniowiecznych dzbanów ze śmietniska na zamku w Pucku

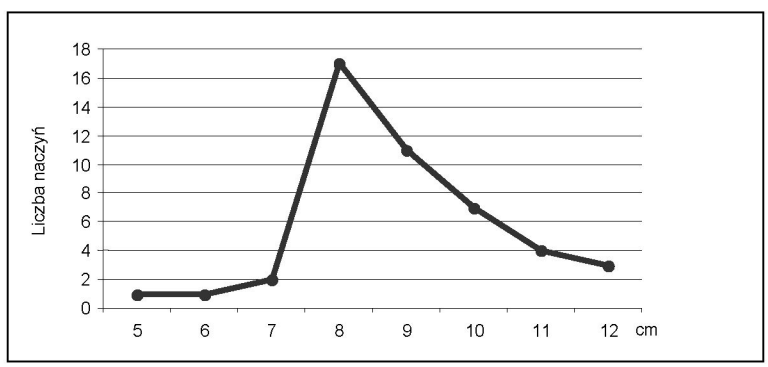

Fig. 9. Średnice wylewów późnośredniowiecznych kubków ze śmietniska na zamku w Pucku

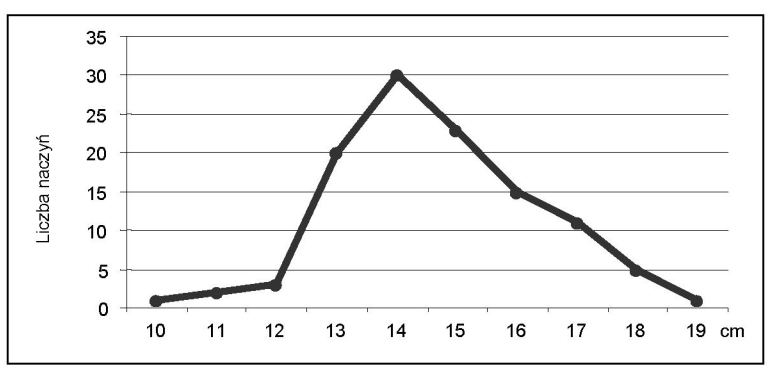

Fig. 10. Średnice krawędzi późnośredniowiecznych pokrywek ze śmietniska na zamku w Pucku

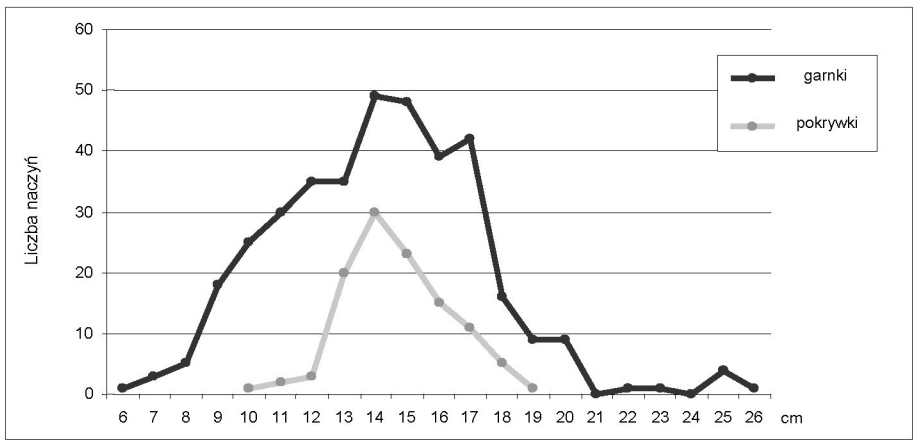

Fig. 11. Porównanie średnic późnośredniowiecznych pokrywek i garnków ze śmietniska na zamku w Pucku

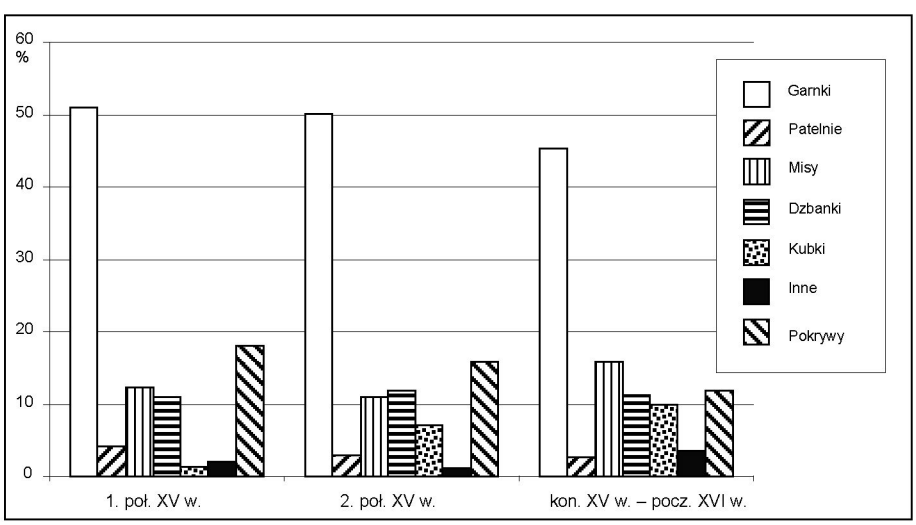

Fig. 12. Rodzaje naczyń używanych w kamienicy zamkowej w ujęciu chronologicznym

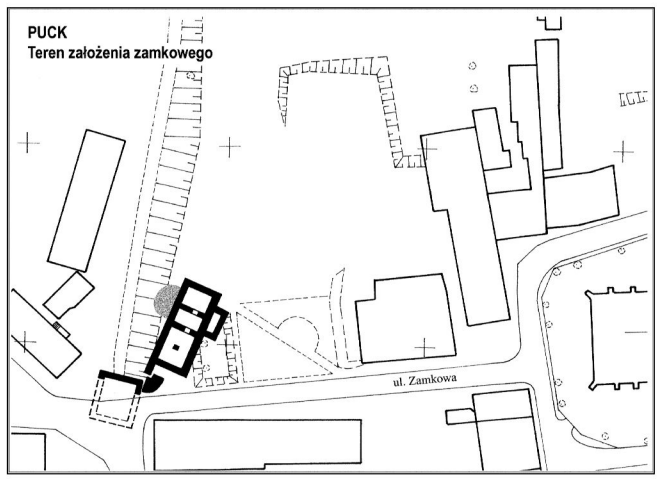

Fig. 13. Wycinek planu Pucka z odkrytymi reliktami „kamienicy starej" zamku krzyżackiego. Szarym kolorem zaznaczono śmietnisko kuchenne (rys. G. Zborowska wg KRUPPÉ, MILEWSKA 2004)

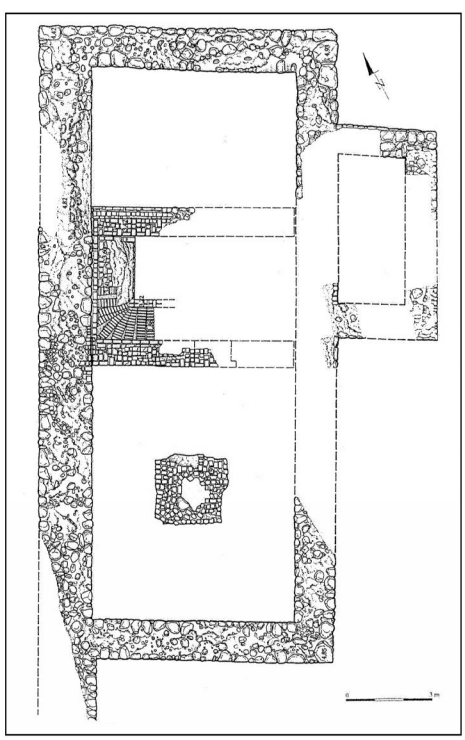

Fig. 14. Lokalizacja centrum śmietniska kuchennego (kolor ciemnoszary) oraz zasięgu warstewek łusek, spalenizny i węgli drzewnych (kolor jasnoszary) na tle wykopów archeologicznych i rzutu odsłoniętych fundamentów „kamienicy starej" (rys. G. Zborowska)

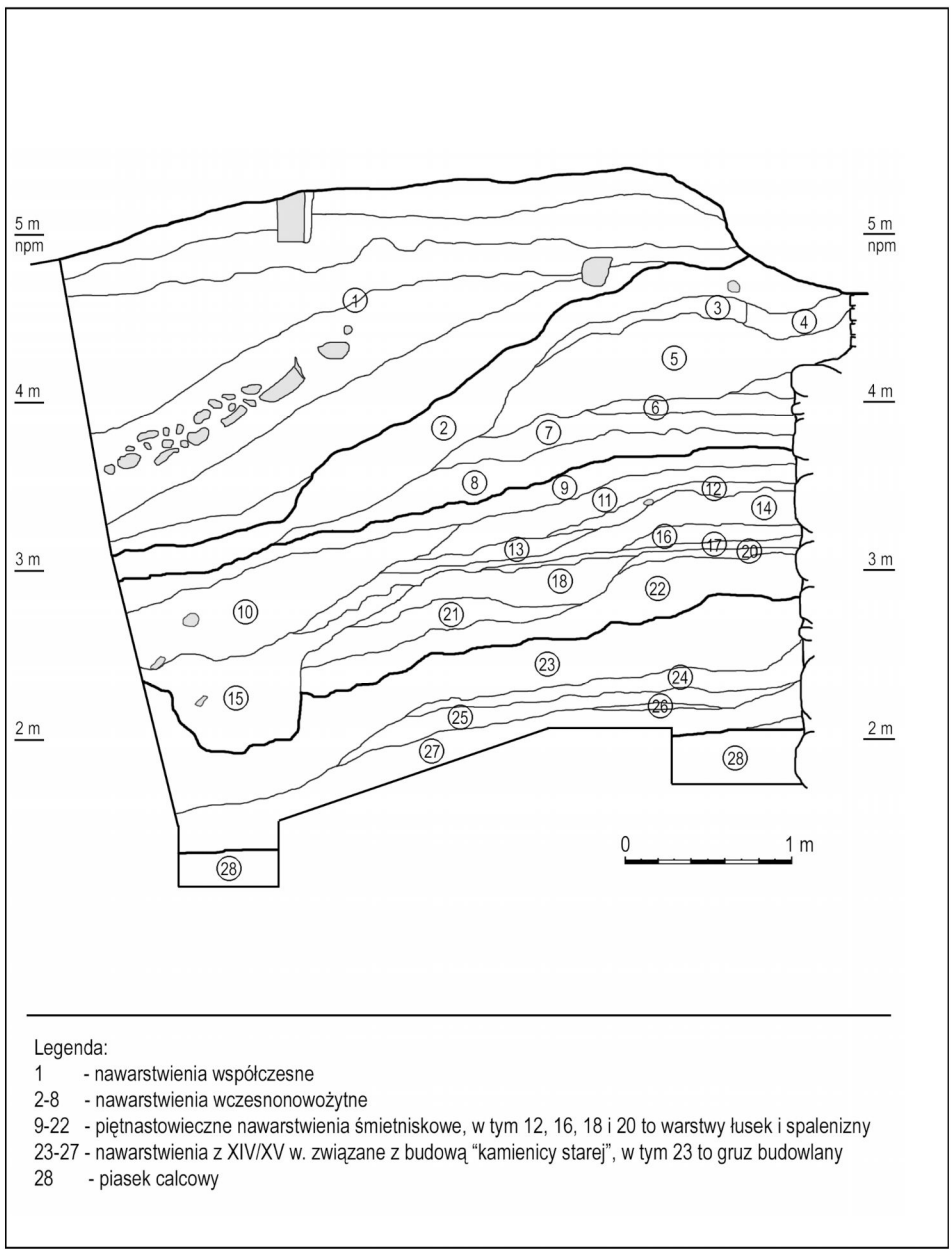

Fig. 15. Profil północnej ściany wykopu 35 przedstawiający przekrój poprzeczny przez nawarstwienia śmietniska kuchennego przy „kamienicy starej" (oprac. M. Starski)

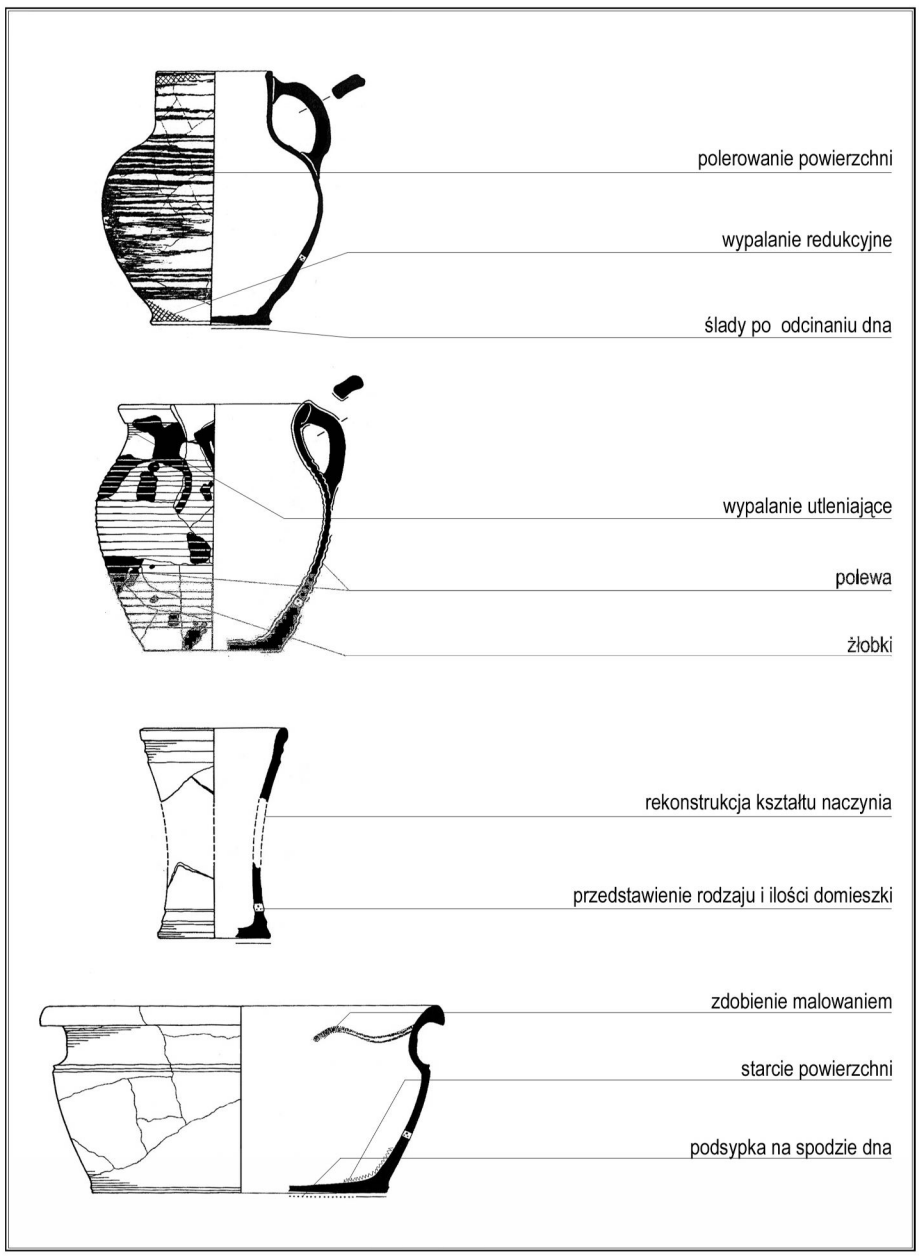

Fig. 16. Schemat oznaczeń zamieszczonych na tablicach rysunkowych (oprac. M. Starski)

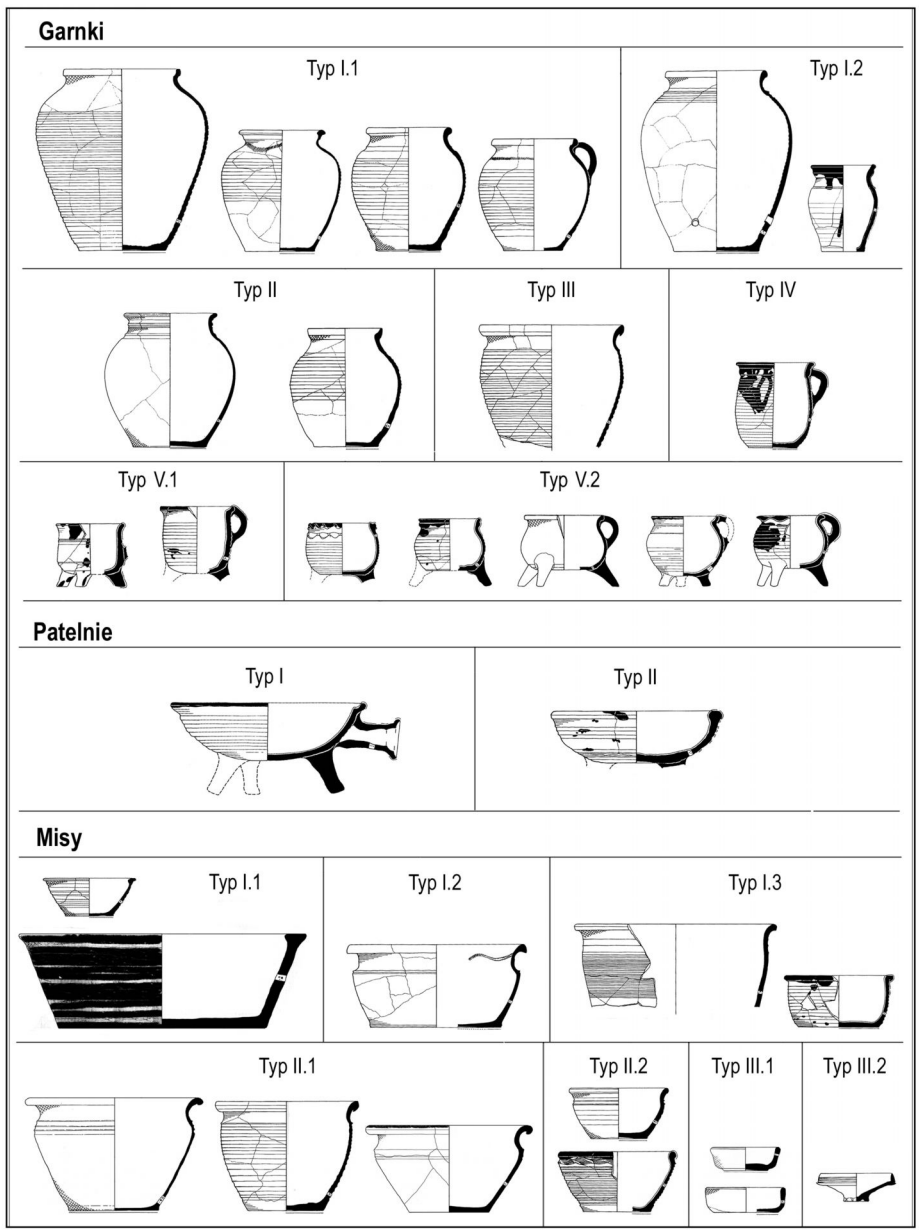

Fig. 17. Wyróżnione typy garnków, patelni i mis (oprac. M. Starski)

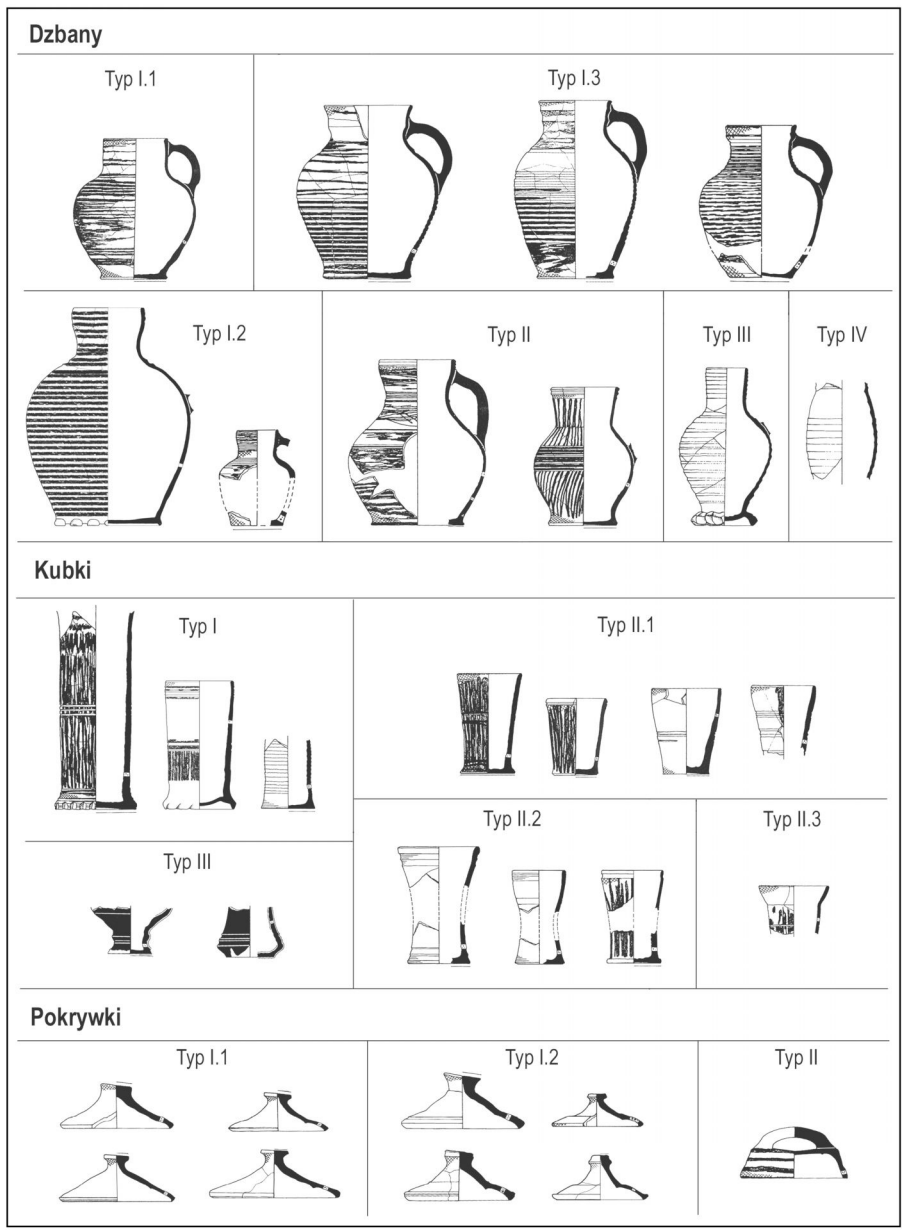

Fig. 18. Wyróżnione typy dzbanów, kubków i pokrywek (oprac. M. Starski)

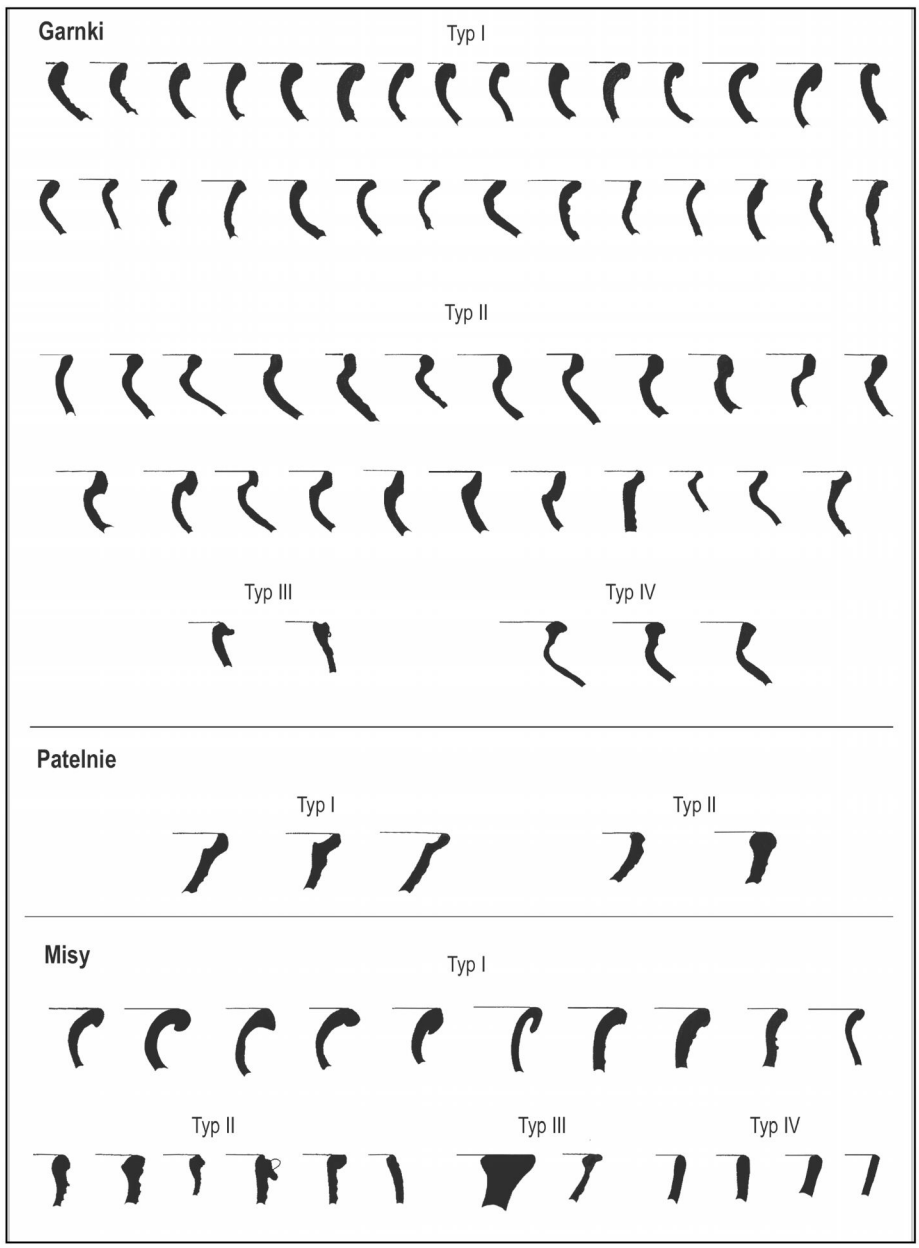

Fig. 19. Wyróżnione typy wylewów garnków, patelni i mis (oprac. M. Starski)

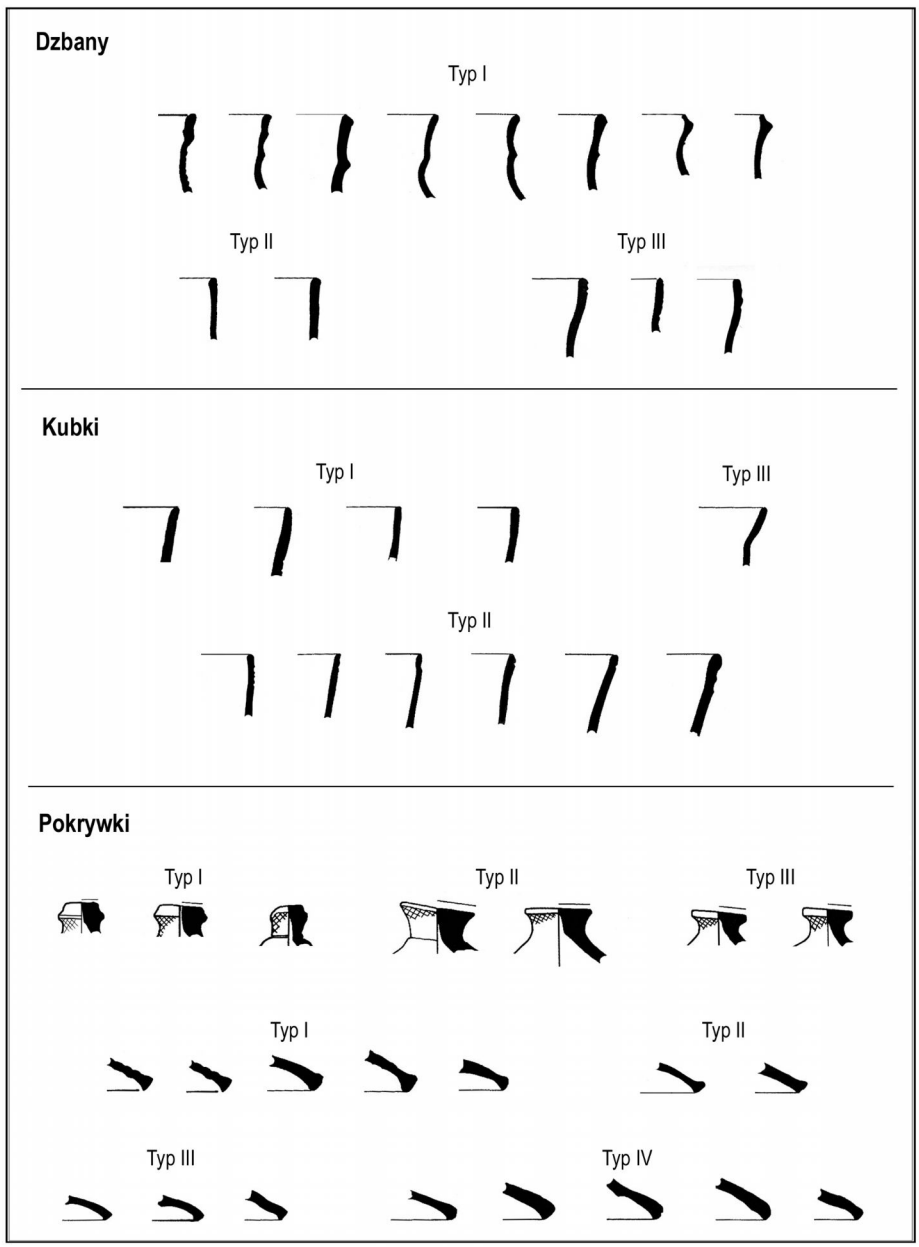

Fig. 20. Wyróżnione typy wylewów dzbanów, kubków oraz typy guzków i krawędzi pokrywek (oprac. M. Starski)

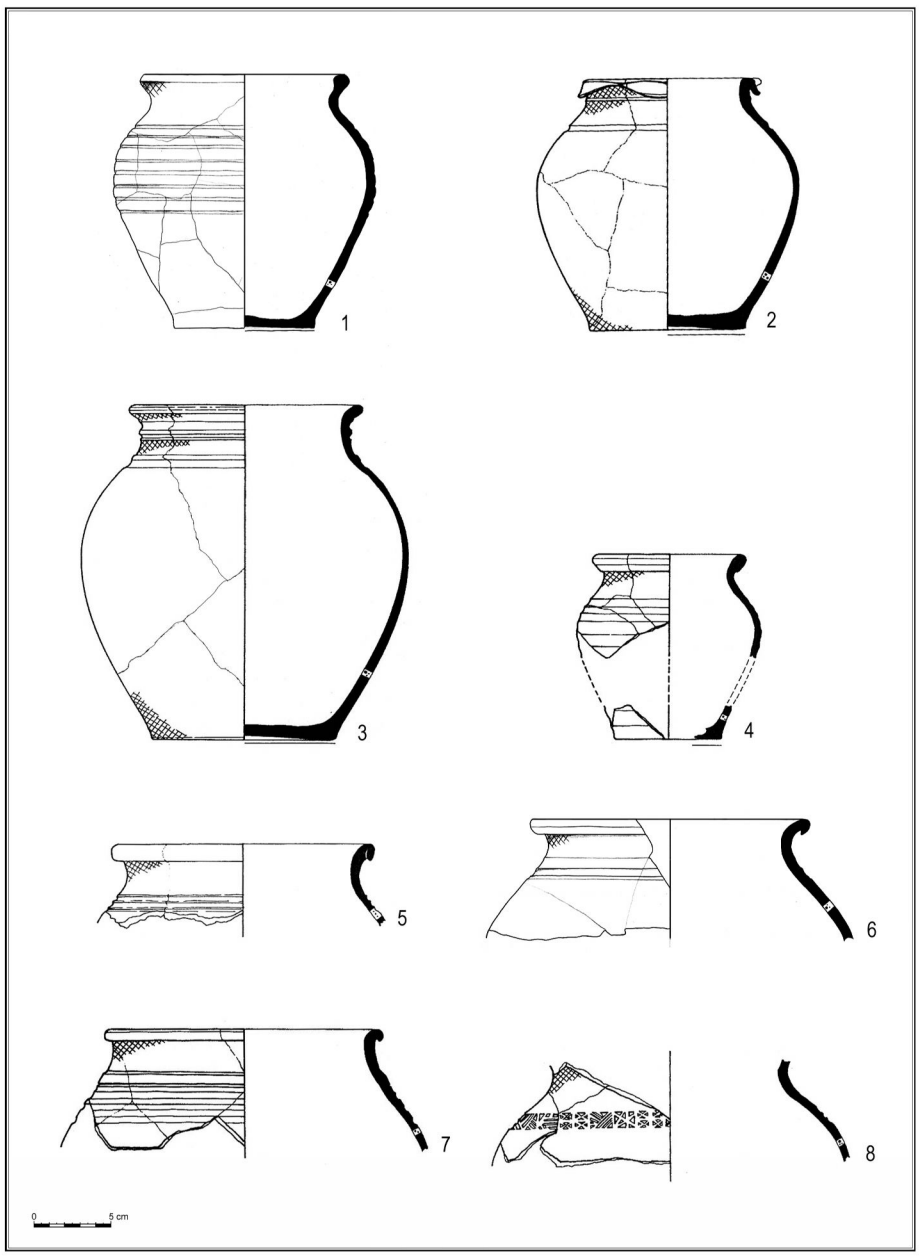

Fig. 21. Garnki siwe, pierwsza połowa XV w. (rys. E. Czwal, G. Zborowska)

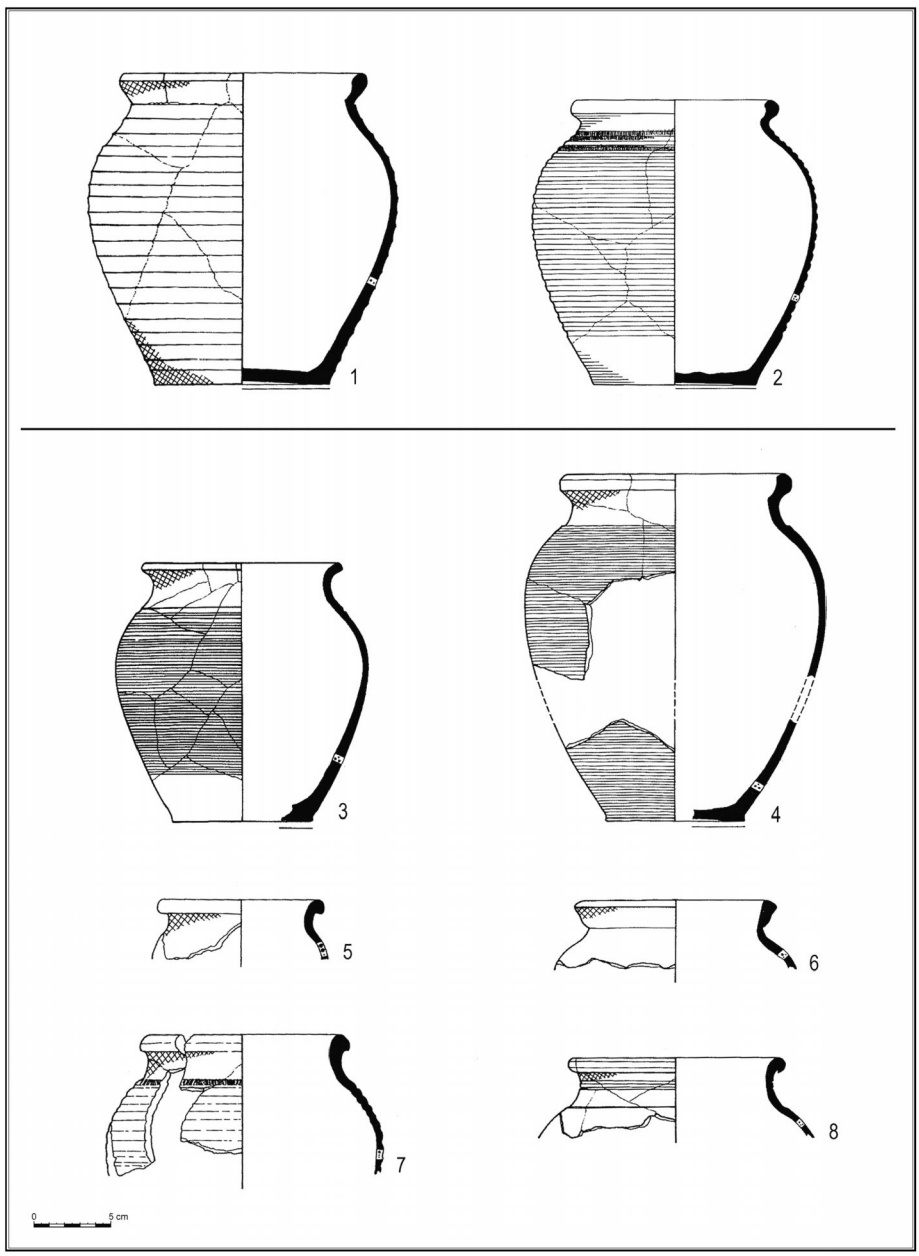

Fig. 22. Garnki: 1-2 – pierwsza połowa XV w., 3-8 – trzecia ćwierć XV w.; siwe – 1, 3-8, białoszare – 2 (rys. E. Czwal, G. Zborowska)

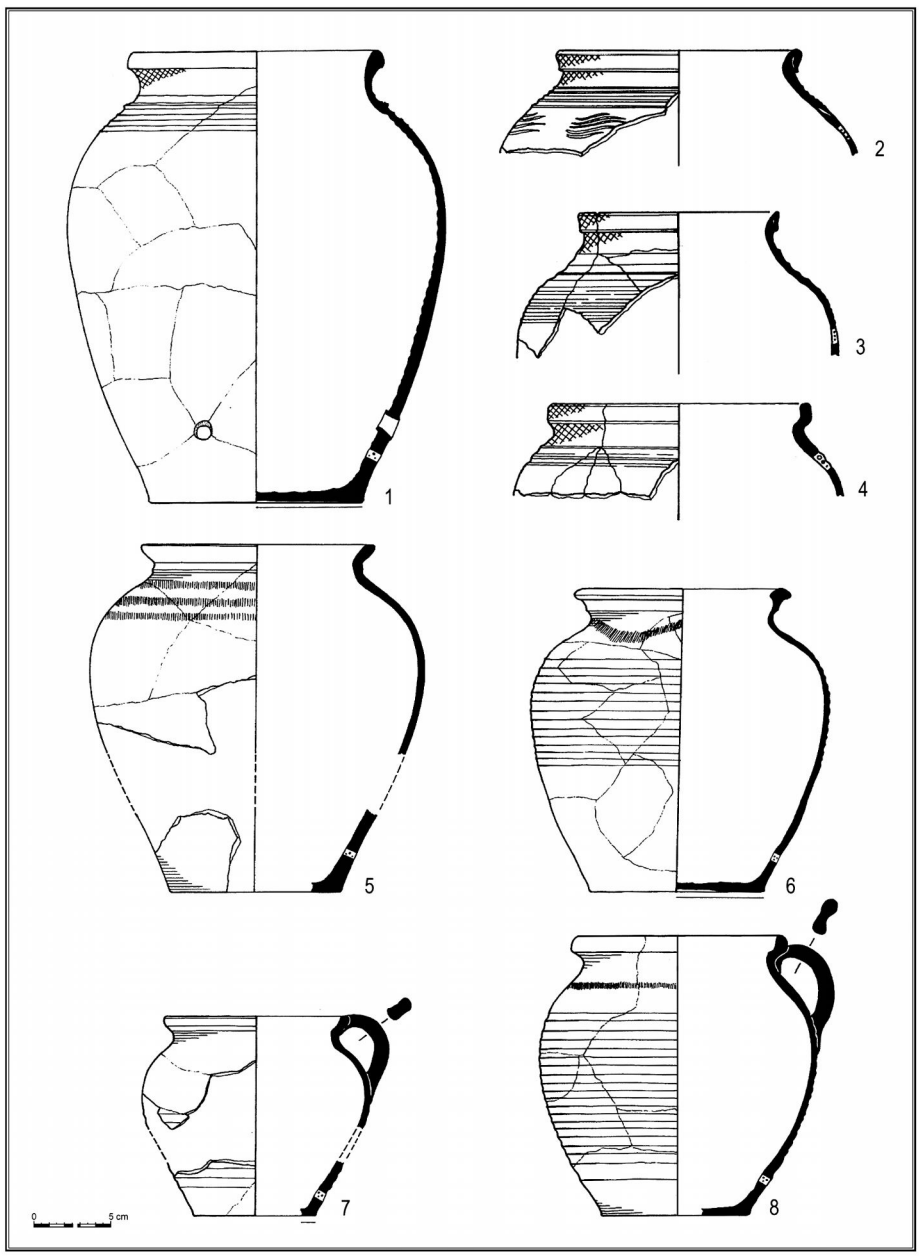

Fig. 23. Garnki: 1-8 – trzecia ćwierć XV w.; siwe – 1-4, białoszare – 5-8 (rys. E. Czwal, G. Zborowska)

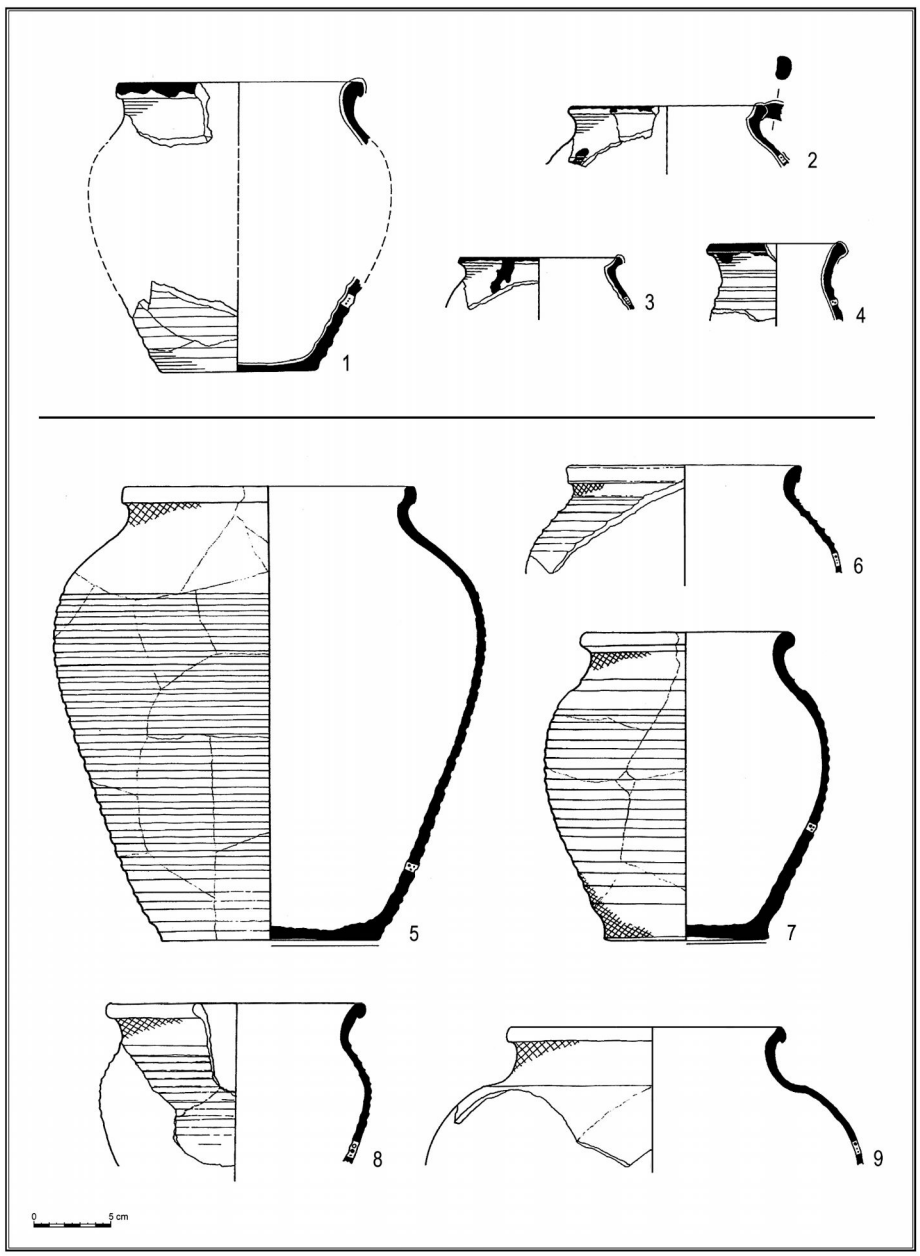

Fig. 24. Garnki: 1-4 – trzecia ćwierć XV w., 5-9 – czwarta ćwierć XV w.; ceglaste polewane – 1-4, siwe – 5-9 (rys. E. Czwal, G. Zborowska)

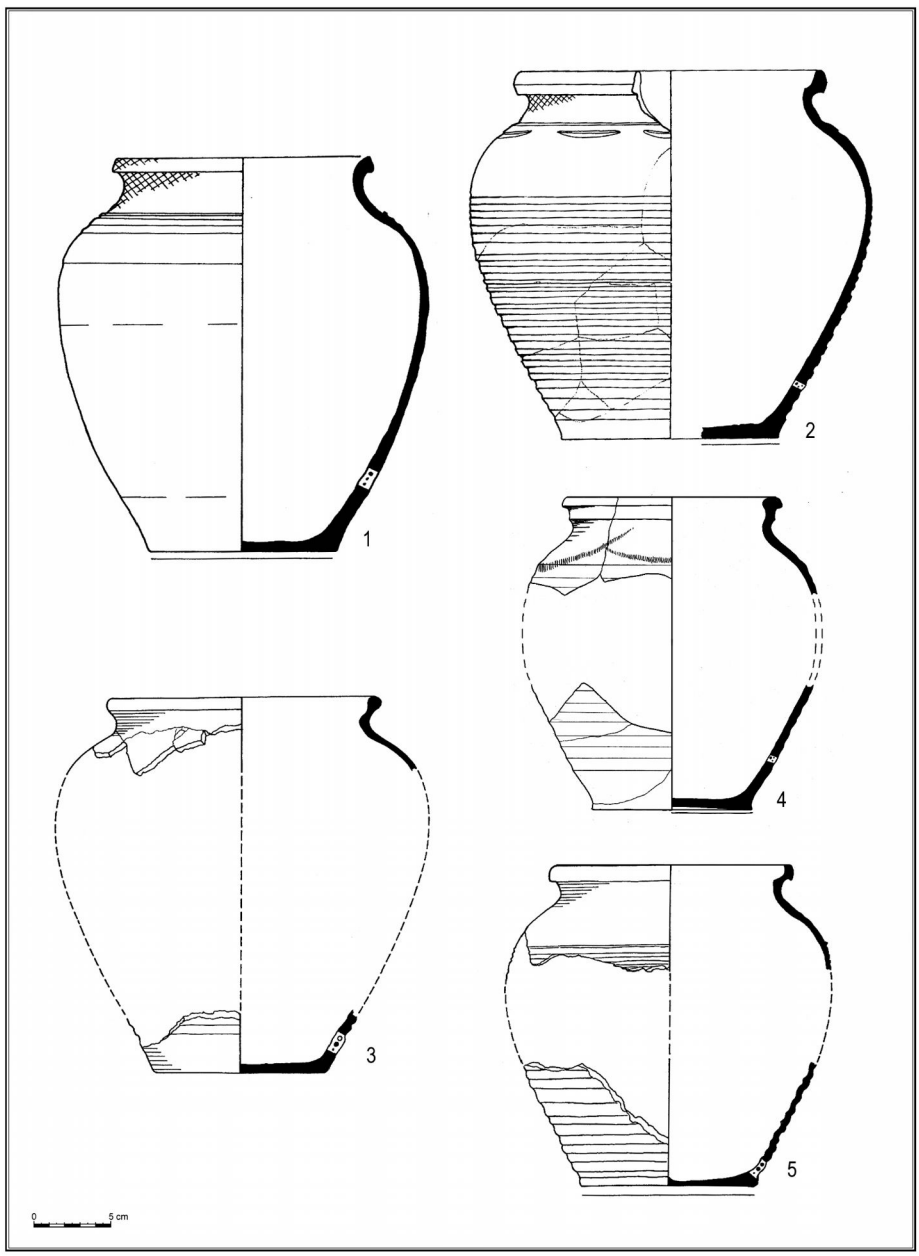

Fig. 25. Garnki: 1-5 – czwarta ćwierć XV w.; siwe – 1-2, ceglaste – 3, 5, białoszare – 4 (rys. E. Czwal, G. Zborowska)

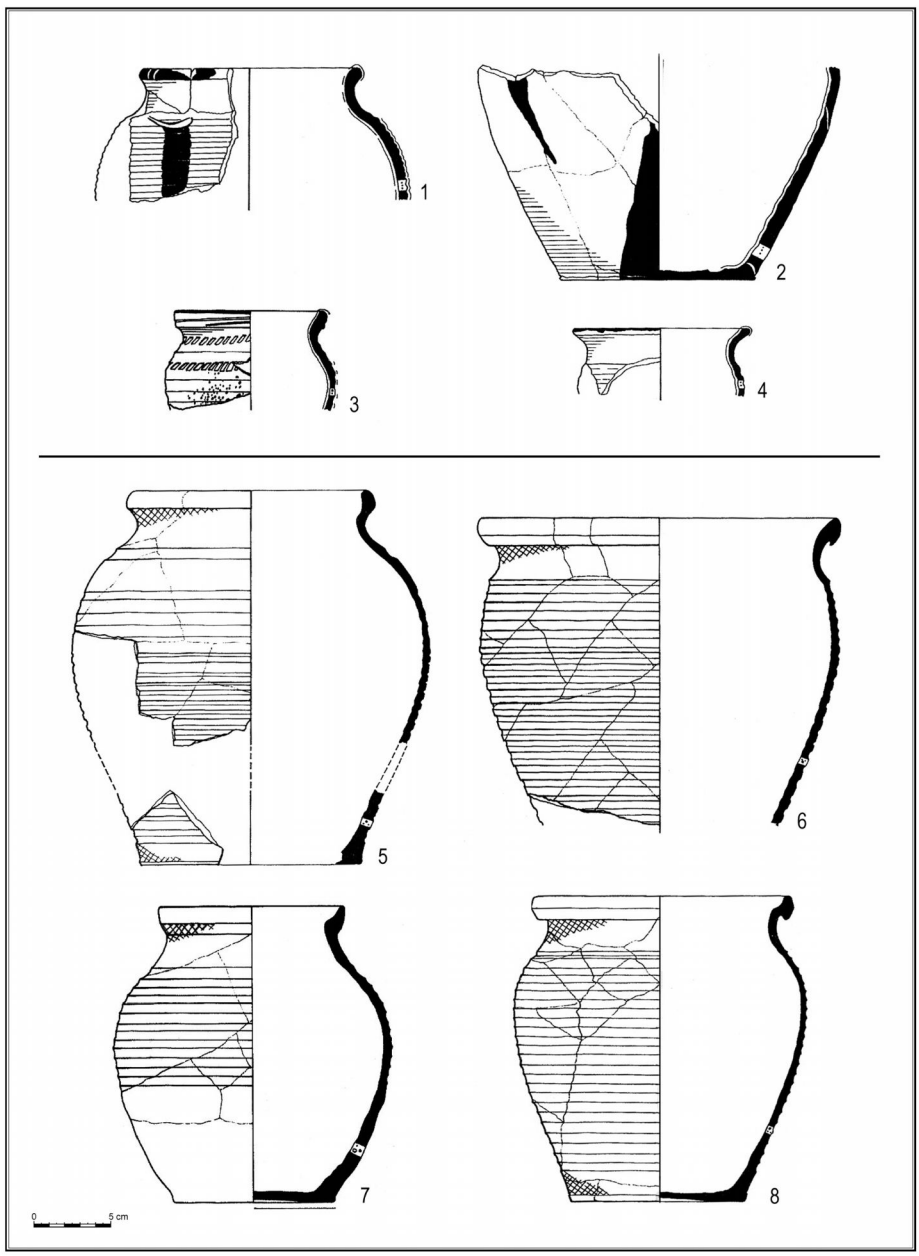

Fig. 26. Garnki: 1-4 – czwarta ćwierć XV w., 5-8 – przełom XV/XVI w. lub początek XVI w.; ceglaste polewane – 1-4, siwe – 5-8 (rys. E. Czwal, G. Zborowska)

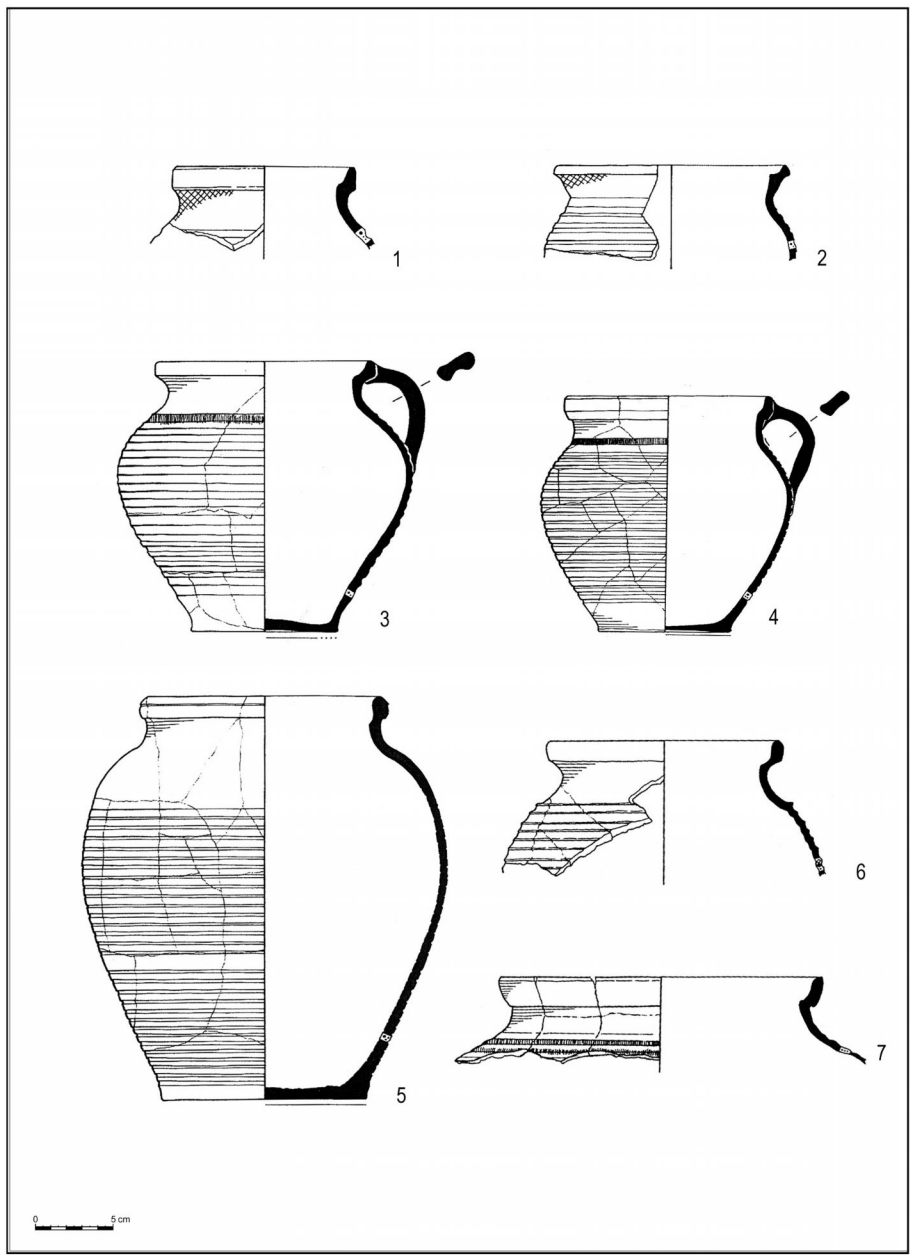

Fig. 27. Garnki, przełom XV/XVI w. lub początek XVI w.; siwe – 1-2, białoszare – 3-4, 7, ceglaste 5-6 (rys. E. Czwal, G. Zborowska)

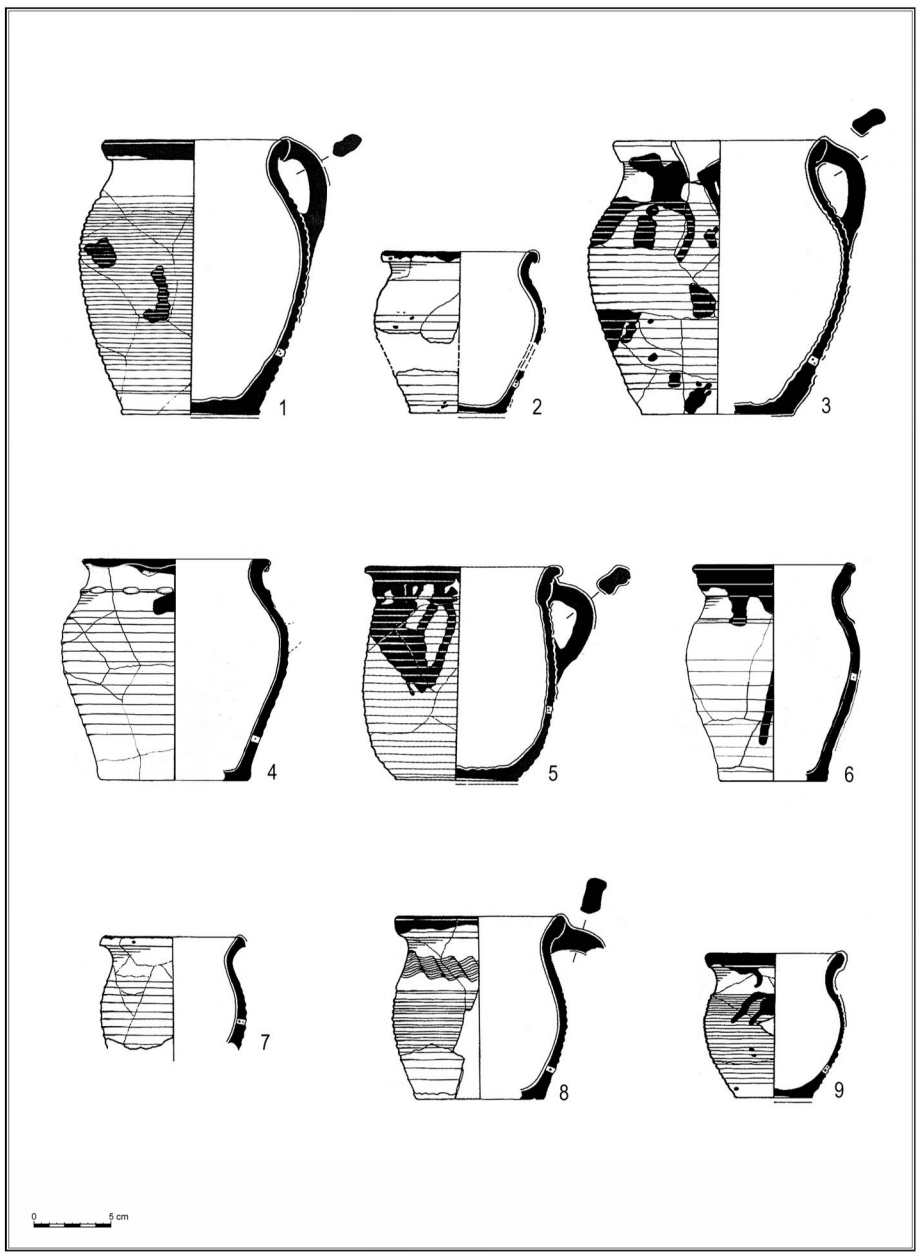

Fig. 28. Garnki ceglaste polewane, przełom XV/XVI w. lub początek XVI w. (rys. E. Czwal, G. Zborowska)

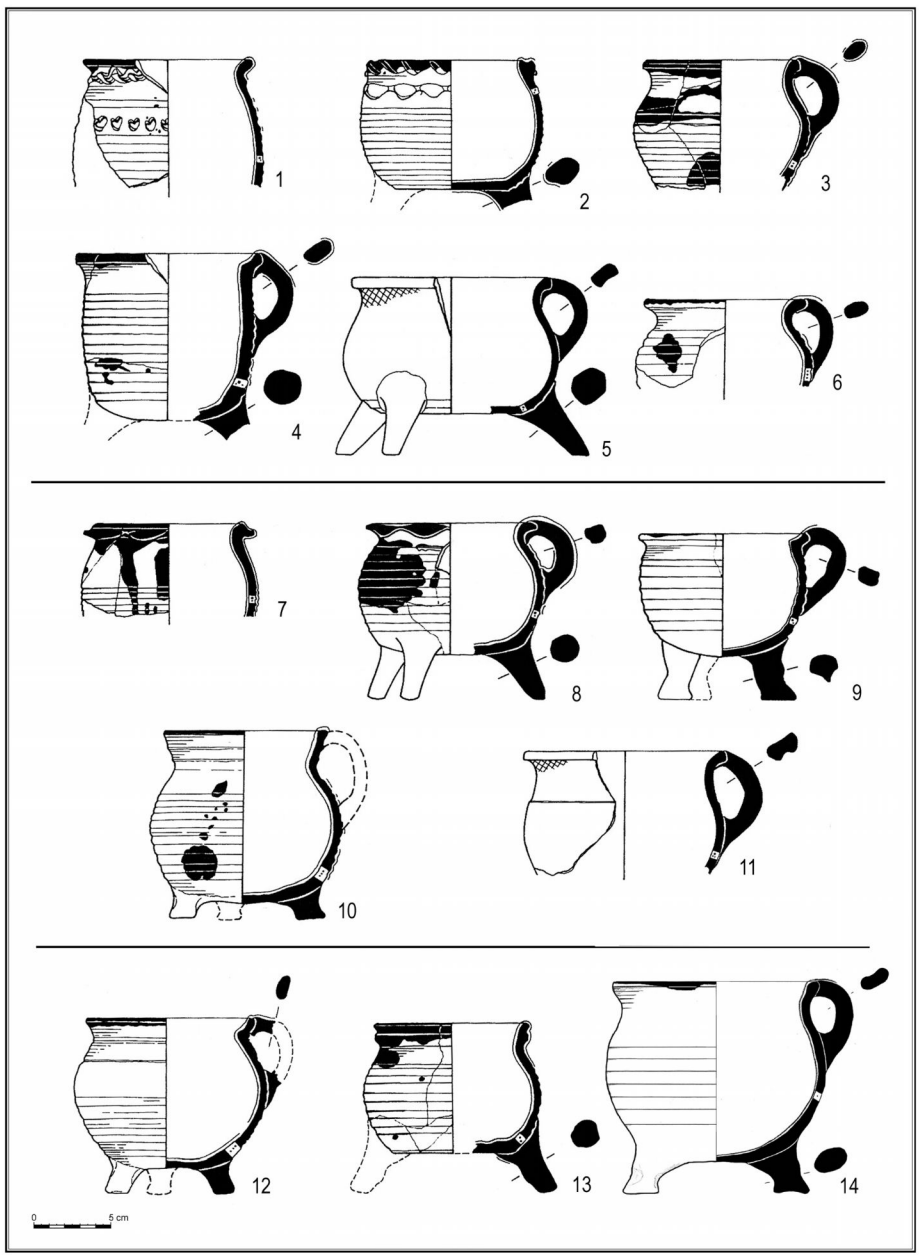

Fig. 29. Grapeny: 1-6 – pierwsza połowa XV w., 7-11 – trzecia ćwierć XV w., 12-14 – czwarta ćwierć XV w.; ceglaste polewane - 1-4, 6-10, 12-14, siwe – 5, 11 (rys. E. Czwal, G. Zborowska)

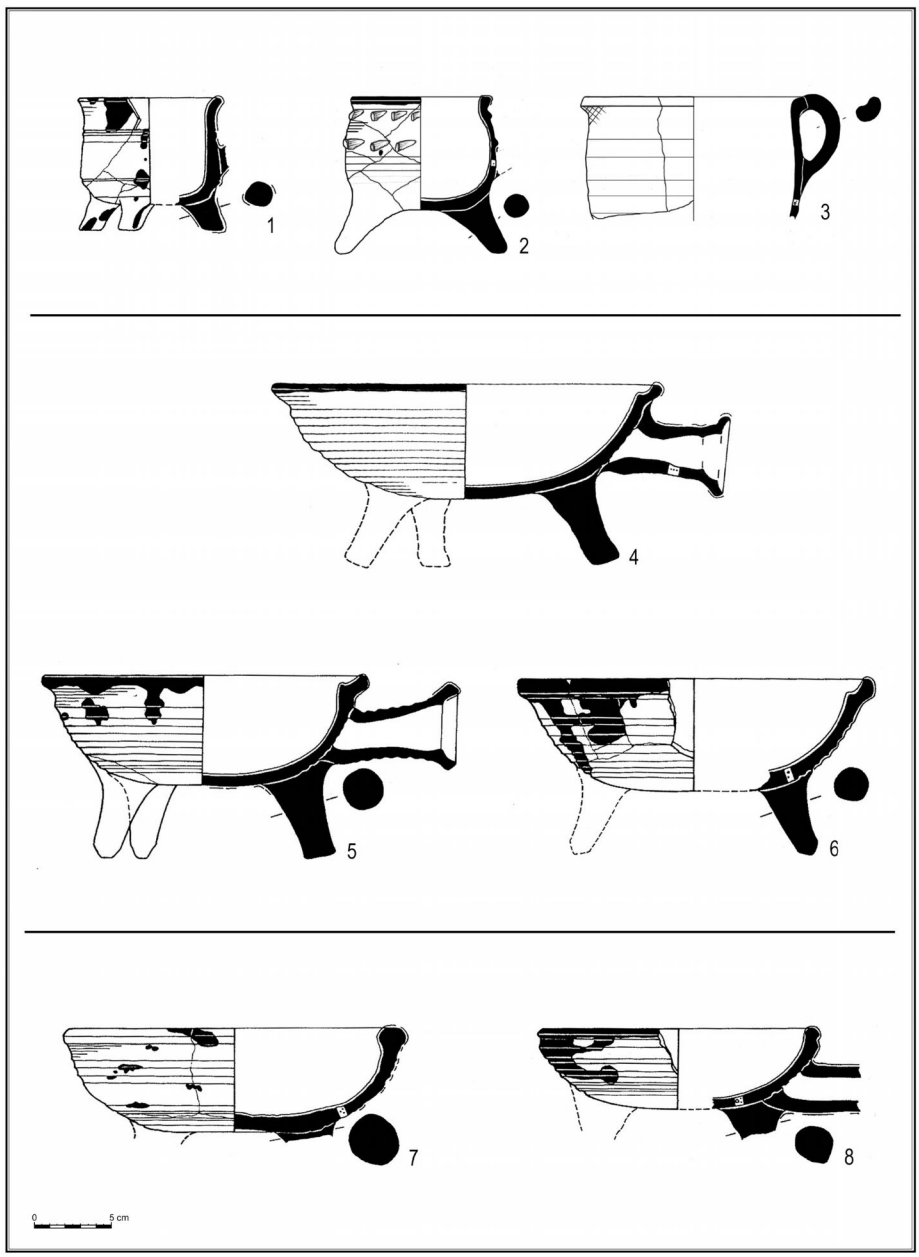

Fig. 30. Grapeny: 1-3 – przełom XV/XVI w. lub początek XVI w. Patelnie: 4-6 – trzecia ćwierć XV w., 7-8 – przełom XV/XVI w. lub początek XVI w. Ceglaste polewane – 1-2, 4-8, siwe – 3 (rys. E. Czwal, G. Zborowska)

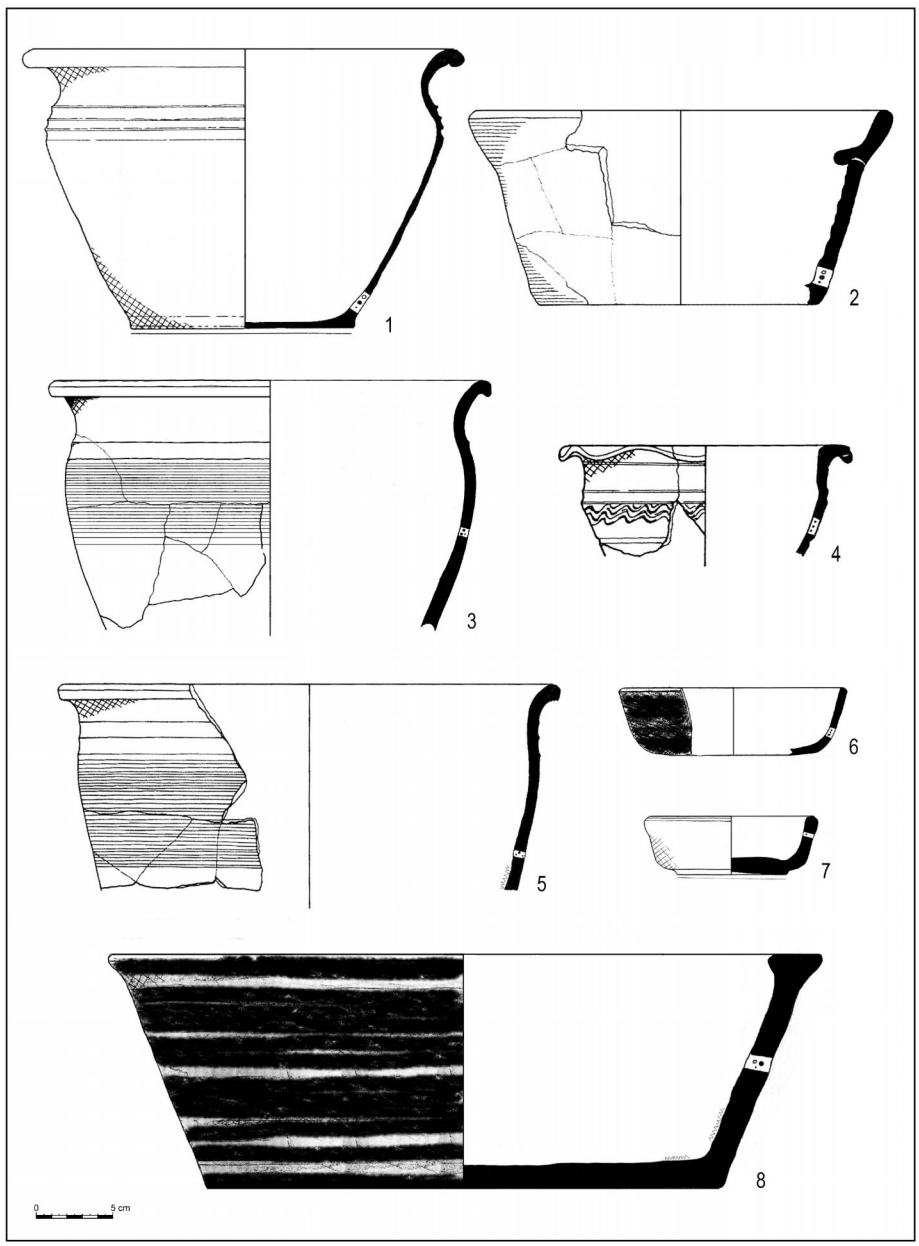

Fig. 31. Misy i czarki, pierwsza połowa XV w.; siwe – 1, 3-8, ceglaste – 7 (rys. E. Czwal, G. Zborowska)

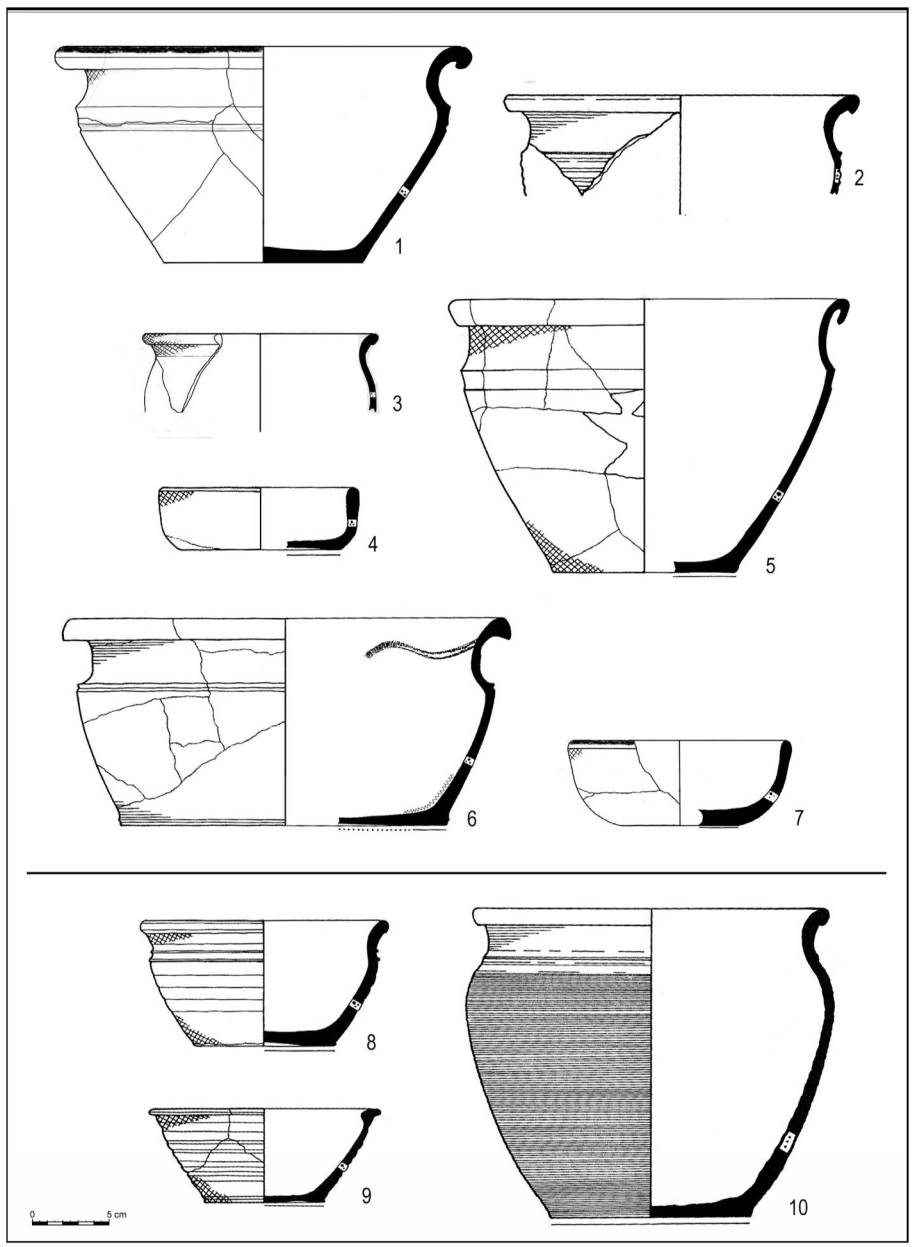

Fig. 32. Misy i czarki: 1-7 – trzecia ćwierć XV w., 8-10 – czwarta ćwierć XV w. Siwe – 1-5, 7-9, białoszare – 6, ceglaste – 10 (rys. E. Czwal, G. Zborowska)

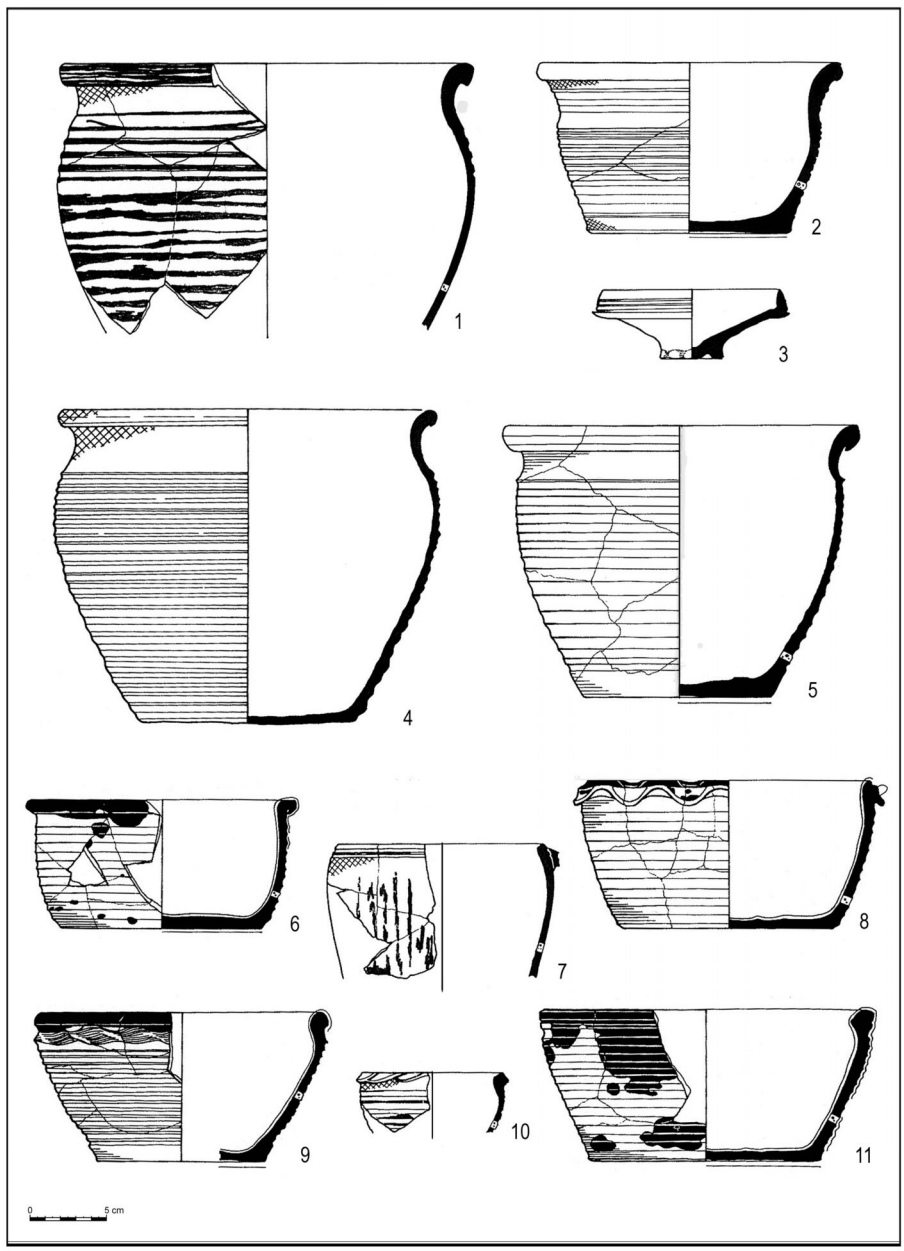

Fig. 33. Misy i czarki, przełom XV/XVI w. lub początek XVI w. Siwe – 1-2, 4, 7, 10, kamionka – 3, ceglaste – 5, ceglaste polewane – 6, 8, 9, 11 (rys. E. Czwal, G. Zborowska)

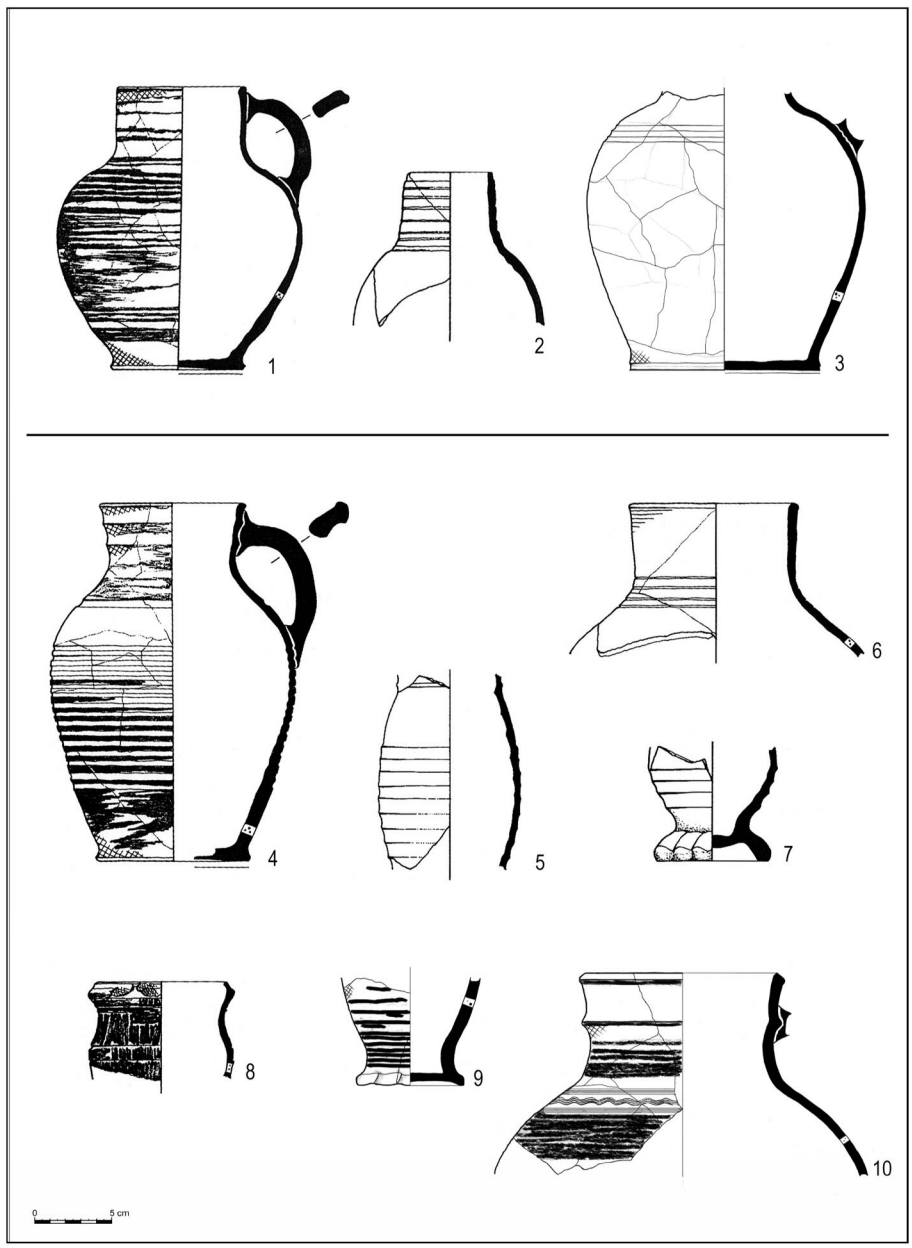

Fig. 34. Dzbanki: 1-3 – pierwsza połowa XV w., 4-10 – trzecia ćwierć XV w.; ceglaste – 6, kamionka – 2, 5, 7, siwe – 1, 3, 4, 8-10 (rys. E. Czwal, G. Zborowska)

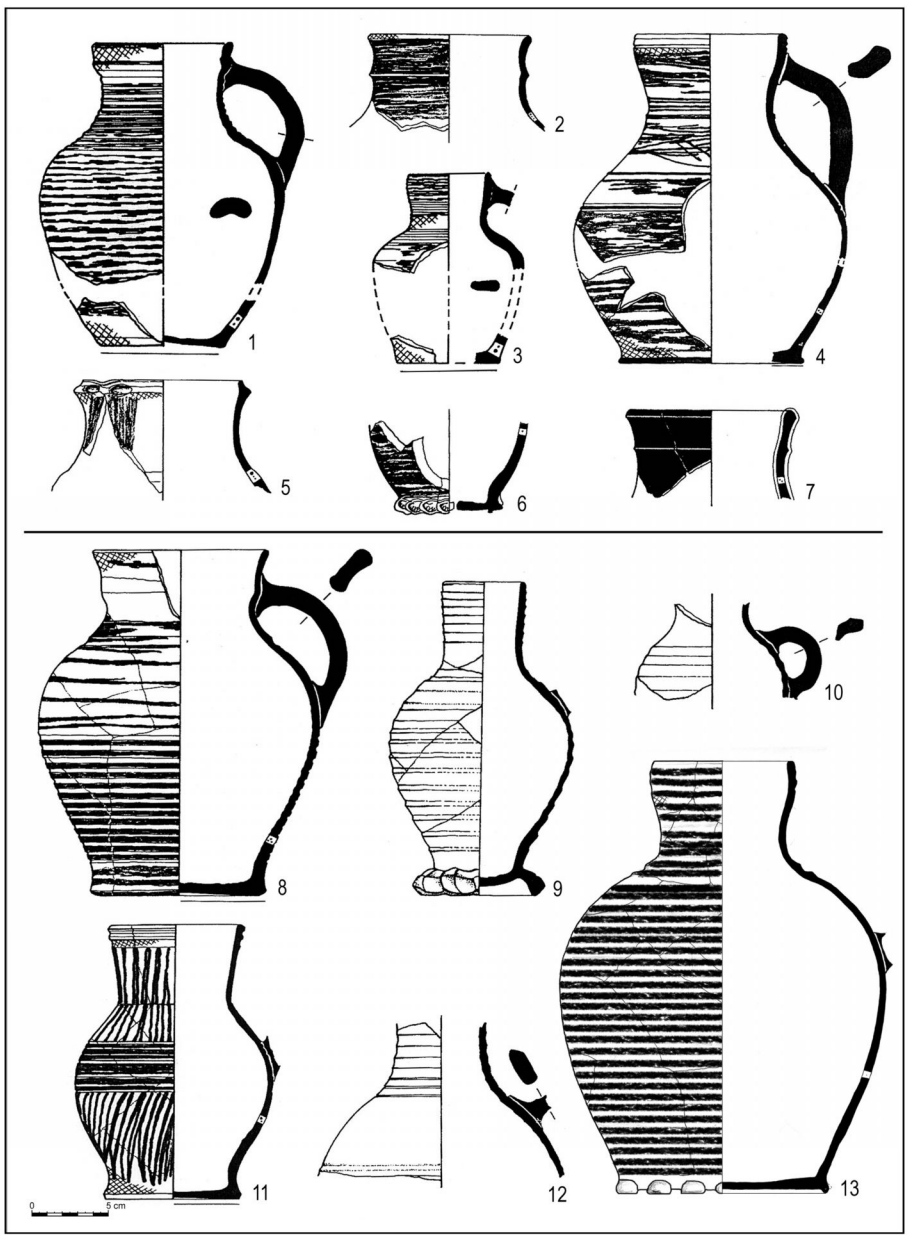

Fig. 35. Dzbanki: 1-7 – czwarta ćwierć XV w., 8-13 – przełom XV/XVI w. lub początek XVI w.; ceglaste polewane – 7, kamionka – 9, 10, 12, siwe – 1-6, 8, 11, 13 (rys. E. Czwal, G. Zborowska)

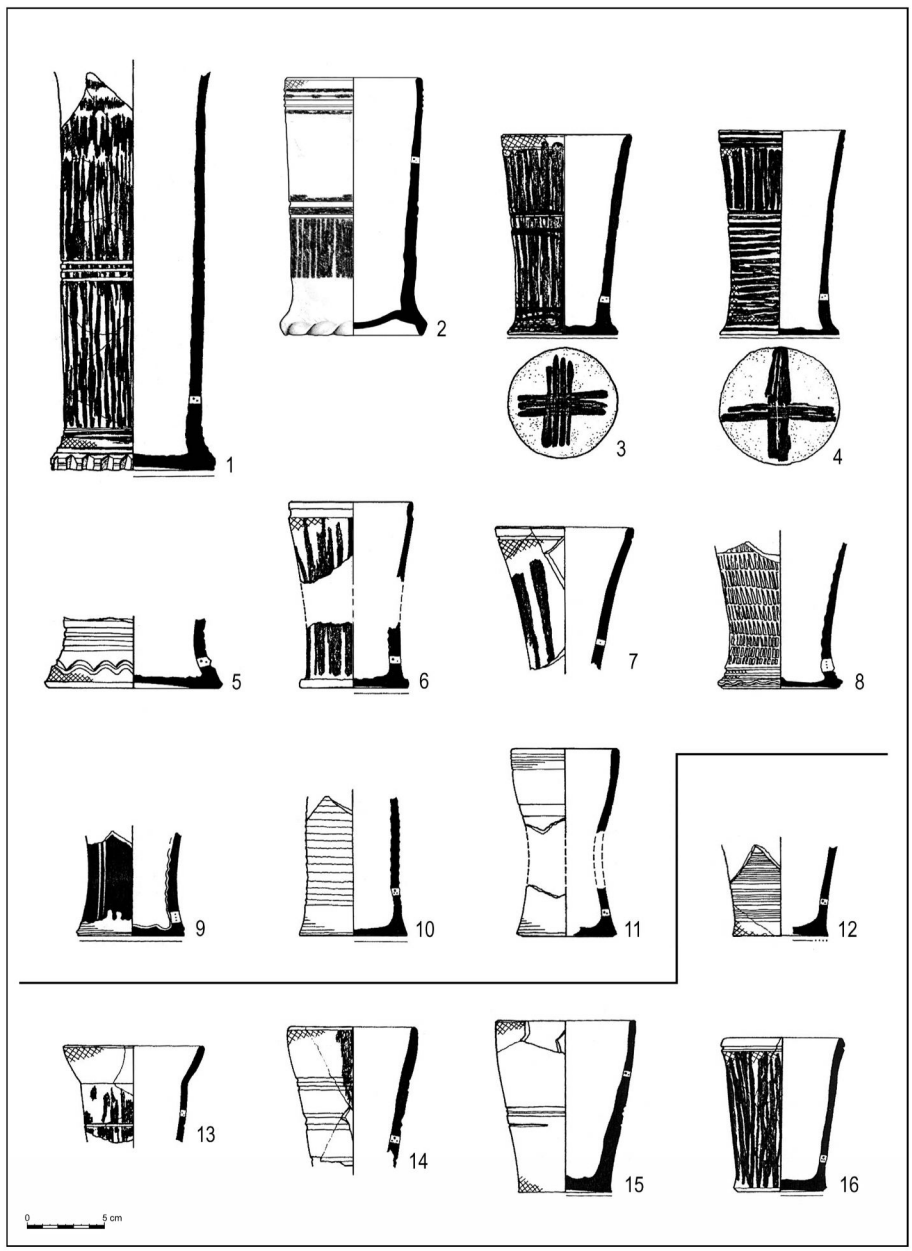

Fig. 36. Kubki i puchary: 1-11 – czwarta ćwierć XV w., 12-16 – przełom XV/XVI w. lub początek XVI w.; siwe – 1-8, 12-16, ceglaste polewane – 9, ceglaste – 10-11 (rys. E. Czwal, G. Zborowska)

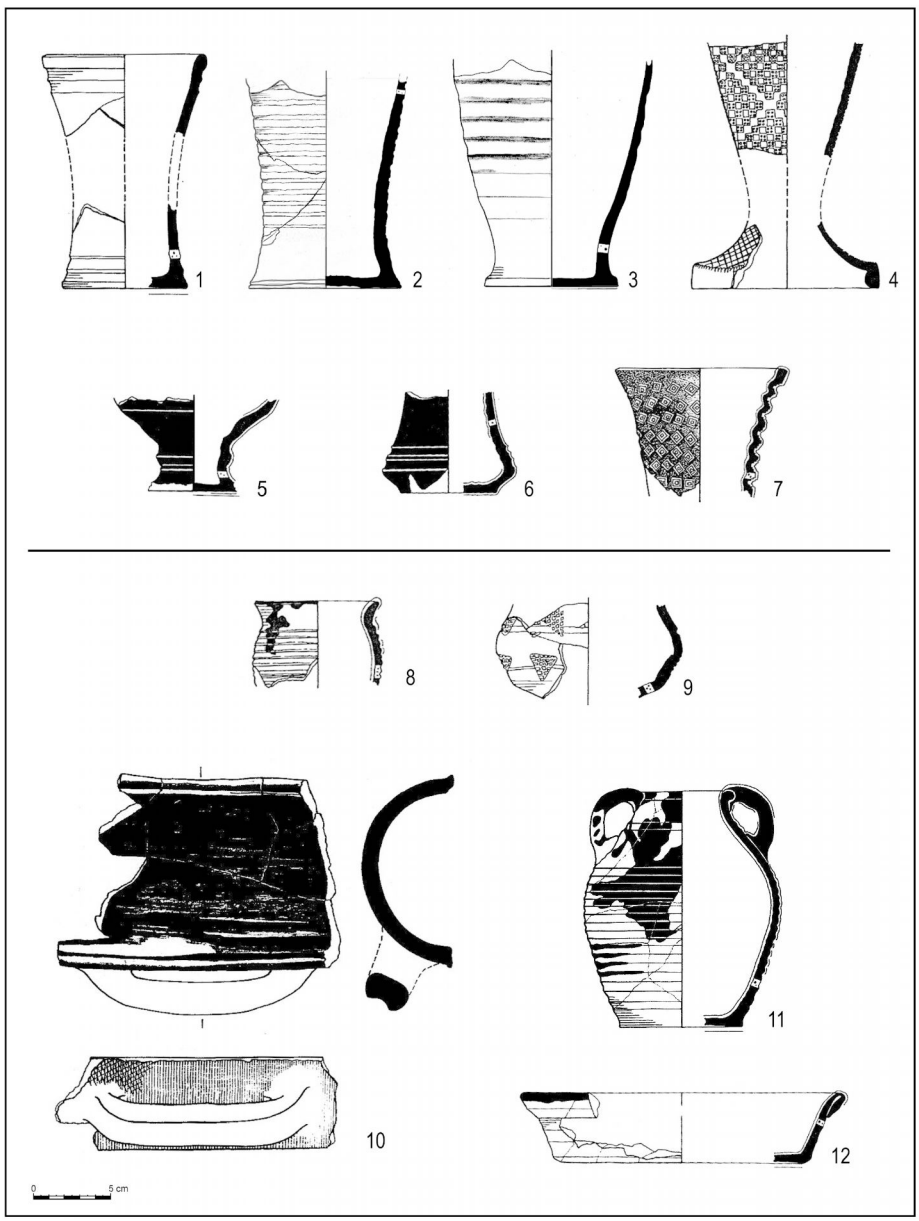

Fig. 37. Kubki i puchary: 1-7 – przełom XV/XVI w. lub początek XVI w. Naczynia nieokreślone: 8-9 – przełom XV/XVI w. lub początek XVI w., Rynienka: 10 – pierwsza połowa XV w., Flasza: 11 – pierwsza połowa XV w. Brytfanna: 12 – czwarta ćwierć XV w. Ceglaste – 1-3, 9, kamionka – 4, ceglaste polewane – 5-7, 8, 11, 12, siwe – 10 (rys. E. Czwal, G. Zborowska)

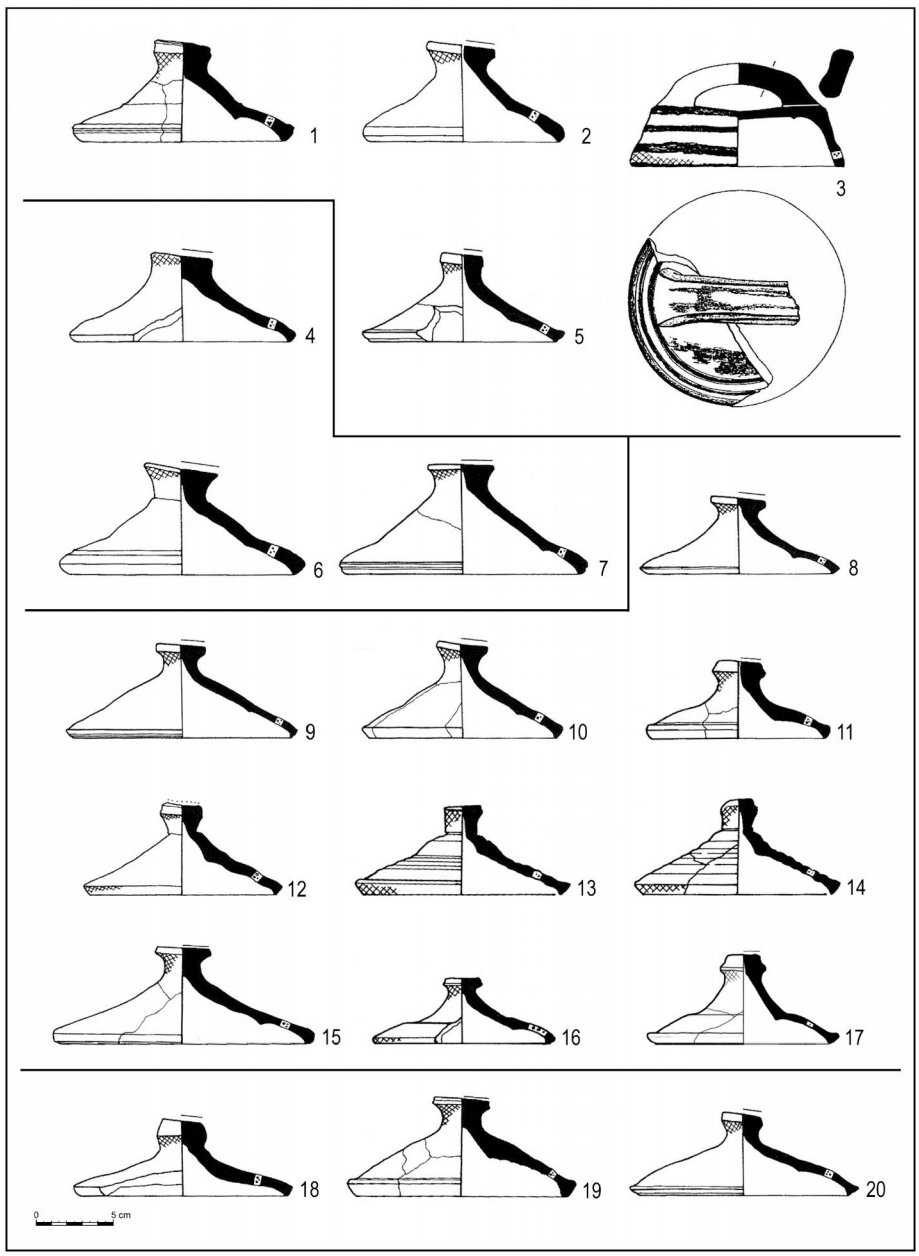

Fig. 38. Pokrywki: 1-3, 5 – pierwsza połowa XV w., 4, 6-7 – trzecia ćwierć XV w., 8-17 – czwarta ćwierć XV w., 18-20 – przełom XV/XVI w. lub początek XVI w.; siwe – 1-20 (rys. E. Czwal, G. Zborowska)